ION IANOŞI

POVESTE CU DOI NECUNOSCUŢI

DOSTOIEVSKI ŞI TOLSTOI

CARTEA ROMÂNEASCĂ

ION IANOŞI

POVESTE CU DOI NECUNOSCUŢI
DOSTOIEVSKI si TOLSTOI

în 1878 la Petersburg stîrnise mare vîlvă un ciclu de prelegeri ţinut de filosoful Vladimir Soloviov. Dostoievski se număra printre auditorii pe care într-o scrisoare îi aproxima „la o mie“. Nu importă dacă au fost chiar atîţia. Reuniunea de la 10 martie s-a dovedit însă cu totul de excepţie, din motive independente de conferenţiar. Detaliile ei ni le relatează Anna Dostoievskaia. Întorcîn- du-se de la conferinţă, Feodor Mihailovici i-a atras atenţia asupra ciudatei reţineri a obişnuitului lor „musafir de duminică“, Strahov. Următoarea duminică, atunci cînd Nikolai Nikolaevici veni să ia masa la ei, Anna Grigorievna l-a întrebat pentru ce i-a ocolit la ultima lecţie a lui Soloviov. Amintirile continuă astfel :

„— A, a fost o situaţie specială, rîse Strahov. Nu v-am ocolit numai pe dumneavoastră, i-am ocolit pe toţi cunoscuţii. împreună cu mine a venit la lecţie contele Lev Nikolaevici Tolstoi. M-a rugat să nu-i fac cunoştinţă cu nimeni, de asta am şi evitat pe toată lumea.

— Cum ! A fost Tolstoi cu dumneata ? exclamă Feodor Mihailovici cu o uimire amară. Ce rău îmi pare că nu l-am văzut! Bineînţeles, n-aş fi insistat

să-i fiu prezentat, dacă omul nu voia. Dar de ce nu mi-ai şoptit că e cu dumneata ? M-aş fi uitat la el !

— Doar îl ştiţi din fotografii, rîse Nikolai Nikolaevici.

— Ce fotografii, parcă ele redau omul ? E cu totul altceva cînd îl vezi în carne şi oase. Uneori, ajunge şi o privire, ca să-ţi rămînă în inimă un om pentru toată viaţa. N-o să-ţi iert niciodată, Nikolai Nikolaevici, că nu mi l-ai arătat!

Şi mai tîrziu Feodor Mihailovici şi-a exprimat nu o dată regretul că nu-1 cunoaşte pe Tolstoi personal.[1]*

Să eliminăm datele secundare. Ca şi accentele personale ale povestitoarei — cu toate că memoria ei afectivă este îndeobşte

mai scrupuloasă decît a Sofiei Andreevna Tolstaia. Nici să nu ne punem, deocamdată, întrebări asupra motivelor ascunse care l-au determinat pe Strahov să împiedice în- tîlnirea dintre fostul şi actualul său idol; căci este evidentă zădărnicirea voită a contactului personal tocmai de către acela care i-ar fi fost cel mai nimerit intermediar...

Esenţialul acum este că la 10 martie 1878 s-a ivit un prilej neaşteptat de simplu şi de firesc pentru ca să se cunoască personal Tolstoi şi Dosto- ievski, aflaţi pentru prima şi ultima oară împreună. Şi că, printr-un întîmplător concurs de împrejurări, această cunoştinţă imanentă şi iminentă nu s-a rea-lizat. Oare cu adevărat întîmplător ? Orgoliul lui Strahov nu a jucat aici, precum în tragediile greceşti, un rol mai profund şi mai hotărîtor ? Prin orgoliul de a fi singurul prieten devotat şi tălmăci

6

tor autorizat cind al lui Dostoievski, cind al lui Tolstoi, şi de a nu-şi lăsa estompate presupusele prerogative printr-un dialog direct între cei doi, care pe el l-ar fi pus într-o paranteză oricînd neglijabilă, nu a fost oare Strahov mesagerul unui adevăr mai important şi de el neştiut ? „Doar îl ştiţi din foto- grafii“, ascunzişul său crispat şi trădător nu trimite oare fără voie la o ştiinţă efectiv mai de preţ ?

Ipoteza pe care o avansez este elementară : nici o altă întîmplare nu ar fi avut darul să evidenţieze cu atîta pregnanţă o anume necesitate. Iată unica şansă întru totul palpabilă, conturată în fine cu precizie. Şansa care trebuia ratată nu putea să nu fie ratată. Prima relatare naşte prima suspiciune : dacă „acum“ şi „mai tîrziu“ Destoievski ar fi vrut într-adevăr să-l cunoască personal pe Tolstoi, de ce nu a întreprins nimic decisiv pentru a-1 cunoaşte ? Şi de ce n-a întreprins nimic hotă- rîtor, nici Tolstoi, de vreme ce şi el şi-a exprimat nu o dată regretul de a nu-1 fi întîlnit pe Dostoievski ?

In relaţia celor doi e ceva neclar de la începutul aproximărilor. Sigur că argumente, suspect de fireşti, la îndemîna tuturor, se pot şi se vor putea găsi pentru fiecare neîmplinire a dorinţei urmărite, chipurile, de amîndoi. Dostoievski era petersbur- ghez pursînge, iar lui Tolstoi nu-i plăcea capitala nordică a imperiului, ordinea ei prea dezordonată, hieratică şi fantastică ; o vizita de aceea cît mai

rar cu putinţă. Pendulările lui legau în principal conacul de la Iasnaia Poliana, unde îşi petrecea primăvara şi vara, de casa moscovită, unde se retrăgea în lunile aspre de iarnă. Şi lui Dostoievski
7
îi plăcea să se refugieze la Staraia Russa, prilej de a mai trece prin Moscova. Dar ca un făcut, aceste itinerarii s-au rînduit în aşa fel ca ele să nu se intersecteze. Sau ca intersectarea de moment să nu se afle de către cei doi decît după ce a fost ratată. Erau multe cunoştinţe comune între literaţi sau între apropiaţii, chiar membrii uneia sau alteia dintre familii. Ele asigurau un du-te-vino al aprecierilor şi comunicărilor reciproce, pe care nu conteneau să le transmită oral ori prin scrisori. Adresantul lua cunoştinţă de păreri pe căi indirecte, Şi de obicei îşi exprima regretul stereotip de a nu fi fost de faţă la rostirea lor. După care totul continua neschimbat.

Două linii de viaţă s-au încrucişat pentru o unică oră într-un punct simbolic. Răgaz al unor itinerare geografico-spirituale, de care nici unul nu a luat cunoştinţă. Sau nu a dorit să ia cunoştinţă.

Suspiciunea o pot întări şi cele întîmplate doi ani mai tîrziu, cu ocazia pregătirilor pentru celebrarea memoriei lui Puşkin la scara întregii Rusii. In 8 iunie 1880 Dostoievski a rostit cel mai important discurs comemorativ al acestor festivităţi. Tolstoi a rămas în schimb la Iasnaia Poliana. Faptul trebuie remarcat. Mai ales în lumina eşecului suferit de Turgheniev, care s-a deplasat în zadar la reşedinţa de vară a lui Tolstoi pentru a mijloci invitaţia la sărbătorirea ilustrului predecesor. In ciuda insistenţelor lui, Tolstoi a refuzat să vină la Moscova. El se scuza într-o scrisoare că elogierile de acest fel i se par nelalocul lor, că în orice caz ele nu corespund „cerinţelor[14] sale „sufleteşti[11].
8
Celor mai recente, se înţelege. Noile lui idei filosofice, etice şi religioase aveau să configureze în curînd doctrina „tolstoismului“. Antrenat în elaborarea celebrei sale Spovedanii, Tolstoi se pregătea pentru a doua sa ,,naştere“.

Turgheniev, minte clasică şi temperament liberal, nu putea să nu considere excentrice şi îngrijorătoare semnele acestei renaşteri. Cîteva zile înainte de a-şi fi pronunţat discursul, Dostoievski îi scria de la Moscova soţiei sale : „Grigorovici a

povestit astăzi că Turgheniev, întors de la Lev Tolstoi, e bolnav, şi că Tolstoi mai că şi-a ieşit din minţi sau poate că şi-a ieşit de-a binelea“. Cu oarecare accente proprii, Dostoievski rezumă aici impresiile relatate de către Turgheniev după acele două zile petrecute în van la Iasnaia Poliana. Biriukov, primul biograf cunoscut al lui Tolstoi, notează şi el că refuzul acestuia l-a şocat pe Turgheniev în aşa măsură, „încît atunci cînd, după celebrarea lui Puşkin, F.M. Dostoievski s-a pregătit să se ducă la Lev Nikolaevici şi s-a sfătuit în acest sens cu Turgheniev, acesta i-a înfăţişat dispoziţia lui Lev Nikolaevici în asemenea culori, încît Dostoievski s-a speriat şi a amînat împlinirea dorinţei sale fierbinţi“. Că lucrurile s-au petrecut cam aşa, reiese şi dintr-o altă scrisoare expediată de Dostoievski tot soţiei sale şi tot din Moscova : „Şi Katkov a confirmat cum că se aude că Lev Tolstoi ar fi înnebunit de tot. Iuriev m-a îndemnat să mă duc pînâ la el la Iasnaia Poliana : în total, dus şi întors, ar însemna mai puţin de două zile. Dar nu voi merge, cu toate că ar fi foarte interesant".

„Liubopîtno“ este în original termenul ultim, ceea ce indică un interes în sens de curiozitate.
n
O curiozitate cam golită de sentiment, constatativă, în orice caz departe de orice „dorinţă fierbinte". S-ar putea ca ea, dorinţa, să fi fost atît de puternică, dar scrisoarea din noaptea de 27 spre 28 mai
1880 este redactată sec şi distant.

Şi nu numai atît. Au urmat festivităţile la care Dostoievski şi-a pronunţat discursul, primit cu frenezie de către asistenţă şi considerat de atunci un autentic testament al finalelor sale căutări şi previziuni. Acelaşi Strahov va afirma în relatarea sa publicată, că Dostoievski a numit printre femeile ruse remarcabile, descinse din prototipul puşkinian al Tatianei, şi pe Liza din Un cuib de nobili şi pe Nataşa din Război şi pace, dar că numele eroinei lui Turgheniev ar fi fost urmat de un asemenea ropot de aplauze încît invocarea eroinei lui Tolstoi n-a mai fost auzită de nimeni, în afara celor din imediata apropiere a vorbitorului. Şi Strahov va observa că în textul tipărit al cuvîntării referinţa din urmă nu a mai fost inclusă.

Fraza menţionată din eseul despre Puşkin, ur- mînd evidenţierii celebrei scene a ultimei întîlniri dintre Tatiana şi

Oneghin, sună aşa : „S-ar putea chiar spune că un tip pozitiv al femeii ruse de o asemenea frumuseţe aproape că nu s-a mai repetat în literatura noastră artistică, în afară poate de Liza din Un cuib de nobili“. Şi nimic în plus, nici o referire la Nataşa. Ne putem întreba dacă ea a fost făcută măcar cu viu grai, sau dacă ne aflăm din nou în faţa unei invenţii de a lui Strahov, în măsură să mai semene o discordie între cei doi ; fiindcă în zilele următoare festivităţii, aflat în vizită la Iasnaia Poliana, e lesne de presupus că

10

Strahov a relatat gazdei sale constatările ce le va fi adus ulterior la cunoştinţa publicului cititor.

Putem presupune ori că Dostoievski n-a rostit din capul locului numele eroinei tolstoiene, ori că l-a rostit intr-adevăr dar că apoi l-a omis din textul publicat. Prima alternativă e gravă pentru Strahov, mai puţin pentru Dostoievski — deşi, la drept vorbind, în mai sus citata formulă a femeii ruse „de o asemenea frumuseţe“ ea a Tatianei, s-ar fi cuvenit într-adevăr ca alături de Liza să fie amintită şi Nataşa, drept care Strahov, dacă a fantazat, a fantazat în conformitate cu adevărul. A doua alternativă ar fi desigur gravă pentru Dostoievski anume. Căci s-ar pune întrebarea de ce a simţit el nevoia eliminării din text a unei pozitive aprecieri cu privire la eroina tolstoiană ? Poate din cauză că Tolstoi a „înnebunit de tot“ ? Imposibil, de vreme ce scrisoarea a fost trimisă cu zece zile înaintea discursului, şi orice măsură de precauţie de acest gen trebuia să se fi repercutat asupra cuvîntării, inclusiv asupra variantei sale verbale. Sau să fi intervenit noi elemente agravante între rostirea şi tipărirea ei ? Nu ştim. Fapt e că într-o Notă explicativă cu privire la Cuvîntul despre Puşkin, publicat mai jos, Dostoievski a înserat în unicul număr din 1880 al Jurnalului unui scriitor o formulare potrivit căreia Aleko şi Oneghin au generat în literatura rusă o mulţime de personaje asemănătoare — „după ei au apărut Peciorini, Cicikovi, Rudini şi Lavreţki, Bol- konski (în Război şi pace a lui Tolstoi) şi mulţi alţii, care, prin propria lor apariţie, demonstrează justeţea ideii iniţiale a lui Puşkin“. Andrei Bolkonski este introdus, în amintita notă explicativă, într-o enumerare confirmînd descendenţa lui Oneghin,

11

oricum însă cu specificarea romanului şi a autorului, ceea ce

sugerează scăzuta, deocamdată, putere asociativă autonomă a numelui, comparativ cu a iluştrilor săi fraţi mai vîrstnici; de ce n-ar fi procedat Dostoievski tot astfel, în textul eseului, cu Nataşa Rostova, pentru a dovedi posteritatea Ta- tianei, cu sau fără paranteze lămuritoare ? Înseamnă, mai mult ca sigur, că lui Strahov cele auzite de el i s-au părut sau că a dorit să i se pară de dragul unei noi mistificări.

Ceea ce nu eludează totuşi problema de fond, anume că nici curiozitatea resimţită penti u o eventuală vizită la Iasnaia Poliama şi cu atît mai puţin presupusa dorinţă arzătoare de a-1 cunoaşte pe Tolstoi, nu l-au îndemnat pe Dostoievski să facă un corespunzător gest public de bunăvoinţă faţă de confratele lui de-a binelea „ieşit din minţi“.

Drept care între Tolstoi şi Dostoievski nu a avut loc nici o întâlnire. Peste puţină vreme, la începutul anului 1881, Dostoievski a murit.

Este o împrejurare şi grotescă şi tristă să fi reuşit nevestele ceea ce nu au obţinut protagoniştii. Văduvă devotată memoriei celui ce-i fusese soţ, şi decisă totodată ca prin acţiuni întreprinzătoare să apropie valoarea desfacerii cărţilor lui de valoarea lor intrinsecă, Anna Grigorievna Dostoievskaia povesteşte cum în 1885 a făcut cunoştinţa contesei Sofia Andreevna Tolstaia, la rîndul ei hotărîtă să reprezinte cu intransigenţă interesele financiare ale celebrului ei soţ, o intransigenţă categoric dezaprobată de el. Smerita văduvă a lui Dostoievski şi voluntara soţie a lui Tolstoi s-au întîlnit aşadar cu

ocazia unei călătorii făcută de cea din urmă la Petersburg ; „pentru a-mi cere sfatul în legătură cu problemele de editare“, notează prima. Aceasta, deoarece Anna Grigorievna începuse să editeze cu succes operele bărbatului ei, iar Sofia Andreevna vroia să pătrundă în toate „tainele" acestei îndeletniciri. Au fost consultate registre de abonamente, anunţurile expediate, şi prevenite greşeli ce s-ar fi putut repeta. Fiind „multe amănunte de discutat[14], memorialista i-a întors contesei vizita, iar aceasta a mai trecut de două-trei ori pe la consiliera ei. Sfaturile — aflăm — au dat un rod măsurabil prin- tr-un „mare venit“, contesa editînd singură, timp de mai bine de două decenii, operele contelui Lev Nicolaevici. Ceea ce nu se mai spune este continua neplăcere pe care i-a provocat-o lui Tolstoi această meticuloasă

grijă pecuniară a Sofiei Andreevna, într-o perioadă în care scriitorul dorea să se desprindă tot mai mult de înrobirea directă sau indirectă generată de atare griji. Conflictele dintre soţi, pe probleme financiare, îndeosebi cele legate de valorificarea materială a unor scrieri în intenţie destinate numai înnobilării spirituale a cititorilor, au devenit din ce în ce mai acute şi mai dureroase. In Amintirile Annei Dostoievskaia aceste tensiuni crescînde sînt trecute cu vederea, se afirmă doar că au mai avut loc şi alte vizite reciproce cu Sofia Andreevna, care „a fost într-adevăr îngerul păzitor al genialului ei soţ“. Dacă ar fi luat cunoştinţă de ea, formula i s-ar fi părut lui Tolstoi de-a dreptul ridicolă, fiindcă în complicatele sale raporturi cu Sofia Andreevna îi displăcea tocmai pretenţia acesteia de a-i fi „înger păzitor". El însuşi nu era un demon, şi nici nu avea nevoie de un înger care

să-l apere. In nici un caz în problemele băneşti. Să nu-i luăm însă Annei Grigorievna în nume de rău această inabilă turnură de frază. Ea vrea să fie o indirectă autojustificare, o justificare a propriei sale activităţi febrile în favoarea memoriei propriului ei soţ. Căruia i-a intuit de la început genialitatea, cu o străfulgerare a sufletului ce nu avea prea vădite legături cu mintea şi cu înţelegerea exactă a componentelor acestei valori de excepţie. Chiar şi aşa, mai mult simţindu-i decît înţelegîndu-i măreţia, ea i s-a devotat fără vreo pretenţie proprie, a acceptat rolul de slujitoare umilă pe lîngă marele om, pînă la sfîrşitul zilelor lui şi pînă la sfîrşitul zilelor ei. Firescul şi consecvenţa acestei slujiri, pe care Anna Grigorievna nu avea s-o trădeze în nici una dintre faptele ei, chiar mărunte, de mai tîrziu, nu merită desconsiderare. Nici în perspectiva chinuitoarelor legături anterioare ale lui Dostoievski cu femei care poate că au priceput mai mult din harul său, dar care nu vroiau să i se supună şi să-şi anihileze personalitatea. Şi nici în comparaţie cu Sofia Andreevna însăşi, tovarăşa de viaţă a lui Tolstoi (fără îndoială mai inteligentă, dovadă şi neîncetata confruntare şi înfruntare cu acela pe care negreşit îl venera şi îl iubea, dar a cărei sacră tiranie ţinea neapărat s-o contrabalanseze cu un gust manifest pentru intoleranţă şi pentru dictat).

Unii vor spune că cei doi mari scriitori şi-au meritat întocmai soţiile pe care şi le-au ales, cu virtuţile şi cu defectele lor. Aşa

trebuie să fie, de vreme ce pînă la urmă şi-au găsit „completările" şi „complementarităţile" potrivite unor mai ascunse porniri de-ale lor : blîndul în aparenţă Tolstoi a
14
avut nevoie de cineva în măsură şi să scoată la iveală şi să încingă pînă la incandescenţă freneziile sale sufleteşti de fapt întotdeauna dominatoare ; iar freneticul Dostoievski, care a avut prilejul să-şi consume această dominantă temperamentală în fulgerătoare şi mistuitoare trăiri intime, a simţit chemarea adîncă de a găsi apoi în viaţa lui din toate punctele de vedere instabilă un liman liniştitor, în persoana Annei Grigorievna. Spre deosebire de predecesoarele sale „demonice[14], aceasta nu a ajuns prototipul propriu-zis al nici unui personaj marcant din creaţia dostoievskiană tîrzie ; dacă facem abstracţie de tulburătoarea coincidenţă din Smerita, unde diferenţa de vîrstă a eroinei sinucigaşe şi a soţului ei, cămătarul, s-a nimerit (? !) exact aceeaşi cu diferenţa de vîrstă dintre Feodor Mihailovici şi tînăra lui soţie. Cunoaştem însă gustul mazochist al celui care a dat numele de Feodor unora dintre personajele sale cele mai odioase : cuţitarului-ucigaş din Demonii şi netrebnicului părinte senzual al Kara- mazovilor — şi care l-a voit epileptic nu numai pe prinţul Mîşkin, ci şi pe Smerdeakov. Ceva lunecos trebuia să-i fi trecut prin minte şi în elaborarea Smeritei, aceluia care jucător a fost, dar cămătar nu, sau numai într-un superior plan al decantărilor şi transfigurărilor Dimpotrivă, cămătarii l-au hăituit toată viaţa, de pildă tocmai atunci cînd, pentru a scăpa de clauza editorului speculant Stellovski, a trebuit să dicteze Jucătorul în numai douăzeci şi şase de zile tinerei dactilografe Anna Grigorievna Snitkina, ce avea în curînd să devină a doua lui soţie.

Anna Grigorievna nu a ajuns niciodată cămătăreasă, dar şi smerenia ei şi-a cunoscut limitele. Ea
15
a administrat cu abilitate bunurile rămase de pe urma soţului ei — cărţile lui — şi a dat sfaturi utile Sofiei Andreevna, mamă a din ce în ce mai mulţi copii, decisă de a-i apăra pe aceştia de prea fantezistul lor părinte..., se înţelege că tot prin valorificarea cărţilor lui.

Vizitînd-o pe Sofia Andreevna cu prilejul trecerilor sale prin Moscova, Anna Grigorievna nu l-a întîlnit pe Tolstoi. S-a întîmplat

ca acesta să fie de fiecare dată la Iasnaia Poliana. Pînă într-o zi de iarnă a anului 1902, cînd i s-a ivit prilejul neaşteptat nu numai să-l vadă pe Lev Nikolaevici, dar să şi stea de vorbă cu el. Slăbit după o criză de ficat, îmbrăcat în binecunoscuta lui bluză lungă şi cenuşie, Tolstoi se odihnea pe divanul camerei mari şi joase în care a fost poftită vizitatoarea. Discuţia ocupă în Amintiri două pagini. S-o acceptăm ca pe un document cu indirectă valoare probatoare.

Fraza de început a lui Tolstoi confirmă o presupunere pe care tocmai am formulat-o : „— Ce lucru uimitor că soţiile scriitorilor noştri seamănă atit de mult cu soţii lor !“ Nu e vorba de înfăţişare, ci de mai mult decît atît, de o similitudine din care nu lipsesc elementele discordante. Discordante în cadrul aceleiaşi personalităţi, deci şi în raportul dintre două structuri. Tolstoi precizează imediat că „excep- ţionala“ asemănare e receptată şi validată subiectiv, potrivit felului în care şi-a închipuit-o el pe soţia lui Dostoievski. Anna Grigorievna notează cu bun- simţ că, de fapt, între ea şi soţul ei nu era nici o asemănare, dar că Tolstoi nu i-ar fi putut produce cu nimic altceva o bucurie mai mare decît cu „acest neadevăr evident". Nu neapărat neadevăr, dacă ne
gîndim la un sens mai sofisticat pe care Tolstoi ar fi putut să-l aibă în vedere, pe lîngă amabilitatea de a face un compliment, şi pe care să-l fi surprins ochiul său specializat în fizionomii şi caractere.

Urmează alte cîteva amabilităţi în legătură cu o scrisoare adresată de Tolstoi lui Strahov, după moartea lui Dostoievski, prilej pentru Lev Niko- laevici să-şi exprime regretul de a nu-1 fi întîlnit vreodată pe Feodor Mihailovici. Iar cînd vizitatoarea i-a relatat ocazia cea mai nimerită pentru o atare întîlnire, la prelegerea lui Vladimir Soloviov, şi supărarea soţului ei pentru faptul că Strahov i-a tăinuit prezenţa lui Tolstoi la conferinţă, acesta a exclamat : „ — Serios ? Şi soţul dumneavoastră a fost la lecţia aceea ? Oare de ce nu mi-o fi spus nimic Nikolai Nikolaevici ? Ce rău îmi pare ! Dostoievski a fost un om scump pentru mine, poate singurul pe care l-aş fi putut întreba multe şi care mi-ar fi putut răspunde la multe !“

Mulţi ani de la necazul lui Dostoievski de a nu~l fi întîlnit atunci pe Tolstoi („M-aş fi uitat măcar la el, [...] dacă nu i-aş fi putut vorbi“), o similară părere de rău exprimă de rîndul acesta

Tolstoi. Relatarea pare corectă : „un om scump pentru mine“ sînt aproape aceleaşi cuvinte de care îşi va aminti Valentin Speranski de a i le fi spus Tolstoi („un om foarte important şi scump pentru mine“), o recunoaştere devenită clară anume la moartea lui Dostoievski — lucru ce-1 va confirma şi amintita scrisoare către Strahov. Fapt este că la dispariţia lui Dostoievski şocul resimţit a echivalat cu înţelegerea valorii lui de excepţie, necenzurată de rezervele şi retractările obişnuite din majoritatea

17

aprecierilor tolstoiene de pină atunci şi de după aceea. Cât priveşte motivul principal pe care Tolstoi îl invocă pentru a-şi întemeia regretul de a nu-1 fi întîlnit pe acel poate singur om pe care să-l fi putut întreba multe şi care să-i fi putut răspunde la multe, el este plauzibil pentru gînditorul preocupat de la o vreme în mai mare măsură de „pro- blemele“ damnate şi insolubile ale vieţii decît de creaţia artistică propriu-zisă ; plauzibil pentru cel ce-şi punea fundamentale „întrebări" şi dădea „răspunsuri" în jurul cărora, după convingerea sa, tre- buiau să graviteze toate căutările autentic omeneşti

— interogaţii existenţiale cruciale şi pentru Dostoievski, răsfrînte printr-o similară prismă moral-re- ligioasă. Cert este că, dacă în ciuda neaderenţelor la felul artistic dostoievskian de a înfăţişa lumea, Tolstoi s-a simţit continuu atras şi fascinat de creaţia confratelui său, acest neslăbit totuşi interes s-a datorat în covîrşitoare măsură tocmai convingerii că „multe" interogaţii şi soluţii ar fi putut găsi la Dostoievski. Măcar pentru acest cuvînt dens şi cuprinzător, înserat în amintirile Annei Grigorievna se cuvine să-i fim îndatoraţi, de vreme ce el sugerează un epicentru al obsesiilor celor doi scriitori şi o esenţială punte posibilă deasupra pră- pastiilor ce-i despărţeau.

Ceea ce urmează în Amintiri, extatica descriere a lui Dostoievski, o caracterizează mai degrabă pe Anna Grigorievna. Soţul ei defunct ar fi fost chipurile dăruit „cu cele mai înalte calităţi morale şi spirituale care dau frumuseţe omului", ar fi fost un om bun, generos, milos, drept, dezinteresat, delicat, săritor, sincer, incoruptibil, gata să dea tuturor un sfat, o mîngîiere, un ajutor, un om urmărind

18

numai nobleţea şi dreptatea. Prea multe epitete şi prea multă

înflăcărare. Torentul de superlative împletea adevărul cu neadevărul, căci Dostoievski însuşi a făcut parte din categoria celor pe care Gruşenka îi caracteriza a fi „şi răi şi buni, de-a valma, cînd buni, cînd răi...“. Iar Tolstoi ştia acelaşi lucru despre sine, şi mai ştia că nu altminteri putea să arate Dostoievski. Panegiricului ni se spune că el i-ar fi adăugat „gînditor şi cu convingere[11] : „ — Asta am crezut întotdeauna şi eu despre el“. Şi : „Dostoievski mi s-a părut întotdeauna un om animat de sentimente cu adevărat creştine". „Gînditor şi cu convingere[1]' face parte din recuzita kitsch a povestitoarei. în rest, atitudinea trebuie interpretată parte ca un tribut plătit bunelor maniere, parte ca sugerînd o reală înrudire a lor, reafirmată şi cu alte prilejuri. Numai că această înrudire — setea de purificare creştină — nu se reducea la un simplu conglomerat de virtuţi, ci implica multă luptă şi neîmplinire. Annei Grigorievna nu avea rost să-i tălmăcească în detaliu dt de „multe" şi de contradictorii lucruri însemnau pentru el acele arzător dorite şi niciodată atinse sentimente „creştine[11].

Dostoievskaia a plecat de aceea de la scriitorul ei „favorit[11] într-o stare euforică, ca de la un bărbat care „ştia să cucerească inimile oamenilor !“. Impresia ei a fost atît de puternică încît, mergînd spre casă pe străzile pustii ale Moscovei, şi-a dat cuvîntul să nu-1 mai revadă pe Tolstoi „niciodată", pentru a nu-şi risipi — din cauza unei eventuale stări maladive, de iritare sau apatie a acestuia — sentimentul de încîntare produs cu această ocazie. Niciodată este subliniat în text, şi memorialista

precizează că s-a ţinut de promisiunea pe care şi-a făcut-o, cu toate că a fost deseori invitată de contesă chiar la Iasnaia Poliana.

De ce sublinierea ? De la Dostoievski citire, din dramatica înfruntare a lui Nikolai Stavroghin cu părintele Tihon, ştim cît de trădător poate fi stilul. „Blestematul psiholog" Tihon a demontat minciuna sincerităţii pe calea unei aparent blînde analize stilistice a confesiunii. Anna Grigorievna trăise prea mult în preajma „blestematului psiholog" Dostoievski pentru a nu fi preluat ea însăşi ceva din dialectica adevărului şi neadevărului, stilistic mascată şi mărturisită totodată. De ce oare să nu-1 mai revadă „niciodată" pe Tolstoi ? Nu cumva pentru că „sentimentul de încîntare" era fragil şi avea de ce să fie fragil —

cum se vede şi din replicile lui Tolstoi, destul de neutre în amabilitatea lor, străine în orice caz emfazei solicitate, şi ocolind cu desăvîrşire orice referire la scrisul, la creaţia lui Dostoievski. Tolstoi n-a ieşit din carapacea ambiguităţii sale, a vorbit puţin şi neangajant Anna Grigorievna Snitkina putea să se încreadă în aparenţa poleită. Anna Grigorievna Dostoievskaia trebuia să priceapă ceva din substratul ei mai delicat. Favorabil şi nefavorabil soţului ei. Căci „sîntem şi buni şi răi, de-a valma, cînd buni, cînd răi...".

In discuţia pomenită, Anna Grigorievna îi mulţumise lui Tolstoi „pentru scrisoarea aceea minunată pe care aţi scris-o lui Strahov după moartea soţului meu. Strahov mi-a dat această scrisoare şi o păstrez ca o relicvă". „ — Am scris exact ceea ce am simţit", a răspuns laconic Lev Nikolaevici.

20

Ce a scris şi ce a simţit el ? Cea mai importantă, probabil, confesie epistolară privind atitudinea sa faţă de Dostoievski, datată 5—10 februarie 1881, a fost trimisă lui Strahov din Iasnaia Poliana. Ea glăsuieşte :

„Cît aş dori să pot spune tot ce simt despre Dostoievski. Dumneavoastră, descriindu-vă sentimentele, aţi exprimat o parte din ale mele. Nu l-am văzut niciodată pe acest om şi n-am avut niciodată legături directe cu el, şi, cind a murit, am înţeles deodată că el mi-a fost omul cel mai apropiat, cel mai drag şi mai necesar. Am fost scriitor şi scriitorii sînt cu toţii orgolioşi, invidioşi, în orice caz eu sînt un asemenea scriitor. Dar nu mi-a trecut niciodată prin cap să mă măsor cu el — niciodată. Toate cîte le-a făcut el (toate cele bune şi adevărate) le-am receptat aşa încît cu cît va face mai multe cu atît îmi va fi mie mai bine. Arta îmi provoacă invidie, la fel inteligenţa, dar cele ale inimii doar bucurie. — Aşa că l-am şi socotit un prieten de-al meu, şi nici nu mă gîndeam să nu-1 întîlnesc, şi că dacă pînă acum asta nu s-a întîmplat, mai e, totuşi, timp. Şi dintr-odată la masă — prînzeam singur, întîrziasem — citesc : a murit. Şi mi-am pierdut un anume reazăm. M-am zăpăcit, iar apoi mi-am dat seama cît mi-a fost de drag, şi am plîns şi mai plîng şi acum.

In zilele dinaintea morţii lui am citit Umiliţi şi obidiţi, şi m-a cuprins duioşia.[14]

O altă rezonanţă au aceste rînduri, să concedem, decît tot ceea ce am citat pînă în prezent. Un stil sincopat, gîfîit, cu

frînturi interioare, pe măsura celor trăite. Şi o sinceritate, care — faţă în faţă cu moartea — renunţă la jumătăţi de măsură şi învă
21
luiri tactice, pentru a se confrunta cu esenţialul. Un om zguduit de o pierdere irecuperabilă găseşte cuvintele potrivite pentru a stîrni aceeaşi stare. Dar să depăşim voluptăţile relecturării acestui text dens, cu întorsăturile de tipul parantezei care împrumută unei simple, s-ar părea, relatări o dimensiune suplimentară, servită de o muzicalitate întrucîtva redată şi în traducere : „Şi dintr-odată la masă — prîn- zeam singur, întîrziasem — citesc : a murit". Să încercăm să diagnosticăm la rece faptele.

O evidenţă, neîndoielnică şi în fraza reluată, este egocentrismul. „... cu cît va face mai multe cu atît îmi va fi mie mai bine“. Tolstoi se ocupă în fond de sine, măsoară pentru sine pierderea celuilalt. El nici nu maschează acest focar subiectiv al viziunii, raportarea ei continuă la propria lui persoană şi la cîte i se vor mai întîmpla lui. Este
o atitudine binecunoscută şi din Jurnal, în pasajele referitoare la moartea fraţilor şi a copiilor săi. Nu judecăm atitudinea, o consemnăm doar, ca pe o împletire superior-complexă a altruismului cu egoismul. De-a lungul întregii sale vieţi Tolstoi a pendulat între sforţarea de a fi altruist şi recăderea în egoism. Tensiunea acestor poli e o combustie interioară de bază a întregii lui creaţii, nici o componentă nu poate fi de aceea judecată izolat şi pînă la urmă filistin.

Tolstoi îşi asumă păcate, orgoliul şi invidia da care nu s-a putut dezbăra în activitatea sa scriitoricească. In original fraza imediat următoare acestei confesiuni, făcută cu francheţe, începe printr-un derutant „Şi“ — „Şi nu mi-a trecut niciodată prin cap să mă măsor cu el — niciodată". Schimbarea lui „şi“ în „dar“ pare să limpezească lucrurile : „dar
22
nu mi-a trecut...[44]. In cazul unei echivalenţe literale s-ar fi înţeles că din pricina orgoliului şi a invidiei nu s-a măsurat niciodată cu Dostoievski, cînd de fapt vrea să spună că nu s-a măsurat cu el în ciuda acestor porniri. Momente sînt două, şi ele se contrazic : orgoliul, în genere, şi lipsa orgoliului, în acest caz. Sau, mai bine zis, orgoliul într-un plan şi lipsa lui într-altul.

Un halo neclar persistă totuşi şi după acest efort de

explicitare : de ce anume nu s-a măsurat niciodată cu el ? Ca şi în textul Annei Grigorievna, „niciodată[44] e repetat, sublinierea ar putea să stîr- nească din nou o nedumerire, deşi estompată. De ce nu s-a măsurat, aşadar, cu Dostoievski ? Fiindcă s-a considerat el mai important ? Se înţelege că nu. Fiindcă l-a considerat pe el mai important ? Nu rezultă. Să fi fost vorba de măriimi în substanţa lor de necoanparat ? N-ar fi fost adevărat, şi nici Tol- stoi nu credea aşa ceva, dovadă că în măsura în care îl laudă — şi îl va lăuda — o face din pricina paralelismului lor profund, de sub straturile părelnice. Aşa şi acum :

Dostoievski a fost pentru el

„omul cel mai apropiat, mai drag şi mai necesar[44]

— hotărîtor e cuvîntul ultim — în urma unei continuu bănuite rudenii spirituale. „Necesar[44] ca om care cunoaşte „multe[44] din cîte îl obsedează pe Tolstoi.

1881 este anul de cotitură în viziunea acestuia. Textul poartă amprenta desconsiderării „scriitorului[44] comparativ cu „omul[44] şi, consonant, a desconsiderării „inteligenţei[44] comparativ cu „inima[44]. Accentele sînt tipic „tolstoiste[44]. Dat fiind însă că inteligenţa patronează o anume artă neagreată de Tolstoi, pînă la suspiciunea extinsă asupra artei în

23

tregi, care pare prea înfeudată elitei şi elitarisme- lor, intelectului şi intelectualităţii — „invidia“ ar fi putut să privească numai arta lui Dostoievski, nu şi cele făptuite de Dostoievski cu „inima“. Iată schimbarea de plan de la orgoliu la lipsa lui, şi cheia probabilă a nedumeririlor noastre : Tolstoi mărturiseşte că nu s-a măsurat niciodată cu Dostoievski deoarece îl admira mai presus de orice aspect „literar", într-o zonă incompatibilă cu invidia.

Aşa se explică şi restricţia operată într-o altă paranteză în legătură cu moştenirea defunctului, o restricţie care probează intransigenţa lui Tolstoi în chiar condiţii excepţionale, refuzul oricărei gesticulaţii de veneraţie globală chiar şi în clipa morţii. Este vorba de paranteza „toate cele bune şi ade- vărate“ de după „toate cîte le-a făcut el...“. Logic, înseamnă că a făcut nu numai „bune şi adevărate[14]. Peste această părere a sa Tolstoi nu trece de dragul circumstanţei. O doză de cruzime se insinuează în chiar cuvintele sale de laudă. Sigur, deocamdată rămîne neclar ce anume presupunea el a fi „bune şi adevărate[11] şi ce

păstra pentru rest. Cezura va trebui recompusă în temeiul altor probe. Un lucru este limpede, încă nu şi în detalii : pentru ceva anume Tolstoi îl simţise pe Dostoievski „prieten" şi „reazăm“, pentru altceva însă tot amînase întîl- nirea cu el.

,.Şi mi-am pierdut un anume reazăm“ este tradus aproximativ. Textual se spune : „şi un soi de reazăm a alunecat de sub mine". Ideea e clară, oricum. Mai puţin clară turnura : „Aşa că l-am şi socotit un prieten de-al meu, şi nici nu mă gîndeam să nu-1 întîlnesc, şi că doar acum asta nu s-a întîm-plat, dar că mai e timp." Din cîteva motive, mai

puţin clară. „Aşa că" sună a justificare — de vreme ce „ale inimii“ îi provoacă „numai bucurie", e firesc să-l fi socotit prieten. Urmează cuvîntul ambiguu „acum“. In propoziţia „...dacă pînă acum asta nu s-a întîmplat...[11] respectivul cuvînt să fie fără pretenţii de localizare, un fel de concret generalizator şi neangajant, sau să aibă în sub textul lui ceva precis în vedere ? In cazul din urmă ne vine în minte conferinţa lui Soloviov, unica situaţie în care „acum" ar fi avut o acoperire precisă. Să fi ştiut Tolstoi de prezenţa lui Dostoievski la lecţie ? Să-i fi spus Strahov ? Să-i fi spus pe loc şi el să se fi eschivat ? Să-i fi spus ulterior ? Să nu fi fost sincer- Tolstoi atunci cînd şi-a exprimat către Anna Gri- gorievna regretul de a nu-i fi întîlnit soţul „atunci[11]?"

Oricum, printre vorbe se ascunde ceva. Cum adică : „nici nu mă gîndeam să nu-1 întîlnesc, şi că doar acum asta nu s-a întîmplat, dar că mai e timp[11] ? Intîlnirea era deci aşteptată, inconştient sau conştient, dacă nu „acum[11], atunci mai tîrziu. De ce nu a fost ea grăbită ? De ce nu s-a grăbit Tolstoi ?’ Misterul nu trebuia să-i fi fost nici lui limpede.. Penultima frază a scrisorii deconspiră totuşi ceva.. „M-am zăpăcit, iar apoi mi-am dat seama cît mi-a fost de drag, şi am plîns şi mai plîng şi acum". Fără să tăiem firul în prea multe părţi, vom remarca succesiunea stărilor sufleteşti mărturisite. Va să zică întîi s-a „zăpăcit". In sine nu ar fi de- mirare, dacă avem în vedere că a aflat vestea cu totul pe neaşteptate, dtindu-şi ziarul în timp ce-prînzea singur. In sine nu, dar în perspectiva a ceea ce a urmait „apoi" ? Căci „apoi mi-am dat seama (literal : mi-a devenit clar) cît mi-a fost de drag". I-a devenit clar, ceea ce nu-i fusese clar —

altminteri nu se poate înţelege. Deci nu-i fusese limpede nici

atunci cînd s-a „zăpăcit“, şi cu atît mai puţin înainte, înainte cu ani şi ani. în vremurile în care, deşi l-a recunoscut „prieten[1]', i s-a părut că „mai e timp“ să-l întîlnească...

Fără a se forţa interpretarea, se poate afirma cu certitudine că moartea a fost scînteia declanşatoare a acestor simţăminte întrucîtva inedite, în orice caz accentuate. Ceea ce fusese înainte, obţine de-abia acum girul certitudinii retroactive. Totul se lămureşte „apoi“. Oare totul ? Echilibrul precar dintre invidia minţii şi bucuria inimii nu se va menţine ? Dintre orgoliu şi duioşie ? „...am plîns şi mai plîng şi acum“. Să notăm pentru exactitate că Tolstoi plîngea uşor, din ce în ce mai uşor cu trecerea timpului. Şi se înduioşa de chiar propriul lui orgoliu.

Scrisoarea de la moartea lui Dostoievski este, oricum, una dintre mărturiile capitale de apropiere şi simpatie. Ale, mai că ne vine să spunem, „îm- păcării“ lui Tolstoi cu el. împăcarea presupune însă un termen de referinţă opus. Termen care mocneşte în adîncul acestei „pozitivări“, pe care Anna Grigorievna o socotea deplină („scrisoarea aceea mi- nunată“), dar pe care o privire mai scormonitoare este în drept s-o şi condiţioneze.

Cele scrise despre Dostoievski, Tolstoi le-a scris şi despre sine. Dostoievski a murit cîteva luni înainte de a fi împlinit 60 de ani. Tolstoi era cu şapte ani mai tînăr, dar avea să trăiască pînă la 82. El îşi aştepta de pe acum moartea, o tot invoca şi se temea din ce în ce mai mult de ea. Şi, plîngînd la moartea celui despre care ştia cu siguranţă că îi este şi ca scriitor şi ca propovăduitor un frate şi un rival unic, nu îşi plîngea oare propria moarte,

care de timpuriu i se părea că îi tot dă tîrcoale, şi care prin cîte o nouă „trecere" îi reamintea iminenţa?!

După ce am crezut că am încheiat acest paragraf, am dat printre extrasele pe care le-am făcut pentru acest eseu peste o scrisoare a Sofiei An- dreevna către sora ei, Tatiana Andreevna Kuzmins- kaia, din 3 februarie 1881. Iată-o :

„...Levocika e complet extenuat, capul îl doare tot timpul, dar nu se poate desprinde de lucru. Pe el şi pe noi toţi ne-a lovit teribil moartea lui Dostoievski. Abia ajunsese atît de cunoscut şi iubit de toţi, şi a murit. Lucrul acesta l-a dus pe Levocika cu gîndul la propia sa moarte, şi l-a făcut cumva mai concentrat şi

mai tăcut.“

Să revenim la începuturi. La primele tatonări ale lui Dostoievski şi Tolstoi pentru a se identifica reciproc. La interesul incipient al fiecăruia pentru creaţia celuilalt.

Scriitori de aceeaşi mărime, s-ar cere ca ei să se fi descoperit simetric. întîmplarea ne este favorabilă : 34 de ani avea fiecare atunci cînd l-a descoperit pe celălalt. Cel cu şapte ani mai tînăr — cu
o întîrziere de şapte ani.

La 15 aprilie 1855 Dostoievski îi scrie lui E. I. Ia- kuşkin din Semipalatinsk, îndepărtata localitate în care fusese exilat după anii de ocnă : „aduceţi-mi, pentru Dumnezeu, la cunoştinţă, cine este Olga N. şi L.T. (cel care a publicat Adolescenţa în Sovremennik) ?“.

La 22 februarie 1862 Tolstoi îi scrie din Iasnaia Poliana Alexandrei Andreevna Tolstaia : „...faceţi, Vă rog, acest lucru : obţineţi Amintiri din Casa morţilor şi citiţi-le. Trebuie
27

După ştiinţa noastră, acestea sînt primele confirmări ale primelor lecturi reciproce. Ce confirmă ele ?

Scrisoarea lui Dostoievski e datată 15 aprilie, fără specificarea anului. Ştim însă pe de o parte că Adolescenţa fusese publicată de revista „Sovre- mennik“ în octombrie 1854. Dispunem pe de altă parte de o scrisoare expediată de Dostoievski tot din Semipalatinsk lui A. N. Maikov, cu datarea de astă dată completă (18 ianuarie 1856), din care rezultă că între timp Dostoievski aflase cine este L.T., poate din răspunsul adresantului premergător. Iată pasajul care ne interesează din a doua scrisoare : „Vă spun şi observaţiile mele : cel mai mult îmi place Turgheniev — păcat doar că alături de un uriaş talent are în el şi multă nestăpînire de sine. Tare îmi place L.T., dar după părerea mea nu va scrie (se poate, dealtfel, să greşesc)“.

De vreme ce Dostoievski nu se mai întreabă acum cine este L.T., scrisoarea din 15 aprilie trebuia să fi fost din anul anterior, 1855. Cît priveşte această dinurmă scrisoare, cea din 1856, aprecierile ei sîntinteresante, deşi nu trebuie să le acor dăm o atenţie excesivă : multă vreme Dostoievski a fost rupt de viaţa literară şi, după propria-i mărturisire, nu a putut defel ţine

pasul cu ea. Ce fel de nestăpînire de sine, nereţinere, lipsă de sobrietate i se impută clasicului ca tipologie Turgheniev ? Caracterizarea i s-ar potrivi mai degrabă lui Dostoievski însuşi şi cărţilor lui viitoare — în orice caz Tolstoi le va caracteriza cam în aceeaşi manieră, ca dovedind un uriaş talent dar şi prea multă nestăpînire de sine. Impune recunoaşterea capaci
28
tăţilor artistice ale lui Turgheniev. Ca şi intempestiva întrebare cu privire la acest necunoscut L.T. care a publicat în „Sovremennik“ un roman autobiografic demn de tot interesul. După publicarea Copilăriei şi apoi a Adolescenţei, Tolstoi a fost din- tr-odată recunoscut şi elogiat de numeroşi scriitori. Nu este lipsită de miez împrejurarea înlesnirii acestei publicări de către acelaşi Nekrasov care salutase cu entuziasm debutul lui Dostoievski. Iar dacă despre Oameni sărmani scrisese în termenii cei mai elevaţi Belinski, Adolescenţa a fost lăudată de urmaşul lui, Cernîşevski, anume pentru capacitatea — unică deocamdată în literatura rusă contemporană — de a descifra „fenomenele abia perceptibile ale vieţii interioare[14]. Deocamdată. Căci tocmai această capacitate, în raport nu numai cu rezultatele procesului sufletesc, dar şi cu dialectica procesului însuşi, va deveni tăria lui Dostoievski. Un motiv în plus pentru ca el să fi remarcat de îndată modul tolstoian de caracterizare a tînărului Nikolenka Irteniev.

Permiţîndu-i-se întoarcerea la Petersburg, Dostoievski a publicat Amintiri din Casa morţilor, pe care Turgheniev avea să le asemuiască Infernului lui Dante, iar Herzen — Judecăţii de apoi a lui Mi- chelangelo. A fost un şoc formidabil pentru în- treaga viaţă publică şi literară rusească, transmis în curînd lumii întregi, un eveniment politic, etic şi estetic cu totul ieşit din comun. Ele l-au relansat pe talentatul debutant de odinioară, atît de crunt nedreptăţit, redus ani de-a rîndul la tăcere. L-au relansat ca pe unul dintre cei mai de seamă scriitori ai vremii. Mai tînărul Tolstoi nu putea să nu fi receptat întocmai acest eveniment de la începu
29
tul deceniului al şaptelea. După publicarea primelor capitole, în 1860, şi după pauza survenită din pricina apariţiei romanului Umiliţi şi obidiţi, publicarea integrală a Amintirilor s-a produs în 1861— 1862. Tolstoi şi-a trimis scrisoarea în timp ce revista

„Vremia“ continua să publice ultimele capitole ale cărţii, iar ediţia lor integrală în volum separat (cvasiintegrală, fiindcă cenzura suprimase capitolul VIII al părţii a doua, Prietenii) era pe cale de apariţie. Tolstoi nu dă o apreciere directă, categorica sa recomandare finală, special subliniată : „Trebuie“ nu lasă însă nici o îndoială asupra impresiei produse de lucrare asupra lui.

Şi o coincidenţă pe cît de curioasă, pe atît de semnificativă : în scrisoarea lui Dostoievski, verbul central folosit la modul imperativ („uvedomt/i/e“ = înştiinţaţi-mă, aduceţi-mi la cunoştinţă) se repetă în scrisoarea lui Tolstoi aproape identic ca sens şi ca formă („dostant/i/e“ = obţineţi, faceţi rost de). Sînt două rugăminţi cu accent de somaţie : pentru Dumnezeu, aflaţi cine este acest L.T. care a publicat Adolescenţa; vă rog obţineţi şi citiţi Amintiri din Casa morţilor : trebuie !

„Trebuie[11] să intre într-un unic circuit două cărţi şi două conştiinţe. Trebuia ca Dostoievski şi Tolstoi să se descopere. Trebuia ca ei să înceapă a se preocupa unul de altul.

Tolstoi nu s-a dezis toată viaţa de Amintiri din Casa morţilor. Dintre toate cărţile lui Dostoievski, el a preferat-o constant şi univoc pe aceasta, împreună cu Umiliţi şi obidiţi. Cantitativ, mărturiile sale despre Amintiri cedează doar Fraţilor Kara-mazov. Calitativ se situează însă categoric în

frunte, căci dacă dintre scrierile marelui dispărut romanul din urmă, obsedîndu-1 poate cel mai mult, l-a şi nemulţumit în cea mai mare măsură, confesiunile fostului ocnaş nu i-au trezit pînă la capătul zilelor decît duioşie şi admiraţie.

Preferinţa este firească, în lumina propriilor sale căutări tîrzii. Prin litera şi prin spiritul său, Amintiri se intersecta neîncetat cu laitmotivele „tolstoismului“, cu doctrina iubirii decantate din asumarea suferinţei, inclusiv şi explicit a suferinţelor îndurate în puşcăriile siberiene. In opera de bă- trîneţe a lui Tolstoi găsim multe paralele cu spiritul Amintirilor sau chiar cu scenele şi personajele lor. Ar fi suficient să recitim ultimele părţi din Învierea sau scrieri mai scurte şi mai puţin cunoscute — Pentru ce ?, descriind tragedia unor revoluţionari polonezi exilaţi, sau Dumnezeiesc şi omenesc, în care pe fondul închisorilor ţariste reapar diverse destine, simbolizînd diverse opţiuni. Tolstoi a fost continuu vizitat de foşti ocnaşi din Siberia, s-a întreţinut cu ei, a căutat să întreprindă ceva în ajutorul lor.

Cumplitele puşcării din cele mai îndepărtate colţuri ale imperiului erau o realitate peste care nu se putea trece cu vederea. O realitate pe care o experimentaseră Radişcev, decembriştii, Cernî- şevski, Dostoievski, mulţi revoluţionari de toate nuanţele, ca şi criminali de drept comun sau pur şi simplu soldaţi ori simpli mujici terorizaţi de stăpî- nire. Obsesiva decantare a „învăţămintelor" exilului şi ocnei va da naştere şi „rimelor[14] vizibile dintre cele îndurate de Katiuşa Maslova şi prinţul Neh- liudov şi cele ce şi le asumaseră Rodion Raskolnikov sau Dmitri Karamazov.

31

Cît priveşte permanenta veneraţie a lui Tolstoi pentru Amintiri, iată-o probată.

In septembrie 1880, el îi scrie lui Strahov : „A- ceste zile nu m-am simţit bine şi am citit Casa morţilor. Uitasem mult, am recitit şi nu ştiu o carte mai bună în întreaga noastră literatură nouă, inclusiv Puşkin.

Uimitor nu e tonul, ci punctul de vedere — sincer, natural şi creştinesc. O bună carte de po- vaţă. M-am delectat toată ziua de ieri cum nu m-am mai delectat de mult. Dacă îl vedeţi pe Dostoievski, spuneţi-i că îl iubesc.“

Este mărturia directă cea mai completă a ataşamentului faţă de Amintiri. Momentul e acelaşi cu cel mai înainte invocat, al „rupturii[11] conştiente în cadrul unei continuităţi altminteri evidente, al elaborării unei noi atitudini faţă de lume — pe care Tolstoi însuşi o dorea sinceră, naturală, creştinească. Arta începe să-l preocupe tot mai mult prin prisma „poveţelor“ ei morale. îl atrage mai mult etica de- cît estetica artei. Prima calitate — „tonul“ — e, se înţelege, necesară, nu şi independentă, a doua — „punctul de vedere“ — devine, în schimb, hotărî- toare. Important e oă tocmai acest punct de vedere coincide, în numeroase privinţe, cu propriul său punct de vedere în curs de transformare. Toate acestea îndreptăţesc rugămintea finală de a i se transmite lui Dostoievski sentimentele sale de iubire — niciodată altcîndva atît de simplu exprimate. In scrisoarea de răspuns, din noiembrie, Strahov îi aduce la cunoştinţă că rugămintea i-a fost îndeplinită şi că Dostoievski a fost foarte mişcat.

„L-am văzut pe Dostoievski — îi scria Strahov — şi i-am transmis lauda şi dragostea dumneavoastră.

3-a' bucurat foarte mult şi a trebuit să-i las fila din scrisoarea dumneavoastră, cuprinzind cuvinte atît de dragi. L-a lezat un pic ireverenţa faţă de PUşkin, exprimată aici («nu ştiu o carte mai bună din întreaga noastră literatură rusă, inclusiv Puşkin»-) — «cum — inclusiv»[1] — m-a întrebat. I-am spus că şi înainte aţi fost, iar acum aţi devenit cu deosebire un mare liber-cugetător."

Dostoievski nu şi-ar fi permis niciodată să se compare cu Puşkin, considerat dealtfel de toţi scriitorii ruşi ca fiind de departe primul între ei, un învăţător absolut cu care nu ai cum să te măsori. Nici „liber-cugetătorul" Tolstoi nu va mai reveni la această erezie, situîndu-1 pe Puşkin în celelalte mărturii ale sale despre clasicii literaturii ruse pe culmea supremă a ierarhizărilor.

Din aceste două scrisori, Amintiri din Casa morţilor ne apar ca o punte de legătură firească în cadrul unor relaţii de obicei sofisticate. Aproape că am putea vorbi despre ele ca despre o oază în mijlocul unor regiuni aride — şi e bine că, înainte de a muri, lui Dostoievski i-a fost dat să afle aceste cuvinte de veneraţie ale lui Tolstoi, neumbrite de porniri inverse. In cazul Amintirilor, ele nu sînt retractate nici după moartea autorului lor.

G. A. Rusanov relatează o discuţie din 1883, în care, venind vorba de Dostoievski, Tolstoi ar fi spus : „Amintiri din Casa morţilor — un lucru minunat, dar celelalte opere ale lui Dostoievski nu le preţuiesc prea mult". Pentru moment opresc citatul aici. Vom afla şi de ce nu le preţuieşte pe celelalte. Deocamdată ştim că pe aceasta o considera minunată.

In tratatul Ce este arta ?, din 1897—1898, răspunzând cerinţei ce i s-ar putea face de a indica din arta modernă unele modele superioare în plan moral şi religios, el numeşte Hoţii lui Schiller ; iar din arta contemporană — opere ale lui Victor Hugo,. Dickens, George Eliot (Mary Ann Evans) şi ale lui Dostoievski, „cu deosebire Casa morţilor.. Referirea din urmă o găsim şi în variantele tratatului, multe la număr.

In amintirile sale despre întîlnirile şi discuţiile cu Tolstoi, A. B. Goldenweiser relatează una din 1902, în care, venind vorba de originalitatea formelor literare ruse, despre care a avut prilejul să se întreţină şi cu Turgheniev la Paris, Tolstoi i-a replicat :

„Fără a mai vorbi de Puşkin, să luăm Sujlete moarte de Gogol. Ce este asta ? Nici roman, nici povestire. Ceva cu totul original. Apoi — însemnările unui vînător — cel mai bun lucru din cîte a scris Turgheniev. Casa morţilor de Dostoievski, apoi, păcătosul de mine — Copilăria; Amintiri şi cugetări, Un erou al timpurilor noastre..."

Iată deci că, şi în cadrul literaturii mondiale şi în cel al literaturii autohtone, sub raportul „punctului de vedere" ca şi sub cel al formei literare neîngrădite de canoane, Amintirile rămîn pentru Tolstoi un model de prim rang.

Dovadă şi interesul său deosebit pentru două anume fragmente ale cărţii. D. P. Makoviţki scria în însemnări din Iasnaia Poliana : „...Lev Nikolae- vici a citit cu glas tare două fragmente din Amintiri din Casa morţilor de Dostoievski — Vulturul şi Moartea în spital — pe care a hotărît să le includă în Cercul lecturilor. S-a văzut că ele îl în

duioşează profund. L. N. citeşte aşa încît nici n-ai crede că citeşte, ci că povesteşte. Uimitoare intonaţie !“

Lectura a avut loc în seara de 1 noiembrie 1904. Ea a mai fost repetată, de pildă la 11 mai 1909, şi fragmentele respective au fost într-adevăr incluse în două cărţi ale antologiei Cercul lecturilor. Care anume fragmente ?

Este vorba de două pagini din capitolul Spitalul (II, I) şi de două pagini şi jumătate din capitolul Dobitoacele din temniţă (II, VI). In primul fragment — uşor prescurtat faţă de original — este descrisă moartea tînărului deţinut Mihailov, bolnav de plămîni. Al doilea conţine episodul vulturului schilod, ţinut un timp printre deţinuţi, dar căruia în cele din urmă îi dau drumul în stepă...

Ambele prevestesc, prin spiritul lor, „tolstois- mul“. Morţi simple precum stingerea lui Mihailov, chinuitoare în datele ei primare şi liniştitoare în adîncul simbolic al relatării, a descris între timp şi Tolstoi. Iar tensiunea între libertatea dobîndită la capătul acestei zbateri şi lipsa de libertate a întregii existenţe pămînteşti (fragmentul se termină prin cuvintele : „După regulament, mortului trebuia să
i se scoată cătuşele") l-a urmărit şi pe el în numeroase rînduri.

Vulturul capturat şi redat libertăţii ilustrează aceeaşi temă şi convingere, cu variaţiile proprii Holstomerului tolstoian. Oamenii

înţeleg că pasărea rănită le este superioară, aşa cum oamenii ar fi trebuit să înţeleagă că bătrînul şi bolnavul cal Hol- stomer le este superior. „Sfînt lucru, o pasăre liberă, aspră şi neatîmată ; nu se împacă ea cu temniţa...". Deţinuţii îl eliberează în cele din urmă pen
35
tru ca vulturul să moară liber, şi se minunează de faptul că el se îndepărtează fără să-şi întoarcă măcar o singură dată capul, căci „mare lucru e să te ştii liber“ — apoi „se auzi comanda escortei şi toţi porniră la muncă, tăcuţi, cu paşi tîrşiţi“.

Este limpede ce anume îi plăcea lui Tolstoi la Dostoievski, şi pentru ce anume recitea cu glas tare, familiei şi cunoscuţilor în trecere la Iasnaia Po- liana, aceste fragmente din Amintiri. Tema suferinţei şi a eliberării — chiar dacă prin moarte — îl înfrăţea cu cel trecut prin atîtea suferinţe şi cu- noscînd atît de bine preţul libertăţii. Dorinţa ascunsă a lui Tolstoi în ultimii ani, mărturisită în cîteva rînduri, a fost întemniţarea sau chiar executarea lui de către o lume pe care nu o accepta şi de care nici nu vroia să fie acceptat. Dacă nutrea o ascunsă invidie pentru Dostoievski, este sigur că « nutrea nu atît din cauza faptului că acela a scris Casa morţilor, cît din cauza faptului că a trecut prin ea. Era o experienţă de frate, de frate mai mare şi mai încercat.

Şi pentru ca tabloul să fie complet, în planul motivării exacte a iubirii resimţite pentru cel ce a cunoscut şi a descris „Casa morţilor", voi mai cita un fragment din cea de a treia variantă, neterminată, a Sonatei Kreutzer (1888), în care povestitorul re- latează despre soţia lui atît de iubită şi de urîtă de-a valma :

„Erau acolo surorile ei şi încă o fată. Ţin minte că am citit Casa morţilor de Dostoievski — descrierea bătăii cu vergile. Am terminat capitolul în tăcere. Una dintre ele a întrebat :

— Cum se poate aşa ceva ?

I-am explicat.
36

— Dar totuşi, de ce-i bat soldaţii ? — spuse alta. — In locul lor cu aş refuza. Toţi ar refuza.

Soţia mea şedea tăcută, cu lacrimi în ochi. Apoi, nu-mi mai amintesc cine, spuse nu mai ştiu ce prostie şi toţi începură să chicotească, se puseră pe rîs, numai să scape mai repede de impresia chinuitoare. Mai mult decît toţi rîdea soţia mea.“

Iubirea o stîrnesc tăcerea gravă şi lacrimile în ochi. Ura —

vorbăria inutilă şi rîsul indecent. Iar criteriul despărţitor (pentru povestitorul ideal şi cel real ascuns în spatele său) se păstrează suferinţa, atitudinea faţă de suferinţă a celor despre care se povesteşte. Suferinţa atît de simplu şi de cutremurător descrisă în scenele maltratării sau uciderii prin bătaie din Casa morţilor. Şi descrisă, desigur, de Tolstoi în După bal, cînd elegantul colonel, tatăl Varenkăi, comandă biciuirea tătarului dezertor
— în sunete de flaut şi de tobă, ca şi în scena uciderii dezertorului Strumenski din însemnările postume ale schimnicului Feodor Kuzmici...

Dincolo de dialogul explicit dintre Dostoievski şi Tolstoi, cînd blînd cînd aspru, se întrezăreşte dialogul lor profund şi esenţial. Amintiri din Casa morţilor străjuieşte din ce în ce mai vizibil o bună parte nu numai din creaţia primului, ci şi din a celui de al doilea. Paradoxal, cartea unuia, relativ de început, rimează cu cărţile tîrzii ale celuilalt. Plebeul trăise de timpuriu ceea ce contele trebuia să pătrundă treptat şi dificil. Lepădîndu-se de identitatea sa de suprafaţă. Infrăţindu-se cu toţi cei supuşi feluritelor cazne, din feluritele „Case ale morţilor".

Cei patru ani de ocnă la Omsk şi exilul de după aceea, ca soldat al batalionului disciplinar siberian,

la Semipalatinsk, au fost urmările arestării şi condamnării din 1849 a lui Feodor Mihailovici, care participase la activitatea cercurilor de petraşevişti din Petersburg, urmărind făurirea unei secrete organizaţii revoluţionare. Celebra sa execuţie publică, precum şi lovitura de teatru regizată în ultima clipă de crudul împărat NiColae I, Dostoievski le-a descris în aceeaşi zi fratelui său într-o scrisoare :

„Astăzi, 22 decembrie, ne-au dus în piaţa Semio- novski. Acolo ne-au citit tuturor condamnarea Ia moarte, ne-au dat să sărutăm crucea, au rupt săbiile peste capetele noastre, şi ne-au făcut toaleta de dinaintea morţii (cămăşi albe). Apoi au dus trei dintre noi la stîlpul de execuţie. Chemau cîte trei, eu eram în al doilea grup, şi-mi rămînea, aşadar, să trăiesc nu mai mult de un minut. Mi-am amintit, frate, de tine, de toţi trei; în ultimul minut tu, numai tu îmi mai erai în minte, am descoperit de-abia aici cît de mult te iubesc, frate drag ! Am mai avut timp să-i îmbrăţişez pe Pleşcev şi Durov, care erau alături, şi să-mi iau de la ei rămas bun. In cele din urmă au dat semnalul de oprire, pe cei legaţi de

stîlp i-au dus înapoi, şi ne-au citit că ma- iestatea-sa imperială ne dăruieşte viaţa. Au urmat apoi condamnările reale...“

Astfel a rămas în viaţă cel ce a adus Rusiei o falã incomparabilă cu a tuturor împăraţilor săi din acelaşi, al 19-lea, secol. Feodor Mihailovici a rămas însă pentru totdeauna marcat de mascarada sinistră a „execuţiei" sale ; ea explică — laolaltă cu cele ce vor fi urmat în „Casa morţilor" — o bună parte din teribilele convulsiuni lăuntrice ale scrisului său de mai tîrziu.

38

După decenii va rememora scena în capitolul intitulat Unul din falsurile contemporane din Jurnalul unui scriitor din 1873 : „Noi, petraşeviştii, stăteam pe eşafod şi ascultam fără nici un regret cum ni se citeşte condamnarea la moarte". Şi mai departe : „Sentinţa de condamnare la moarte prin împuşcare, care ne-a fost citită, n-a fost defel citită în glumă ; aproape toţi cei condamnaţi au fost convinşi că sentinţa va fi dusă la îndeplinire şi au trăit în aşteptarea morţii cel puţin zece minute îngrozitoare, nemăsurat de îngrozitoare. în aceste ultime minute unii dintre noi (o ştiu precis) s-au adîncit instinctiv în sine şi, trecîndu-şi în revistă viaţa, atît de tînără, au şi regretat poate unele fapte ale lor (din rîndul acelor fapte, pe care orice om le ţine toată viaţa ascunse în conştiinţa sa), dar chestiunea pentru care am fost judecaţi, gîndurile, concepţiile care ne stăpîneau spiritul ne apăreau nu numai ca ceva în afara regretului, dar chiar ca ceva purificator, de martir, pentru care ni se vor ierta multe !“

Este remarcabilă această retroactivă verticalitate a unui gînditor devenit conservator, chiar renegat în raport cu fostele sale convingeri şi cu adepţii acestoi'a, sprijinitor, măcar în intenţie şi programatic, al autocraţiei ţariste. Înseamnă că un spirit mare şi autentic, chiar dacă ajunge să se conformeze puterilor pe care înainte le înfruntase, nu va putea să nu aibă şi clipe de luciditate totală în rememorarea unor idealuri viguroase, deşi trădate !

Nu despre asta vreau să vorbesc însă acum, ci despre obsesia „minutelor" dinaintea morţii, a morţii violente, prin executare. Printre extraordinarele

39

relatări-meditaţii ale prinţului Mişkin din timpul primei sale vizite la familia generalului Epancin sint două descrieri axate pe

amintirea acestor teribile „minute". Celor trei fete — Aglaia, Adelaida şi Alexandra — epilepticul prinţ le povesteşte execuţia la care asistase la Lyon, şi din care i se întipărise în minte mai cu seamă faţa condamnatului în clipa care precede căderea cuţitului, cînd stă încă în picioare, înainte de a-şi pune capul pe butuc — toate cîte le observă şi le gîndeşte el „exact cu un minut înaintea morţii"... Sînt trei pagini extraordinare, despre cel trezit într-o dimineaţă de octombrie, care îşi aştepta execuţia „cel mai devreme peste o săptămînă", încă buimac de somn comunicîndu-i-se că va fi ucis peste cîteva ore; despre ce recepteează el în acest răstimp, între orele cinci şi zece, şi mai ales în ultimul minut şi în ultimele secunde dinaintea ghilotinării, toate detaliile halucinante ale sfîrşitului, detalii reale şi fantastice, faptul că nasturele de jos de la haina călăului e ru- ginit şi faptul că ştie şi aude pînă şi lunecarea hîr- şîită a cuţitului : „poate că nu durează decît a zecea parte dintr-o clipă, dar nu se poate să nu auzi !“ Ulterior vom afla că epilepticul, în stările premergătoare crizei, obişnuieşte să aibă această extra- ordinar de concentrată şi de palpabilă percepere a mierotimpului, a clipei, capacitatea de a condensa în cele numai cîteva secunde ce-i stau la dispoziţie (pînă la criza-execuţie) tot ceea ce a trăit el în ani şi decenii, sau chiar tot ceea ce a trăit omenirea în decursul întregii ei istorii. Este celebrul motiv al clipei în timpul căreia nici nu apucase să se scurgă toată apa din ulciorul răsturnat de epilepticul Mahomed, şi acesta reuşise, într-o viziune halu

cinantă, să vadă toate lăcaşurile lui Allah — laitmotiv şi în Idiotul şi în Demonii, preluat şi dezvoltat după cuvintele Apocalipsului: „timpul nu va mai fi“.

Pe epilepticul Mîşkin şi pe epilepticul Dostoievski această echivalenţă a timpului „mic“ cu timpul „mare“ îi obsedează în egală măsură — şi el, timpul infinit în chiar minuscula lui prezenţă, ca atare oprit şi în stare de a fi oprit, li s« revelează cu aceleaşi prilejuri, al minutelor şi minutului dinaintea execuţiei. Mîşkin nu vrea să povestească în- tîmplarea, pentru că din cauza ei a fost multă vreme bolnav, deşi — mai bine zis, pentru că — a privit tot timpul ca fascinat execuţia, fără să-şi poată desprinde ochii ; şi după ce spune, „ezitînd şi întunecîndu-se la faţă“, că ar prefera să n-o povestească acum... o povesteşte.

La fel şi Dostoievski, dovadă explicita lui identificare cu povestitorul, atunci cînd acesta face un fel de repetiţie generală a povestirilor lui ulterioare, vorbind în anticameră cu valetul care-i ţine tovărăşie pînă să intre în apartamentul familiei Epan-cin, despre o altă execuţie, a unui anume Legros, la care asistase de asemenea. Ceea ce vrea să comunice şi să-şi comunice este în fond aceeaşi obsesie, aproximată din diverse unghiuri, prin diverse întîm- plări : certitudinea absolută a executatului că va fi executat „peste un ceas, apoi peste zece minute, apoi peste o jumătate de minut, peste o clipă“ — „clipa cînd ţi-ai pus capul în scobitură, pe butuc, şi aştepţi să cadă cuţitul, ba îi şi auzi hîrşîitul, uite sfertul, fragmentul acela de secundă este cel mai groaznic".

41

Dostoievski însuşi a trăit prea acut acest sentiment pentru «a împiedica sau suprima repetarea aproape literală a aceleiaşi stări de spirit, la distanţă de cîteva zeci de pagini — un neajuns poate sub raportul rotunjimii stilistice clasice, dar un adevăr de viaţă obsedant pentru cine a cunoscut aievea nevoia imperioasă de a opri timpul, spre a preveni oprirea timpului de peste cîteva secunde. ■Şi el îi permite prinţului Mîşkin să deconspire va-letului, şi nouă, identitatea celui ce-i insuflase şi groaza şi iluminarea : „Poate că există undeva vreun om căruia, după ce i s-a citit sentinţa de condamnare la moarte şi a fost lăsat o vreme pradă spaimei, să i se fi spus pînă la urmă : «Du-te, ai fost iertat !» Ei bine, omul acela ar ştipoate să ne povestească prin ce a trecut. Hristos însuşi a vorbit de acest înspăimîntător supliciu. Nu,nu! Nu se cade ca omul să fie tratat astfel!“

împreună cu valetul, întîmplător de faţă, am I înţeles şi noi „tîlcul şi miezul celor auzite". O ştiută legătură cauzală — nu singură, dardecisivă — leagă boala incurabilă a lui Dostoievski de execuţia lui în ultima clipă suspendată. De atunci el a avut continuu sentimentul că timpul nu mai este, că ceea ce trăieşte el de-a lungul deceniilor echivalează în fond cu cele cîteva minute sau secunde ce păreau a-i fi fost ultimele.

O stare de spirit şi sufletească explicit resimţită şi de Tolstoi. Cu diverse prilejuri, în diverse feluri exprimată şi de el. Obsesia morţii, obsesia morţii violente, a morţii provocate prin violenţă,

a grozăviei asumării uciderii aproapelui, a ceea ce trebuie să fi simţit şi chiar simte acesta în decisiva confruntare
42
finală, nu cu o trecere „firească“ — în nefirescul ei funciar —, ci cu o brutală, bruscă, provocată dispariţie ; zilele, orele, minutele şi clipele din urmă ale condamnatului la moarte aveau să devină tot atîtea motive capitale ale creaţiei sale artistice şi ale meditaţiilor sale. Evident, în relativ alţi termeni, cu relativ alte accente, în căutarea unor relativ alte soluţii. Diferenţele se păstrează, ele nu pot totuşi nici în acest caz întuneca acordul dintre cei doi. Ne aflăm în prelungirea temelor inaugurate de Casa morţilor. Şi, ca şi în cazul altor teme, în prelungirea savantelor şi complicatelor similitudini, poate involuntare sau cu siguranţă involuntare, şi cu atît mai revelatoare, între două destine. Situate, oricum, în perimetrul aceluiaşi secol, al aceleiaşi ţări, al aceloraşi alte vieţi şi morţi contemplate şi descrise.

Dintre posibilele dovezi ajunge una din viaţă şi alta literară. La 6 aprilie 1857 Tolstoi a asistat la Paris (precum Mîşkin) la o ghilotinare. El descrie în Jurnal astfel execuţia criminalului Francois Richet : „M-am sculat bolnav la ora 7 şi m-am dus să văd execuţia. Un gît şi un piept alb, sănătos. A sărutat Evanghelia şi pe urmă — moartea — ce absurditate ! O impresie puternică ce lasă urme. [...] Ghilotina nu m-a lăsat multă vreme să dorm şi m-a făcut să privesc cu grijă împrejur.“

Tolstoi pare să treacă mult mai superficial peste eveniment. Părerea e în parte reală : viaţa îl solicita în mai mare măsură, nu era predispus — sau nu era la suprafaţă predispus — pentru atari şocuri. Ulterior ele nu-1 vor mai cruţa. Se va dovedi însă, retroactiv, că superficialitatea e în parte de pe acum părelnică.
43

Ţinem minte uciderea „trădătorului*' Vereşcia- ghin de către o mulţime dornică să-şi canalizeze furia într-un act de răzbunare palpabil E o scenă pe care am putea de asemenea s-o analizăm în sensul paralelismelor urmărite. Dar să continuăm rememorarea primei părţi a volumului patru din Război şi pace. După ce asistase la cumplita înscenare pusă la cale de către guvernatorul Moscovei, contele Ras'topcin, Pierre Bezuhov este arestat de ocupanţii francezi şi interogat de Davout. Cel ^arestat nu înţelege acel final „Oui, sans doute !“ al generalului.

Intenţiiile se limpezesc curînd : împreună cu alţi prizonieri, Pierre este dus pe cîmpul Devicie de lingă Moscova, pentru a fi executat. Sentinţa e citită în ruseşte şi în franţuzeşte, apoi condamnaţii sînt duşi doi cîte doi la stîlp, legaţi la ochi, li se pune sacul în cap, şi sînt împuşcaţi. Tolstoi descrie groaza pe care o resimte Pierre, misterul în care e învăluită această absurditate („Dar cine-i cel ce săvîrşeşte lucrul acesta, la urma urmei ? Ei toţi suferă întocmai ca şi mine. Atunci, cine ? Cine ?“), dar insistă mai ales asupra înfăţişării şi comportării condamnaţilor. Cu deosebire a celui de al cincilea executat, lucrătorul de fabrică, oare îşi tot încheia halatul de lucru şi îşi freca unul de altul picioarele goale, legat la ochi îşi îndrepta singur nodul de la ceafă, care-1 strîngea, iar apoi, cînd îl sprijiniră de stîlpul însîngerat, se lăsă pe spate, şi, cum poziţia era incomodă, se îndreptă, îşi alătură picioarele şi se lipi liniştit de stîlp. Se spune textual : „Pierre nu-şi lua ochii de la ei ; nu-i scăpa nici cel mai mit gest“. Asemenea mărturisirii lui Mîşkin că „nu puteam să-mi desprind ochii". Deosebirea constă în detaliile mai nume

roase şi mai concrete, palpabile, ,,carnale“ din scena tolstoiană : Pierre memorează fapte, gesturi din timpul şi de după execuţie (ca anterior Tolstoi, gîtul şi pieptul alb, sănătos al lui Frangois Richet), inclusiv detaliile zvîrcolirii spasmodice a trupului aruncat în groapă, genunchii, gura şi umărul, cazmalele care aruncă ţărîna, paloarea de mort a tî- nărului soldat francez, cu chivără alunecată pa ceafă, cu arma scăpată din mînă, nemişcat în faţa gropii, şi tras în lături de către un militar bătrîn. Pierre e numai ochi, cu toate că tot ce vede tinde spre o trăire spirituală. La Mîşkin, această trăire rămîne în prim plan, dar e servit de minune de ochi ; căci el îşi începe povestea relatată curioaselor fete Epancin cu evocarea acelui „tablou asemănător[1]' văzut la Basel (Tăierea capului sfîntului loan Botezătorul de Hans Fritz) şi o încheie prin compunerea unui tablou propriu : un tablou despre eşafod, preot, călău, capul condamnatului care „ştie totul“ şi „apoi mai jos, câteva capete şi perechi de ochi din mulţime.Ochii văd ochi, se destăinuie reciproc, şi deasupra tuturor acestor fire invizibile stăruie privirea celui care în aceste ultime clipe ştie totul — inclusiv, zice-se, o întreagă secundă după ce capul s-a desprins de corp — „dar dacă-s cinci secunde

şi nu una !...“

Sigur că aceste halucinaţii ale lui Mîşkin au o pondere şi o substanţă superioare experienţei trăite de Pierre, importantă dar totuşi de detaliu în lungul său calvar, doar una dintre lecţiile complicatei sale ucenicii înnoitoare de viaţă. Nu despre asta este însă vorba, ci de extraordinara coincidenţă nu numai între scenele descrise, ci şi între cele des

45

crise şi efectiv parcurse. înfăţişată de Tolstoi şi reală pentru Dostoievski — după cum reală pentru Tolstoi şi înfăţişată de Dostoievski a fost ghilotina- narea din Franţa. Cînd cel de al cincilea condamnat e dus la stîlp de lingă Pierre, nepereche, el ineă nu pricepe că este salvat, că generalul Davout i-a regizat o sinistră farsă... aşa cum le regizase împăratul Nicolae petraşeviştilor condamnaţi. Pierre e supus prin voia lui Tolstoi exact aceleiaşi încercări la care fusese cu multă vreme în urmă supus Dostoievski — aşa cum Tolstoi asistase mai înainte la cele ce ne vor fi relatate de Mîşkin. Autorii se leagă între ei şi prin intermediul personajelor lor.

Dar şi prin coincidenţe directe. Pregătindu-mă pentru scrierea acestor pagini, am încercat să localizez data aproximativă a elaborării celor două scene comparate — povestirea lui Mîşkin despre execuţiile la care asistase (resimţite ca ale sale proprii) şi povestea despre cum aşteptase Pierre ca după întîmplătorii săi tovarăşi să fie el însuşi executat.

Idiotul a fost definitivat din decembrie 1867 pînă în ianuarie 1869. Dostoievski s-a decis să lase deoparte toate planurile şi variantele premergătoare şi a luat totul de la început : între 4 şi 18 decembrie el a experimentat, potrivit propriei sale mărturisiri, în medie nu mai puţin de şase planuri zilnic, apoi a început la 18 decembrie să-şi redacteze romanul în formă definitivă. La 5 ianuarie 1868 el a expediat editorului M.N. Katkov primele cinci capitole ale părţii întîi, iar la 11 ianuarie — încă două capitole. Ceea ce înseamnă, după calculele soţiei sale, că a scris în 23 de zile cam şase coli de tipar.

S Rezultă că povestirile lui Mîşkin (din capitolele II

43

şi V) au fost aşternute pe hîrtie în ultimele zile ale anului precedent şi (sau) în primele zile ale noului an 1868. Primele capitole au apărut imediat* în numărul din ianuarie al revistei lui

Katkov „Russki vestnik“ şi — lucru curios, dar caracteristic unui scriitor veşnic neliniştit — i s-au părut, lui Dostoievski slabe.

Război şi pace a fost scris intr-un răstimp mai mare, între 1863 şi 1869. Dar partea şi capitolul (IV, I, XI) care ne interesează ? După toate localizările, au fost scrise tot în 1868, însă ceva mai tîrziu, probabil în lunile de toamnă, în care Tolstoi reia intens lucrul la continuarea respectivului volum (al cincilea potrivit numerotărilor din prima ediţie, ceea ce în ediţiile următoare corespunde cu sfîrşitul volumului al treilea şi începutul celui de al patrulea).

Se pune întrebarea firească : în intervalul celor cîtorva luni de la publicarea primelor capitole dostoievskiene, nu e oare de presupus ca Tolstoi să le fi citit ? Să le fi citit imediat ? Să fi fost direct influenţat de ele în redactarea scenei „execu- ţiei“ lui Pierre ? Teoretic nu ar fi exclus, nu dispunem însă de nici o dovadă. Şi nici verosimil nu e, cunoscute fiind şi obişnuitele lecturi ale lui Tolstoi în timpul elaborării romanelor sale, ca şi în-tîrzierile, de asemenea obişnuite, cu care parcurgea
— adesea în grabă şi neglijent — romanele lui Dostoievski. Descoperirea unei eventuale „excep- ţii<(nici nu ar schimba mare lucru. Tolstoi asistase la o ghilotinare similară celor relatate de Mîşkin, ca atare nu avea nevoie de vreun impuls literar care să fi fost totodată şi literal. în plus, similitudinea, în măsura în care ea există în plan tematic

şi încă la un mod surprinzător, se configurează mai cu seamă între scena imaginată ca întîmplîndu-i-se lui Pierre şi scena în realitate întâmplată lui Dos- toievski. Or, cazul era oricum bine cunoscut, şi cazuri similare au mai fost puse în scenă de către autocraţia rusă. Situaţii asemănătoare puteau să se fi sedimentat în memoria romancierului, pentru a se întrupa la momentul oportun.

Iese deci din discuţie influenţa directă, şi cu atît mai mult pastişarea. Rămîne coincidenţa superioară a căutărilor. Din îndepărtata Genevă, temporar loc de refugiu al lui Dostoievski, şi din periferica Ias- naia Poliana, statornic punet de retragere al lui Tolstoi, semnale aproape concomitent emise vesteau continuarea pasionantului dialog.

Tolstoi la Geneva, Dostoievski la Geneva...

Biografia celui clintii e comună fiilor de moşieri : face armata,

în Caucaz şi Crimeea, cu un episod în România ; în timpul războiului Crimeii se află la Sevastopol, descrie bătăliile, apoi redevine civil, e primit în cercurile literare petersburgheze, dar îşi petrece majoritatea timpului la conacul părintesc din Iasnaia Poliana. Legile nescrise ale timpului impuneau însă ieşirea unui fiu de aristocrat în „lume“, cea occidentală, se înţelege, franceză, pariziană. La începutul lui 1857 Tolstoi pleacă prin Varşovia la Paris, unde audiază cursuri la Sorbona, studiază limbile engleză şi italiană, călătoreşte prin Elveţia, scrie Li.cerna, poposeşte în Germania şi, în vara aceluiaşi an, se întoarce acasă. A doua sa ,,ieşire“ occidentală este mai îndelungată. In iulie 1860, pleacă împreună cu sora sa Maria Nikolaevna şi copiii ei în Germania, apoi cu Nikolai Nikola-
48
evici, fratele său grav bolnav, in Franţa. Dornic să cunoască înnoirile pedagogiei, vizitează pe parcurs numeroase şcoli. La Hyeres asistă neputincios la agonia şi moartea timpurie a fratelui său. îşi continuă peregrinările prin Italia, la Paris, Londra, Bruxelles, Weimar. Se înapoiază în Rusia în aprilie 1861, după vizitarea altor şcoli, după audierea unor conferinţe despre educaţie, inclusiv ale lui Dickens, după ce face cunoştinţă cu Herzen şi Proudhon, şi după ce sfîrşeşte (sau începe) povestirile Cazacii, Polikuşka, Idilă, Tihon şi Malania.

Condamnat la deportarea siberiană, Dostoievski ajunge în Occident mai tîrziu, mult mai tîrziu dacă avem în vedere vîrsta lui. Itinerarul primei sale călătorii, din 1862, îl intersectează pe al lui Tolstoi : Paris, Londra (unde se întîlneşte şi cu Herzen, dar şi cu Bakunin), Koln, Elveţia, Italia — călătorie căreia îi datorăm Însemnările de iarnă despre impresii de vară, apărute la începutul anului următor. Chiar în acest an, 1863, Feodor Mihailovici pleacă pentru a doua oară în Apus. In august o întîlneşte lâ Paris pe Appolinaria Suslova şi împreună cu ea pleacă în Italia (după ce-1 întîlneşte pe Turgheniev la Baden-Baden). Din această călătorie prin Roma, Livorno, Torino, Neapole datează proiectele romanului Jucătorul şi ale însemnărilor din subterană
— ultimele elaborate mai curînd, după întoarcerea să în octombrie. A treia călătorie, în Germania, are loc în 1865. Acute griji materiale îngreuiază şi favorizează totodată, cum se întîmplă nu o dată, munca începută la romanul ce se va numi

Crimă şi pedeapsă. Ca şi Jucătorul, romanul este definitiv elaborat acasă şi dictat dactilografei Snitkina. Căsătoria are loc în februarie 1867, iar în aprilie soţii
Dostoievski pleacă în străinătate, pentru un sejur ce avea să dureze patru ani. Este cel mai îndelungat şi celebru voiaj al scriitorului, relatat amănunţit în amintirile Annei Grigorievna. Berlin, Dresda, Frankfurt, Baden, Basel, Geneva, Vevey, Milano, Florenţa, Veneţia, Triest, Viena, Praga, Dresda, Berlin, iată principalele lui momente. In galerii celebre Dostoievski contemplă tablouri celebre. El are întîlniri (sau conflicte) cu personalităţi de vază ale timpului, precum Turgheniev şi Ogariov. După o violentă reizbucnire a patimii sale pentru joc, pentru hazardul pe care încearcă în van să pună stă- pînire prin precise calcule matematice, reuşeşte s-o rupă pentru totdeauna cu jocul de noroc. Trăieşte naşterea şi moartea fiicei sale Sofia, apoi naşterea fiicei sale Liubov, care va rămîne în viaţă şi îi va supravieţui multe decenii. Un impresionant flux al scrisorilor de acasă şi spre casă punctează cutreierarea Europei occidentale. Şi două romane, Idiotul şi Demonii, primul integral iar al doilea în parte elaborat în anii de voluntară autoexilare.

Dincolo de faptele succint enumerate, frapează răceala, dacă nu chiar aversiunea, pentru străinătăţi şi a lui Tolstoi şi a lui Dostoievski. Spre deosebire de mulţi confraţi de condiţie socială identică, Tolstoi a redus drumurile sale occidentale la minimum. Iar în răstimpul voiajelor frecventa cu precădere tot saloanele aristocraţilor ruşi stabiliţi pe acele meleaguri, plictisit curînd de ele şi dinainte plictisit de tot ce ar mai fi putut vedea în afara lor. Avea sentimentul pierderii timpului, de aceea se întorcea acasă cît mai repede cu putinţă. După cele cîteva neizbutite experienţe de tinereţe, nu a mai fost deloc tentat să le repete. Prefera

cite o călătorie prin Rusia centrală. Ajungea pînă în stepele başkire pentru cîte o nouă cură de kumîs (lapte de iapă) cu efecte presupus miraculoase pentru presupuşii bolnavi de plămîni — uneori cu temei presupuşi, căci în familia lui. Tolstoi tuberculoza bîntuise intr-adevăr. Se mai abatea pe la mănăstirea Optina, se ducea pînă în Crimeea. Odată cu anotimpurile, trecea de la Iasnaia Poliana la Moscova sau înapoi, drum pe care de cîteva ori l-a parcurs pe jos. Sau pleca pur şi

simplu călare la Tuia, reşedinţa de gubernie. Petersburgul îi displăcea. Patriarhal în multe privinţe, Lev Nikola- eviei se ţinea departe de aparent strălucitoarele metropole şi din propria sa ţară şi din străinătate. Occidentul nu l-a interesat şi nu avea să-l intereseze vreodată. Coresponda cu multe eminenţe ale vieţii spirituale vest-europene sau nord-americane, dar mai ales orientale şi extrem-orientale. Circulaţia convingerilor îl satisfăcea pe deplin. Singurul motiv pentru care s-ar mai fi deplasat personal ar fi fost posibilitatea de a-şi expune şi susţine prin viu grai convingerile umanitare, posibilitate întrezărită cu prilejul proiectatului Congres internaţional al păcii de la Stockholm. Din motive familiale renunţă însă la călătorie înainte chiar de a se fi amînat Congresul. Călătoria în Peninsula scandinavă e astfel din nou zădămidtă, după ce mai fusese o dată, cu ani în urmă, cînd Tolstoi refuzase Premiul Nobel, propunând Academiei suedeze să de- ceamă înalta distincţie în curs de înfiinţare duho- borilor, membrii unei secte religioase prigonite de ţarism, a căror soartă îl preocupa cu mult mai mult decât toate reuniunile mai mult sau mai puţin mondene ale timpului.

51

Acelaşi partizanat devine la Dostoievski mai violent şi mai pătimaş. Prea-plinul occidental, de provenienţă şi de esenţă burgheză, adică părelnic şi chiar mincinos, nu-i putea compensa frustrările „asiatice[44], extrem-orientale, din timpul ocnei şi ulterior ei. Este uimitoare neaderenţa cu care Feodor Mihailovici întîmpină „faţadele[44] strălucitoare ale Europei de vest, şi aceasta tocmai în perioada de după anii săi siberieni. Dovadă stau pasajele şfi- chiuitoare din Însemnări de iarnă despre impresii de vară. Acesta, de pildă : „Oare de ce printre burghezi sînt atîţia lachei, şi încă cu o înfăţişare atît de nobilă ? Vă rog, nu mă învinuiţi, nu strigaţi că exagerez, că defăimez, că în mine vorbeşte ura. Ura faţă de ce ? Faţă de cine ? De ce ură ? Pur şi simplu sînt mulţi lachei, şi gata. Slugărnicia se strecoară în firea burghezului din ce în ce mai mult şi este considerată din ce în ce mai mult o virtute. Şi în rînduiala actuală a lucrurilor e şi firesc să fie aşa[44].

Dostoievski este un ideolog pursînge, dincolo de fapte, situaţii, întîmplări îl preocupă „orînduiala actuală[44], virtuţile şi servituţile ei. Ii repugnă civilizaţia mercantilă, nedreptatea

oficializată sub paravanul lozincilor de libertate, egalitate şi fraternitate. Aproape nimic nu-1 atrage în acest Occident burghezo-proletar, în care i se pare că extremele nu se condiţionează doar, dar se şi pervertesc reciproc. De unde ura sa cuprinzătoare, căci e tot mai capabil de ură şi faţă de „burghezism[44] şi faţă de „socialism[44], acel socialism pe care este în stare să-l surprindă. Plecările sale din Rusia nu sînt călătorii de voie, ci de nevoie. Mai cu seamă cea de a patra,

de patru ani. De creditori se refugia Dostoievski, şi de închisoarea care îl pindea ca datornic. Ieşirea nu şe afla în joc, ci — deturnat şi compensator — în Jucătorul, de-abia dictat tinerei sale soţii, care a avut parte de un început coşmaresc al călătoriei de nuntă. Dar transfigurarea împătimirii nu ave3 să întîrzie prea mult şi, potrivit cu ascunsele legi ale trecerii într-o extremă „frumoasă[14] a precedentei „abjecţii[44], înrudită de fapt cu aceasta, Dosto- ievski avea să „înlocuiască" înfrigurările sale de ruletă cu înfrigurările prinţului Mîşkin şi ale lui Ragojin, la un mult mai hazardat joc cu viaţa. Idiotul, scris în întregime în străinătate, şi Demonii, gîndit şi început tot acolo, sînt cărţi integral ruseşti, chiar dacă unii dintre eroii lor îşi acumulaseră freneziile în bucolice împrejurimi elveţiene. Situaţia eroilor, a lui Mîşkin sau a lui Stavroghin, coincide cu starea lui Dostoievski, „suspendat[44] în timpul acestei prea lungi absenţe între frenezii „autohtone[44] şi capabil să se înşurubeze cu atît mai decisiv în ele.

Ca şi în cazul povestirilor lui Tolstoi, cadrul „occidental[11] al romanelor lui Dostoievski, cînd şi cînd insinuat în textura scrierii, nu avea cum să-i slăbească dominantele integral ruseşti. Dimpotrivă, polemica se accentuează la amîndoi. In Război şi pace şi Anna Karenina limba franceză este a „ruşilor străini[4]*, aristocraţi şi aristocratizaţi ; o limbă pe care Tolstoi însuşi o stăpîneşte la perfecţie, dar o invocă şi în notele sale autobiografice ca un îr*" semn al rupturii „aleşilor[44] (şi al propriei sale rupturi ca, în parte încă, ,,ales“) de tot ceea ce preocupă şi merită să preocupe milioanele de oameni- de pe imensele întinderi ale Rusiei. Tolstoi ajunge

prin violente negări şi negări de sine să nu se mai intereseze de străinătăţi. Dostoievski, plebeul, nu s-a interesat de fapt

niciodată de ele. Turgheniev îi displace din pricina aderenţelor sale germano- franceze manifeste — un „occidentalism“ al ataşa- mentelor practice şi de idei, dealtminteri perfect compatibil cu o împlîntare rusească niciodată trădată în romanele şi povestirile lui ; dar pe care Dostoievski o suspecta a fi fost irecuperabil trădată, drept care trecea uşor de la ironii la sarcasm şi la pamfletul acerb. Cel denunţat era nedreptăţit, cel care denunţa se definea însă de minune.

Pentru îngrijirea sănătăţii sale din ce în ce mai şubrede, Dostoievski obişnuia în ultimii ani ai vieţii să pltece la Ems, o cunoscută pe atunci staţiune balneară din Germania. Unde nu se vedea din nou decît cu ruşi, sau mai degrabă nu se vedea ca nimeni. îşi aştepta revistele şi corespondenţa, scria celor de acasă şi despre cele de acasă. îl enerva mediul înconjurător, care i se părea contrafăcut. Trăita parcă în continuare la Petersburg şi Moscova, cu toate cîte se petreceau între timp acolo. De fiecare dată număra cu nerăbdare zilele de pînă li întoarcere. Ca şi Tolstoi, era ocupat de ale lui. Pentru ai lui.

După acest intermezzo, sâ ne întoarcem la anul 1868, penultimul an al elaborării epopeii lui Tolstoi, anul în care el s-a concentrat cu deosebire asupra caracterului ei epopeic, asupra rolului jucat de masele populare în războiul de apărare antinapoleo- nian şi asupra propriei sale filosofii a istoriei, pre- supus consonantă nu numai cu motivările celor

întâmplate, dar şi ou interesele şi acţiunile marii colectivităţi ţărăneşti din Rusia.

în 1868 Tolstoi descrie deci momente cruciale din 1812, înaintarea armatelor franceze, rolul lui Kutuzov, cucerirea Moscovei, regruparea forţelor de apărare, avatarurile personajelor principale ale romanului în viitoarea acestor încercări de proporţii naţionale. El elaborează cîteva din medita- ţiile sale centrale cu privire la legităţile istoriei şi file confruntărilor violente din istorie, meditaţii pe care le va continua şi desăvîrşi în următorul an.

Anul 1868 este, potrivit multor mărturii, anul în care faima romanului în curs de publicare atinge cote nebănuite şi fără precedent nu numai în literatura rusă, dar rar întîlnite în întreaga literatură europeană. Noile părţi ale romanului se citesc şi se comentează cu nesaţ de către un public în continuă

amplificare, iar scriitorii confraţi nu numai că nu contenesc să-şi exprime în schimburile lor de opinii directe sau epistolare părerea lor dehpre acest eveniment literar de vîrf al secolului, dar prin hăţişul aprecierilor de detaliu de tot sau mal puţin favorabile, încep să ajungă la concluzia (de exemplu Turghemev) că participă la geneza unei capodopere.

Anul 1868 este însă şi cel al explici ţărilor date de Tolstoi însuşi romanului său. Citez din Cîteva cuvinte în legătură cu cartea «Război şi pace».

„Ce este Război şi pace ? Roman nu e ; cu atît mai puţin un poem, şi încă şi mai puţin o cronică istorică. Război şi pace este ceea ce a vrut şi a putut să exprime autorul în respectiva formă în care s-a şi exprimat. Dacă ar fi premeditată, sau dacă n-ar avea precedent, o asemenea declaraţie cu privire la

55

desconsiderarea de către autor a formelor convenţionale de proză artistică ar putea să ne apară ca îngîmfare. Istoria literaturii ruse, de la Puşkin încoace, nu numai că prezintă însă multe exemple ale unor asemenea abateri de la formele europene, dar nici nu dă vreun exemplu contrar. Incepînd cu Su-, flete moarte a lui Gogol şi pînă la Casa morţilor de Dostoievski, în perioada modernă a literaturii ruse nu există nici o operă literară în proză care să nu fi depăşit cu ceva calea de mijloc, care să fi încăput perfect în forma romanului, poemului sau povestirii."

Observaţii pe cit de lucide pe atît de importanţe. Ele au fost servite de inversările terminologice preferate de antemergători : Puşkin îşi numise poemul

— „roman", iar Gogol romanul — „poem" ; după cum vor fi servite şi de ale urmaşilor : „comediile" şi „scenele" lui Cehov. Prefaţa lui Tolstoi la Război şi pace datează de dinaintea gîndului relatat de Goldenweiser şi citat mai sus : gîndul seri-, itorului despre faptul că Suflete moarte nu este „nici roman, nici povestire", şi că originalitatea sincretismelor caracterizează deopotrivă o seamă de alte opere, inclusiv Copilăria şi Casa morţilor. Şe vede că ideea l-a preocupat continuu pe Tolstoi, iar exemplificările sale vizau constant şi operele proprii şi cea mai iubită de el scriere a lui Dostoievski.

Cunoaştem opiniile lui Tolstoi despre Casa morţilor. Dar Dostoievski ? Ce a gîndit el despre Război şi pace, frescă în

măsură ca nimeni alta să veştejească orice canon formal ? !

Exact din Geneva şi chiar la începutul anului 1868, el îi scrie lui Maikov : „Am citit comentariul

55

la Război şi pace. Cît aş dori să-l citesc integral. Am citit jumătate. Trebuie să fie un lucru capital, păcat că-s prea multe detalii psihologice mărunte, ar fi bine să fie ceva mai puţine. Pe de altă parte e insă cert că datorită acestor anume detalii apar. atîtea lucruri bune“. Dostoievski vorbeşte aici despre un articol al lui P. H. Şcebalski, care reproducea pur şi simplu întâmplările romanului. Cuvintele nemijlocit referitoare la roman răspund aprecierii din scrisoarea precedentă a lui Maikov, cum că ar fi o lucrare capitală.

Tot în 1868, dar la sfîrşitul anului şi din Florenţa, Dostoievski îi scrie lui Strahov (care în primăvară îi trimisese o apreciere entuziastă la adresa lui Tolstoi) că de la moartea lui Gogol s-a terminat literatura rusă însemnată, originală. Şi adaugă : „Doresc cît mai repede ceva care să simt că e de-al meu. Văd că îl stimaţi foarte mult pe Tolstoi ; sînt de acord că aici este şi ceva de-al lui; dar puţin. Dealtfel însă, din noi toţi, după părerea mea, el a reuşit în cea mai mare măsură să spună ceva de-al lui, merită de aceea să stăm de vorbă despre el. — Dar să lăsăm asta...".

Ca referire la un obiect precis, deşi are în vedere şi un plan simbolic, ,,de-al meu" e, evident, Idiotul, aproape de a fi încheiat. In acelaşi sens, „de-al lui“ este, mai presus de altceva, Război şi pace, de asemenea în curs de terminare. „Detaliile psihologice mărunte" faţă de care obiectase înainte, se referă la realismul mai meticulos, mai „teluric", mai „corporal" pe care îl preferă Tolstoi, cu ample dar minuţioase descrieri, pînă la realităţi infinitezimale, o manieră deosebită de realismul fantastic, dominant ideatic şi parabolic, al lui Dostoievski

57

Nemulţumirea persistă şi acum. Recunoaşterea superiorităţii artistice relative, „din noi toţi“, îi face totuşi cinste celui care deseori se simţise rivalul lui Tolsitoi, şi încă unul pus în condiţii de viaţă inferioare.

O foarte interesantă scrisoare din 1869, din şirul celor adresate lui Strahov, conţine remarcabile aprecieri istorico-filosofice în legătură cu Război şi pace : „Nutriţi faţă de Lev

Tolstoi, de cînd vă ştiu, o simpatie nemărginită, directă. Ce-i drept, citin- du-vă articolul în «Zaria», am resimţit ca primă im- presie că el este necesar şi că, pentru a avea posibilitatea de a vă exprima, nici nu puteaţi începe cu altcineva decît cu Lev Tolstoi, respectiv cu ultima lai operă. (In «Golos» foiletonistul pretinde că împărtăşiţi fatalismul istoric al lui Lev Tolstoi. Să nu ne sinchisim, bineînţeles, de acest cuvînt prostesc, dar nu despre asta e vorba, ci despre altceva : spu- neţi-roi, de unde se iau asemenea gînduri şi expresii înţelepte ? Ce înseamnează fatalism istoric ? Cum de se întîmplă că rutina şi proştii care nu observă nimic dincolo de nasul lor îşi întunecă şi aprofundează gîndul în aşa fel încît să nu-i mai poţi da de cap ? E doar limpede că a vrut să spună ceva, şi este evident că v-a citit articolul.) Ceea ce spuneţi acolo unde scrieţi despre bătălia de la Borodino exprimă întreaga esenţă atît a ideii lui Tolstoi cît şi a ideii dumneavoastră despre Tolstoi. E imposibil, cred, să te exprimi mai limpede. Ideea rusă, naţională e redată fără ocol. E tocmai ceea ce n-au înţeles şi au transformat ei în fatalism !“

Cîteva precizări : articolul lui Strahov i se pare lui Dostoievski „necesar[1]* întrudt susţine, pe marginea operei analizate, lupta împotriva nihilismu

lui ; foiletonistul de la „Golos“ este autorul unei însemnări oarecare, criticate de Strahov ; în sfîrşit, în legătură cu lupta de la Borodino, Strahov se referă de trei ori la filosofia istoriei lui Tolstoi. Dincolo de aceste adrese locale, în subtextul scrisorii continuă să mocnească aceeaşi neîncredere, în ciuda recunoaşterii valorii remarcabile atît a lui Tolstoi cit şi a cărţii în cauză. Bănuiala e întărită de centrarea discuţiei pe articolul lui Strahov şi nu pe roman, săgeţile îndreptate împotriva „fatalismului istoric" vizînd, la prima impresie, numai pe autorul insignifiant de la „Golos“, dar prin ricoşeu atin- gîndu-1 şi pe romancier (sau am putea avea suspiciunea că îl vizează în chip indirect) ; ca şi tentativa de a săvîrşi în final o mică transformare inversă celei incriminate, favorabilă propriilor judecăţi şi prejudecăţi. Aspectul din urmă se va clarifica mai tîrziu, în conflictul cu Tolstoi privitor la ideile din Anna Karenina. Va reieşi atunci că „ideea rusă, naţională[14] este pentru Tolstoi altceva decît pentru Dostoievski. In cele din urmă, iritarea la adresa expresiei „fatalism istoric" deconspiră o ascunsă linie

demarcatoare. Căci independent de interpretările deseori într-adevăr prosteşti ale filosofici istoriei promovate în Război şi pace, aceasta accentua determinările şi efectele obiective ale vieţii într-o măsură neîndoielnic inacceptabilă pentru Dostoievski, adept al pretcumpănirii factorilor subiectivi. Incertă rămîne totuşi măsura în care, atunci cînd şi-a expediat scrisoarea, Dostoievski însuşi ştia această deosebire filosofică de profunzime, inclusiv între Război şi pace şi Idiotul.
In luna aprilie a aceluiaşi an, tot în replică la părerea lui Strahov privind genialitatea celui de al

cincilea volum tolstoian (împărţirea este cea iniţială în şase volume, înaintea ulterioarei segmentări' în numai patru), Dostoievski cere să i se trimită întreg Război şi pace al lui Tolstoi. In primul rînd, pentru că pînă în prezent nu am citit Război[1] şi pace în întregime (nemaivorbind de ultimul volum, al cincilea), iar în al doilea rînd, pentru că şi ceea ce am citit — am uitat în bună măsură[14].

Continuă deci atitudinea antinomică faţă de : Capodopera în curs de elaborare şi publicare. Cum se poate să fi uitat Dostoievski atît de repede cele' citite ? El se plîngea deseori de slăbirea memoriei din cauza crizelor de epilepsie ; amnezia în legătură cu o carte despre al cărei succes de pubMc şi printre secriitori nu putea să nu fi luat cunoştinţă, este totuşi puţin credibilă, deşi sublinierea de a i se'trimite „întreg“ romanul pare să-i confirme spusele, în orice caz dorinţa verificării primelor impresii'.

însărcinată fiind în 1869, spre marea bucurie a soţului ei — îşi aminteşte Anna Grigorievna —; „grija lui a ajuns pînă acolo, încît atunci cînd a citit volumele abia ieşite de sub tipar ale romanului contelui L. Tolstoi, Război şi pace, pe care i le-a trimis N. N. Strahov, a ascuns de mine acea parte a romanului unde este descrisă cu atîta forţă moartea pricinuită de naştere a soţiei prinţului Andrei Bol- konski. Lui Feodor Mihailovici îi fusese teamă că; imaginea morţii îmi va produce o impresie puter-, nică şi dureroasă. Am căutat peste tot volumul dispărut şi chiar mi-am certat soţul că a pierdut cartea. Se scuza în fel şi chip şi mă încredinţa că ea se va găsi, dar nu mi-a dat-o decît după ce evenimentul s-a săvîrşit“. Viaţa şi literatura se amestecă,

viaţa unuia din protagonişti cu literatura celuilalt —r o încrucişare de planuri întîlnită şi pînă acum şi, în cele ce vor urma. Şi fiindcă veni vorba de slăbirea memoriei lui Dostoievski, Anna Grigorievna notează în altă parte a Amintirilor, că nerecunos- cîndu-1 pe un anume poet F. N. Berg cu ocazia unei întîlniri la Maikovi, Feodor Mihailovici „mi-a povestit mai tîrziu că în clipa aceea s-a gîndit Ia «Berg», tipul neamţului, cumnatul Iiostovilor, din Război şi pace“ — detaliu interesant pentru forţa imaginii literare de a se substitui vieţii cu cîte un prilej : un om în carne şi oase poate să pară, atunci, personajul fictiv însuşi...

Să revenim la mărturiile directe ale următorului an, 1870, ultimul care ne interesează deocamdată. Se înţelege de ce ultimul : Război şi pace a fost. încheiat nu cu mult în urmă, cartea se afla în- centrul atenţiei tuturor şi era comentată încă ,spe viu“. Ulterior lucrurile se vor decanta, fixin- du-se ideile de ansamblu necesare unei confruntări. Deocamdată confruntarea este încă spontană. După perioada elveţiană şi italiană, şi înaintea definitivei sale întoarceri acasă, Dostoievski se stabileşte la Dresda. Dintre scrisorile pe care le trimite • de aici cunoscuţilor, merită să fie reţinute două către A. N. Maikov şi mai ales trei către N,-N; Strahov.

Una dintre scrisorile către Maikov critică revista „Zaria“ pentru a fi pus un oarecare roman contemporan în rînd cu Suflete moarte, Un cuib de nobili, ■■ Oblomov, Război şi pace — includerea ulti- ti-mului în enumerare dovedind un precis simţ de evaluare. Cea de a doua relatează faptul că el, Dos-

61

toievski, scrie un roman, Viaţa marelui păcătos, a'lcătuit din cinci povestiri şi „de dimensiunile Războiului şi păciiNu e vorba, de bună seamă, numai de dimensiuni, ci de o specifică „întrecere" între monumentala carte tolstoiană tocmai încheiată şi alta în curs de gestaţie, prevăzută la proporţii nu mai puţin monumentale — deşi ulterior abandonată, respectiv transfigurată în Demonii şi apoi, parţial, în Fraţii Karamazov.

O zi înaintea acestei scrisori Dostoievski i-a expediat şi lui Strahov o deosebit de interesantă mărturie despre Tolstoi şi despre raportarea sa faţă de Tolstoi. In legătură cu planul romanului proiectat, Viaţa marelui păcătos, aflăm că „întreaga idee va cere dimensiuni de mari proporţii, cel puţin ca ale romanului lui Tolstoi. Dar el va fi compus din cinci romane de

sine stătătoare..." — variaţii pe aceeaşi temă, dovadă caracterul neîntîmplător al comparaţiei. După care îl critică pe Strahov pentru a nu-i fi criticat destul de aspru pe nihilişti şi pe occidentalişti : „In articolele despre Tolstoi parcă i-aţi îndupleca să fie de acord cu dumneavoastră, iar în ultimele articole despre Tolstoi vă lăsaţi pradă unei anumite mîhniri şi dezamăgiri, cînd de fapt, cred eu, tonul trebuia să fie sărbătoresc şi triumfal pînă la violenţă.(Ultimul cuvînt : „derzost[i]“ înseamnă şi cutezanţă, îndrăzneală, şi obrăznicie, impertinenţă ; în traducere am ales un echivalent mai imprecis faţă de litera, dar parcă mai corect faţă de sensul textului original.)

Ce fel de mîhnire şi decepţie dezavuează aici Dostoievski ? Cercetătorul sovietic A. S. Do Li ni n presupune că aceste cuvinte exprimă o anume jignire pentru faptul că Strahov îl opune pe ToLstoi

întregii literaturi contemporane, considerată de el ca o literatură a dezbinării şi decăderii — fără a se referi concret la Dostoievski, de parcă acesta ar face parte dintre scriitorii de mîna a doua sau de parcă ar putea fi inclus printre aceste talente bolnave şi rătăcite. Se conturează astfel motivele polemicii de peste puţină vreme cu Tolstoi, în care Dostoievski îşi va asuma cu „violenţă" primatul într-o contemporaneitate presupus diferită de etapa pe care ar fi descris-o marele său confrate.

în continuare Dostoievski trece la jocul pe faţă : „Două rînduri despre Tolstoi, rînduri cu care nu sînt cu totul de acord — atunci cînd spuneţi că Lev Tolstoi echivalează cu tot ceea ce este mai măreţ în literatura noastră. Aşa ceva este absolut imposibil de spus. Puşkin, Lomonosov sînt genii. Să apari cu Arapul lui Petru cel Mare şi cu Belkin înseamnă să apari în mod hotărît cu un cuvînt nou, genial, care pînă atunci n-a mai fost cu desăvîrşire şi nicicînd spus. In schimb să apari cu Război şi pace înseamnă în orice caz să apari după acest cuvînt nou spus deja de Puşkin, indiferent de cît de departe şi de sus a ajuns Tolstoi în dezvoltarea noului cuvînt spus înainte de el, pentru prima oară, de către un geniu. După părerea mea, asta e foarte important. Oricum, nu pot spune în cîteva rînduri tot ceea ce gîndesc.“

Întîi despre începutul scrisorii. Intr-o anterioară epistolă către Strahov, Dostoievski spunea că „din cele cîteva mii de rînduri în

total nu neg deeît două“. întrebat fiind de Strahov despre care „două rînduri" este vorba, Dostoievski le lărgeşte într-o adevărată analiză critică purtată în termeni destul de duri, în orice caz neaderenţi la entuziasmul
63
lui Strahov şi la cel al majorităţii publicului cititor şi de specialitate. Dostoievski caută să pună surdină pe aprecierile intonate în superlative absolute de tot mal multă lume. El trece discuţia în planul relativizărilor, anume comparativ cu genialul întemeietor de drept şi de fapt al întregii literaturi ruse moderne. Atunci cînd Tolstoi va dori să-l cinstească pe Dostoievski, îşi va permite o comparaţie considerată de cel în cauză ca ireverenţioasă la adresa termenului de comparaţie — anume că nu cunoaşte o carte mai bună decît Amintiri din Casa morţilor în întreaga literatură nouă, „inclusiv Puş- kin“. Şi-i va scrie acest lucru tot lui Strahov, în 1880. Cu un deceniu înainte, Dostoievski îşi ia parcă măsuri de precauţie faţă de o asemenea, după convingerea lui, enormitate, invocîndu-1 pe Puşkin anume drept criteriu pentru locul real mai modest care i s-ar cuveni de fapt lui Tolstoi în literatura rusă.

Răzbate în această scrisoare şi o anume enervare din partea „concurentului[11] care, scriitor fiind, este şi el „orgolios şi invidios[11], şi ar putea cu tot atîta îndreptăţire subscrie cuvintelor scrise la propria lui moarte de către marele său rival — „în orice caz, eu sînt un asemenea scriitor[11]. Şi chiar unul care mimează mai rar generozitatea atunci cînd nu se simte pătruns de ea, unul care nu se sinchiseşte să dea frîu liber patimilor sale.

Să nu punem cu uşurinţă, totuşi, întreg conţinutul critic al acestei scrisori de excepţie în seama subiectivităţii iritate de succesul parcă prea răsunător al romanului tolstoian. Mai sînt două împrejurări de care trebuie să ţinem seama. Pe 'de o parte, Dostoievski dorea sincer să avertizeze împo
64
triva unei posibile încurcături conjuncturale a valorilor foarte mari cu cele fundamentale şi ca atare fără de egal. Reproşul de a fi el însuşi comparat cu Puşkin, exprimat un deceniu mai tîrziu (ca şi patosul cuvîntării sale despre Puşkin) îi dă retroactiv dreptul să procedeze astfel, fără a putea fi suspectat de aplicarea unor criterii diferite faţă de sine. Nici umbră de îndoială că Dostoievski considera aproape un act de lese-

rnajeste alăturarea cuiva, oricine ar fi fost, de Puşkin. El a rămas convins nu numai de valoarea inegalabilă a întemeietorului poeziei ruse, dar şi de scăderea nivelului de ansamblu al literaturii de după Puşkin şi Gogol, din acest punct de vedere scrisoarea din urmă coinci- zînd îndeaproape cu cea mai înainte citată şi adresată tot lui Strahov. Pe de altă parte, se remarcă stăruinţa lui Dostoievski de a descoperi motivaţia obiectivă a acestei obiective diferenţe valorice. In anterioara scrisoare citată el spusese că ceva „de-al lui“ află totuşi puţin la Tolstoi. Formula viza insuficienţa ineditului, în orice caz coborît din absolut în relativ. Acum Dostoievski tatonează aceeaşi măsură a originalităţii cu reluarea, în cîteva rînduri, a criteriului „noului cuvînt“. S-ar putea crede că gesticulează şi că „noul cuvînt“ nu este decît un... cuvînt. Or, se va vedea că nu-i aşa, în subtextul lor obiecţiile vizează ceva precis, anumite coordonate istorice, filosofice, estetice, în genere tipologice potrivit cu care Tolstoi ar putea fi într-adevăr suspectat de a fi prelungit un cuvînt deja spus sau învechit pe parcurs ; spre deosebire de el, Dostoievski — şi aici orgoliul nu va mai fi disimulat — măcar s-a străduit şi se străduieşte să realizeze ceva cu desăvîrşire „de-al meu“, în sens de „nou“.

63

Voi ajunge şi la dovezile acestor disocieri mai de fond, cu pretenţii de obiectivitate deplină şi cu
o parţială acoperire reală. Deocamdată, pentru ca tabloul mozaicat al opiniilor lui Dostoievski despre Tolstoi să nu devină involuntar cam sumbru, voi mai cita celelalte două scrisori trimise lui Strahov.

Una la începutul anului 1870, în care, confinmînd primirea celor „5 părţi“ din Război şi pace şi indi- cînd cum să i se reţină banii pentru publicaţiile primite, inclusiv pentru roman, continuă : „Vă voi ruga să-mi mai trimiteţi pe credit, prin intermediul lui Bazunov, a 6-a parte din Lev Tolstoi (Război şi pace), despre care am citit în ziare. Vă rog foarte mult, dacă se poate, neîntîrziat."

In a doua scrisoare, la cîteva luni mai tîrziu, e scris : „Iată ce voiam să întreb mai demult : nu-1 cunoaşteţi personal pe Lev Tolstoi ? Dacă îl cunoaşteţi, scrieţi-mi, vă rog, ce fel de om e ? Mă interesează extrem de mult să aflu cîte ceva despre el. Am auzit foarte puţin despre el ca persoană particulară."

Mica lovitură de teatru nu conteneşte să ne pîn- dească la capătul fiecărui nou segment din relaţiile celor doi. Tolstoi a spus puţin „de-al lui" — zice Dostoievski —, nu a spus cu adevărat un „cu- vînt nou“ — dar cere să i se trimeată „neîntîrziat" ultima parte a romanului despre care a citit în ziare, şi-l mai „interesează extrem de mult" să ştie „ce fel de om e“. Persoana particulară interesează — cine ar putea s-o nege ? — din cauza şi prin prisma scriitorului. Şi cu deosebire a celui care a scris Război şi pace. Dostoievski e îmboldit, evident din cauza citirii romanului, să pună aceste între-

66

băii cc'lui permanent „interpus". Se poate ca romanul să nu fi rezistat, în mintea lui, comparării cu Arapul lui Petru cel Mare şi cu Povestirile lui Belkin. Dar cu Suflete vioarte — da, cu Un cuib de nobili —, da, cu Oblomov — da. Şi apoi Puşkin, inegalabilul lor copil-părinte, murise demult. Iar Tolstoi trăia, departe şi undeva alături. Oare ce fel de om e ?

Unul care la rîndul lui se interesează neîncetat de „cc fel de om“ este Dostoievski. Acest interes apare în multe mărturii, mai multe chiar decît în cazul celuilalt — fapt firesc dacă avem în vedere supravieţuirea lui singulară. In opiniile directe sau relatate de către interlocutori ocazionali, frapează însă disproporţia în favoarea aprecierilor globale la adresa lui Dostoievski, ca artist, ca gînditor, ca om, şi în defavoarea analizei concrete a vreuneia dintre operele sale. Efectiv, în afara Amintirilor din Casa morţilor, de atenţia deosebită a lui Tolstoi vor mai beneficia doar Fraţii Karamazov. In rest, referiri concrete destul de puţin numeroase, niciodată extinse pînă la nivelul analizei lui Dostoievski despre Anna Karenina.

Aş emite chiar o ipoteză în această ordine de idei. Cred că un număr considerabil de ani Tolstoi nu l-a receptat pe Dostoievski ca pe un adevărat rival ; el a fost la curent cu preocupările şi succesele lui, dar acestea nu-1 impacientau profesional, în planul mărturisitului său orgoliu. Tolstoi era încă prea preocupat de propria sa persoană, lucra la primele sale cărţi şi citea destul de puţin din- tr-ale confraţilor. Iar în măsura în care îi urmărea totuşi pe aceştia, o făcea mai mult privind pe cei

67

de o seamă cu el, proveniţi din şi plasaţi în cam aceleaşi medii

elitare. Aşa de pildă, în această primă parte a vieţii, s-a ocupat evident mai insistent de Turgheniev şi de scrierile sale, cu toate neînţelegerile, întîmplătoare dar destul de grave, dintre ei (şi cu toate că Tolstoi îşi permitea să nu răspundă totdeauna cu aceeaşi blîndă generozitate prietenului său, pe care îl mai şi jignea uneori, inclusiv pe plan scriitoricesc). Pe scurt, amîndoi acordau rolul de primă vioară celui mai tînăr — ceea ce din partea lui Turgheniev era un gest de autentică loialitate, iar din partea lui Tolstoi putea să pară ca unul nu lipsit de aroganţă. Oricum, o aroganţă a tinereţii şi a vigorii, dovadă că mai tîrziu se va arăta profund nemulţumit de neloialitatea mult mai gravă a lui Dostoievski, care şi-a permis în Demonii să-l ridiculizeze pe Turgheniev. Şi mai simplu, Turgheniev făcea parte din cercul lui Tolstoi, ale cărui mici „obrăznicii" se păstrau în cadrul acceptatelor bune maniere. Dostoievski provenea dintr-un alt mediu, mai de jos, şi nu avea de ce respecta aceste convenienţe. La rîndul său, Tolstoi s-a apropiat de el, din acelaşi motiv, cred, cu o ascunsă superioritate. Acest fapt va explica şi alte aspecte ale relaţiilor uneori tensionate între ei. Deocamdată el luminează redusul interes concret al contelui Tolstoi pentru cărţile „intelectualului proletar" Dostoievski, cum îi plăcea acestuia să-şi spună, cu amară vanitate. O excepţie o constituie Amintiri din Casa morţilor. O alta, Fraţii Kara- mazov. Dacă prima datează din perioada în care Dostoievski mai era în viaţă, a doua domină anii şi deceniile de după moartea lui. între timp Tolstoi reuşise să se debaraseze treptat de urmele aristo

cratismului său (constant suspectat de către Dosto- ievski), să-l înfrîngă pe „boierul“ din el sau să facă tot posibilul pentru a-1 înfrînge.

Deocamdată ne referim precumpănitor la segmentele perioadei anterioare acestei decisive „rupturi“ tolstoiste, din chiar timpul vieţii lui Dostoievski. Or, repet, mărturiile interesului resimţit faţă de virstnicul şi încercatul său confrate de meserie sînt şi în această perioadă numeroase, dar ele vizează acceptări-neacceptări mai degrabă globale decît analize locale ; se descifrează locul de ansamblu al noului-venit în literatura rusă (de fapt revenit în ea, după anii siberieni ai constrângerii la tăcere), fără o insistentă aplecare asupra componentelor şi detaliilor acestei surprinzătoare prezenţe. Un

motiv în plus pentru a exclude eventuala influenţă a unei anumite scene din Idiotul asupra unei anumite scene din Război şi pace, pe care o pomenisem mai sus. Se poate chiar presupune ca Tolstoi să nu se fi grăbit cu lectura romanului apărut în fascicole în revistă, nu numai pentru că era absorbit de propria sa muncă, ci şi fiindcă putea să i se fi părut că „mai e timp“ atît pentru a-1 cunoaşte personal pe Dostoievski, cît şi pentru a-1 citi. In structura psihică a lui Tolstoi din aeei ani erau destul de accentuate trăsăturile aristocratice, el era încă antrenat în mondenităţile nobiliare, majoritatea în- tîlnirilor sale se reduceau la cercul destul de res- trîns al celor de-un rang social cu el. Dezinteresul şi chiar dispreţul manifestat un timp pentru democraţii revoluţionari, de pildă, se explică fără îndoială şi prin diferenţele structurale de concepţie dintre radicalismul acestora şi rezolvările „de mijloc“ pe care le tatona el. Dostoievski nu era un
69
democrat-revoluţionar, dimpotrivă, el a dezlănţuit cu o furie incomparabilă diatriba la adresa acestor adversari intransigenţi ai ţarismului — şi, culmea, năpăstuiţi de ţarism într-un mod aproape identic cu al lui, dovadă „execuţia publică[14] a lui Cernîşevski şi exilarea lui în Siberia, de astă dată pentru mult mai mulţi ani. Dar răfuiala lui Dostoievski cu un Belinski pe care cîndva îl adorase şi cu un Cernîşevski căruia îi recunoştea oricum calităţile, deşi le retracta neîncetat, era răfuiala unui democrat cu democraţii. Tocmai statutul lor social identic era în măsură să ascută la maximum înfruntarea principiilor. în aceleaşi confruntări, din cauza iniţialei sale „superiorităţi[44] de statut şi castă, Tolstoi se putea păstra mai calm. El îi privea de sus pe cei cu care era în dezacord. Şi acest unghi de vedere tocea întrucâtva ascuţişul său polemic.

Un lucru asemănător se întîmplă un timp cu atitudinea lui faţă de Dostoievski. Ea este învăluită într-o undă de superioritate, pe care Tolstoi şi-o arogă nu numai în virtutea geniului său (de care îşi dă destul de curînd seama), ci şi a situaţiei sale sociale. Şi Dostoievski intuieşte ceva din acest specific orgoliu al contelui, nu al scriitorului. De aceea şi este uneori mai violent în aprecieri decît ar fi cazul. îşi ia revanşa faţă de o funciară nedreptate care îl apasă. Tolstoi putea să-şi permită să-l prefere la un moment dat pe Dostoievski lui Puşkin. Lui

Dostoievski nu-i putea niciodată trece aşa ceva prin minte, nici în raport cu sine, nici în raport cu Tolstoi. Căci pentru aşa ceva ar fi trebuit să dărîme toate barierele, nu numai valorice dar şi istorice. Tolstoi putea să-şi permită să se ridice ulterior împotriva unui Shakespeare sau Beethoven.
70
Era o demolare condusă în numele democratizării desăvîrşite. In profunzime era înră şi un efect al liberului arbitru aristocratic. „Un mare liber-cuge- tător“, spunea Strahov. Unul, vom adăuga, care îşi putea permite să fie liber-cugetător. Pentru mult mai puţine nonconformisme, Dostoievski fusese cît. pe-aci executat, şi apoi dus în lanţuri la ocnă. Pentru revolte mult mai grave, lui Tolstoi nu i se va întîmpla nimic. Vor fi alte vremuri, ni se va replica. De acord, Nicolae al II-lea nu mai avea puterea şi posibilităţile lui Nicolae I. Diferenţa sare totuşi în ochi. Căci mulţi adepţi ai lui Tolstoi, de condiţie socială inferioară, fuseseră întemniţaţi şi deportaţi, trimişi ca soldaţi în batalioane disciplinare sau. ofiţeri fiind, degradaţi şi uneori chiar executaţi. Lui Tolstoi i s-a făcut la conacul de la Iasnaia Poliana, o dată, în absenţă, o descindere poliţienească, ceea ce l-a scos din sărite. I s-au făcut numeroase şicane şi după aceea, dar care nu i-au lezat integritatea corporală şi nici libertăţile elementare, precum excomunicarea din sînul sfintei biserici pravoslavnice ; gest stupid şi regretat curînd de autorităţi, întors împotriva lor, sporin- du-i faima scriitorului, oricum uriaşă.
Şi în „crimă“ şi în „pedeapsă[14], lui Dostoievski
i s-au aplicat criterii inferioare. El a fost efectiv „umilit şi obidit[44], apoi efectiv trimis printre paria „Casei morţilor[14]. Tolstoi s-a simţit nevoit să se umilească şi obidească el însuşi, să se transpună prin forţa propriei sale voinţe în mediul deposedaţilor vremii. In parte i-a cunoscut, în parte i-a şi inventat. Şi s-a inventat pe sine mujic. „Pînă la acest conte n-a existat mujic autentic în litera
71
tură“, va spune cu mîndrie Lemn. Reuşita deplină a transferului dovedeşte genialitatea lui Tolstoi. Dar nu anulează problema în datele ei sociologice iniţiale.

Că este aşa, o dovedeşte chinuitoarea şi cu durere invocata, de Dostoievski, diferenţă a onorariilor. Din Staraia Russa el i se plînge Annei Gri- gorievna : „Ieri am citit în «Grajdanin» (poate

că şi tu ai auzit-o acolo) că Lev Tolstoi şi-a vîndut romanul său [Anna Karenina, n.n.], de 40 coli, la «Russki vestnik» şi că el va apare din ianuarie — pentru cinci sute de ruble coala, adică pentru 20.000. Mie nu s-au putut hotărî să-mi dea dintr-odată 250 ruble, iar lui L. Tolstoi i-au plătit din toată inima 500 ! Nu, prea puţin mă apreciază totuşi, pentru că trăiesc din muncă !“

Se mărturiseşte aici efectiva deosebire de condiţie între scriitorul nobil şi cel din starea „a treia", dintre cel căruia i se dă mult deoarece oricum are mult şi „intelectualul proletar". Anna Grigorievna consemnează şi în Amintiri accesele de furie ale lui Dostoievski la adresa acestor răsfăţaţi ai destinului ; şi mai notează onorariile exacte primite de soţul ei : 150 ruble coala pentru Crimă şi pedeapsă, Idiotul, Demonii, 250 ruble pentru Adolescentul şi numai pentru Fraţii Karamazov, în fine, 300 ruble.

Mult mai tîrziu, în 1905, într-o întrevedere cu de Vogiie, popularizatorul atît de asiduu al literaturii ruse în Franţa, Tolstoi •—■ notează Makoviţki
— i-a vorbit de onorariile scriitorilor. Şi pentru a marca deosebirea faţă de scriitorii francezi, în defavoarea celor ruşi, „Turgheniev şi Dostoievski au primit de coală 100 ruble — a spus Tolstoi[14]. Cifra

e inferioară celei medii, dar dovedeşte conştiinţa clară, în orice caz conştiinţa clară de mai tîrziu, a inechităţii în raport cu Dostoievski : însuşi Tolstoi avea să-şi dea seama de nedreptatea făcută şi în acest plan lui Dostoievski !

Ale cărui scrisori din 1870, din Dresda, pun punctul pe i într-o manieră tranşantă. Lucrînd la Demonii, el notează în august că s-a poticnit, că reface totul radical : „...dacă aş avea pentru acest roman doi-trei ani asiguraţi, precum Turgheniev, Gonciarov sau Tolstoi, aş scrie şi eu un lucru despre care s-ar mai vorbi şi după 100 de ani !“ ; aşa va fi obligat însă de împrejurările precare să „strice" excelenta idee pe care o are în numai 8-9 luni. Şi tot astfel în decembrie : că nu e liber, nu are bani, nu poate scrie ce doreşte. „Acest viitor roman [de după Demonii, proiect care se va intitula Viaţa marelui păcătos, n.n.] mă chinuie de mai bine de trei ani, dar nu mă voi apuca de el, fiindcă nu vreau să-l scriu pentru scadenţă, ci aşa cum scriu Tolstoii, Turghenievii şi Gonciarovii. Fie ca măcar un singur lucru

de-al meu să fie scris liber şi nu la termen".

Scrisorile lui Dostoievski sînt îndeobşte pline de referiri la cîţi bani are sau nu are, are de primit sau nu a primit încă, la cît a cheltuit peste aşteptări şi roagă să fie suplimentat, eventual împrumutat etc. Pe alocuri apar detalii penibile ale acestei neîncetate lupte pentru existenţă. Lunga sa călătorie în Occident a întreprins-o de teama creditorilor şi a urmărilor grave pe care neplata datoriilor le-ar fi putut atrage după sine. Jocul la ruletă e justificat de el însuşi prin considerente financiare, ca o tentativă „ştiinţifică" dc a-şi redresa
73
o situaţie continuu precară. Desigur, nu numai acesta era motivul respectivului episod prelungit
— pînă aproape de falimentul total — din primele luni de după căsătoria cu Anna Grigorievna, ci şi patima acestui întotdeauna şi în diverse feluri îm- pătimat om. Să nu tratăm întregul complex al temei date nici cu superioritate filistină, dar nici cu gesticulaţii de simpatie metafizice faţă de „artistul damnat[1]*. Dostoievski a trăit într-adevăr foarte greu, se întîmpla să lucreze hrănindu-se cu ceai, cărţile sale se năşteau printre cele mai meschine griji de viaţă. (Unii susţin că ar fi de aceea atît de teribile.) Fapt este că „intelectualul proletar[11] Dostoievski, care trăia şi trebuia să-şi ţină familia din muncă, avea motive suficiente de a nu privi cu deosebită înţelegere viaţa îndestulată a Tolstoilor şi Turghe- nievilor, încă pe deasupra răsplătiţi mai generos pentru cărţile lor. Un subtext al atitudinii sale încordate faţă de amîndoi îşi găseşte fireasca dezlegare în această uriaşă deosebire dintre traiul lor şi al lui. Numai către sfîrşitul vieţii au început să i se însenineze condiţiile de trai ; cvasi-prosperitatea materială nu a mai avut însă cînd să se reflecte şi în planul unei mai mari generozităţi. La drept vorbind, ne surprinde nu lipsa de generozitate, ci rarele cazuri în care i se dă frîu liber, precum şi capacitatea inversă de a fi surclasată anume prin generozitate.

Cît îl priveşte pe Tolstoi, nu avem în această perspectivă de ce ne mira pentru întîrzierile în descoperirea şi omologarea lui Dostoievski. Că ele s-au produs în cele din urmă, e foarte bine. Că nu întotdeauna s-au produs imediat, e de înţeles. Tolstoi a fost un răsfăţat al destinului, aproape toate i-au
74
mers din plin. inclusiv experimentarea tuturor ne mulţumirilor

faţă de sine, aproape toate i-au xost din belşug dăruite, inclusiv timpul pentru ca dorita de el, ideal, neprosperitate materială să poată fi aievea probată. Deocamdată privilegiile lui erau intacte. Deocamdată i se ofereau 500 de ruble pentru coală. Şi nu era deloc lpsne să-l înţeleagă pînă la capăt pe cel căruia cu greu i se acordau 250 de ruble !

Să privim totuşi mai îndeaproape concretizările tolstoiene, chiar dacă nu multe la număr, în raport cu cîte un roman de-al lui Dostoievski. In raport cu, de pildă, Crimă şi pedeapsă.

Sufletul viu al omului, îşi aminteşte V.A. Posse că ar fi zis Tolstoi, „Dostoievski l-a relevat în ucigaş, iar Gorki în vagabond“. Datarea e tîrzie, 1900. Sînt însă unele mărturii indirecte şi directe anterioare ale preocupării lui Tolstoi pentru felul în care a surprins Dostoievski sufletul viu al ucigaşului.

După cîteva discuţii destul de tăioase la adresa altui roman dostoievskian, G.A. Fiusanov relatează că în 1883, într-o discuţie, i s-a pus lui Tolstoi întrebarea direct : „ — Dar Crimă şi pedeapsă ? Este romanul lui cel mai bun. Ce spuneţi despre el ?“, la care răspunsul a sunat : „ — Crimă şi pedeapsă ? Da, cel mai bun. Dar dacă veţi citi cîteva capitole de la început — le veţi şti pe toate cele următoare, întregul roman. Mai departe se povesteşte şi se repetă ceea ce aţi citit şi dumneavoastră în primele capitole..

Obiecţia pare să fie autentică, întrucît este reluată într-o relatare a lui A.V. Ţingher despre o
75
discuţie din 1889. Reluată însă intr-un context mai larg şi mai important, care întîmplător rimează cu modul în care la rîndul său Dostoievski îl interpretase şi îl criticase pe Tolstoi :

„Cineva ridică problema, ce anume e hotărîtor într-o operă literară.

— Intr-o operă literară — spuse Lev Nikolaevici
— trebuie neapărat să fie ceva nou, autentic...*[4] Opresc citatul pentru a sublinia coincidenţa : exact în aceiaşi termeni şi exact în acelaşi spirit formulase Dostoievski rezerva sa privind compa-rarea lui Tolstoi cu absoluta noutate puşkiniană. Ii va fi oare întoarsă învinuirea ? Să ascultăm continuarea :

— Lucrul important nu este, în speţă, cum scrii. Vor citi Sonata Kreutzer... Ah, iată cum trebuie scris : călătoreau în vagon şi discutau[41]. E o mică ironie la adresa cititorilor de

calitate îndoielnică a propriei sale povestiri — în fond, la adresa „omului-kitsch[44], convins de rolul hotărîtor al formei, al cuvîntului, pe care tot lăudîndu-le nimereşte în banalităţi. Acestei superficialităţi de receptare i se opune concluzia : „Trebuie neapărat să mergi cu ceva mai departe decît ceilalţi, să smulgi măcar o cît de mică părticică proaspătă..Şi aici Tolstoi îşi exemplifică ideea cu veşnicul „celălalt[44] : „Iată de ce la Dostoievski în Crimă şi pedeapsă prima parte este minunată, iar a doua parte e mai slabă... Dostoievski n-a fost niciodată în stare să scrie tocmai pentru că avea prea multe gînduri, pentru că trebuia să spună prea multe de-ale lui... Şi totuşi Dostoievski — este arta cea mai adevărată. Aşa ca prietenul meu Fet, care la şaisprezece ani scria : «pîrîul clipoceşte, luna străluceşte şi ea mă

iubeşte», nu se poate. A scris, a tot scris, iar la şaizeci de ani tot scria : «ea mă iubeşte, pîrîul clipoceşte şi luna străluceşte»...[14]

Deşi mijlocită, mărturia e de preţ. Vorbitorul ia în derîdere jooul formal al cuvintelor, ridiculizează învelişul elegant fără miez. Şi, dimpotrivă, laudă profunzimea gîndurilor. Dar numai a acelora perfect întrupate. Or, tocmai în acest punct îşi exprimă rezervele la adresa lui Dostoievski, care avea prea multe şi grave gînduri fără să fi reuşit să le găsească perfect locul în arta sa.

In părerea citată pare să existe o contradicţie : pe de o parte, trebuie să spui neapărat ceva „nou[44], „de-al tău[44], fără să te preocupe cum scrii; pe de altă parte, dacă nu ai grijă cum scrii s-ar putea să nu poţi exprima pînă la capăt gîndul tău autentic nou. E într-adevăr o contradicţie, dar pe care dialectica artei o depăşeşte. Tolstoi însuşi vroia o artă din ce în ce mai bogată în conţinut (etic, filosofic, de viaţă), conţinutul se străduia totodată să-l adecveze însă unei forme cît mai convingătoare. Referirea la Sonata Kreutzer ar putea fi reinterpretată autocritic, deoarece în acest caz multitudinea gîndurilor a depăşit, vădit, capacitatea propriu-zis artistică a exprimării. Povestirea a devenit de aceea moralizatoare, a fost imediat după apariţie cea mai citită şi comentată carte a lui Tolstoi, dar ulterior a fost dată unei parţiale uitări tocmai din pricina insistenţelor moral-moralizatoare. Avertismentul lui Tolstoi priveşte o parte a propriei sale opere tîrzii. La presupunerea lui potrivit căreia

Dostoievski „n-a fost în stare să scrie[44], vom reveni. Deocamdată este deosebit de semnificativă amintita reluare a criteriului originalităţii în raport cu pre
77
decesorii („nou“, „al său“) : Tolstoi îi impută lui Dostoievski — cel puţin în privinţa părţii a doua din Crimă şi pedeapsă — exact ceea ce îi imputase Dostoievski lui Tolstoi...

Despre roman ca atare se spune totuşi puţin, exceptînd aprecierile globale şi subordonate unor criterii în parte extraestetice. Crimă şi pedeapsă va continua în fond să rămînă un pretext şi pentru discuţia moralizatoare purtată de Tolstoi în articolul său Pentru ce se ameţesc oamenii (1890) :

„Adevărata viaţă a lui Raskolnikov se realiza nu atunci cînd o omora pe bătrînă sau pe sora ei. Omorînd-o pe cea mai în vîrstă, dar în special pe sora ei, el nu trăia o viaţă adevărată ci acţiona ca un automat, făcea ceea ce n-ar fi putut să nu facă : slobozea acea încărcătură pe care încă demult o avea în el. Una dintre bătrîne e omorîtă, cealaltă stă acolo în faţa lui, toporul îl are în mînă.

Adevărata viaţă a lui Raskolnikov se petrecea nu în momentul în care el o întîlnea pe sora babei, ci atunci cînd el încă nu omorîse pe nici una dintre bătrîne, cînd încă nu fusese în apartamentul străin cu scopul de a ucide, cînd nu avusese toporul în mînă, şi nici în palton laţul de care să-l agaţe, — în acea vreme cînd nici nu se gîndise la babă, ci atunci cînd, stînd întins la el acasă pe divan, se gîndea la cu totul altceva decît la ea, nici măcar la faptul dacă se poate sau nu, din voinţa unui singur om, şterge de pe faţa pămîntului un alt om, inutil şi vătămător, cînd se gîndea dacă trebuie sau nu să trăiască la Petersburg, dacă se cade sau nu să ia bani de la mama sa, şi la multe alte lucruri fără nici o legătură cu bătrîna. Şi iată că dintr-o- dată, în acest domeniu cu totul independent de
78
activitatea animalică, a hotărît el dacă o va omori sau nu pe bătrînă. Problema nu s-a hotărît atunci cînd, după ce omorîse pe una din bătrîne, stătea cu toporul în faţa celeilalte, ci atunci cînd el încă nu acţionase ci doar se gîndea, atunci cînd lucra doar conştiinţa lui, şi în această conştiinţă se petreceau minime-minimale schimbări. Pentru o bună rezolvare a problemei care se conturează, în acest moment anume devine deosebit de

importantă o cît mai mare limpezime a gîndurilor. In acest moment anume un pahar de bere, o ţigară furată pot împiedica soluţionarea problemei, îndepărta această soluţionare, înăbuşi glasul conştiinţei, pot contribui la soluţionarea problemei în favoarea naturii animalice inferioare, aşa cum s-a întîmplat cu Raskolnikov[44].

Contextul — trebuie să se ştie exact pentru o bună apreciere a fragmentului — este lupta împotriva mijloacelor prin care oamenii „se ameţesc“, împotriva, am zice noi astăzi, drogurilor, inclusiv a celor considerate îndeobşte benigne, cum ar fi paharul de bere sau ţigara furată ; între acestea şi cele cu desăvîrşire maligne Tolstoi nu doreşte să facă nici o deosebire. El respinge toate formele „nenaturale[14] de excitare a sensibilităţii umane, întru de fapt zăpăcirea şi adormirea ei, exclusiv în favoarea pornirilor animalice. Linia demarcatoare e trasă între „animalic[44] şi „conştiinţă[44], în cazul lui Raskolnikov între „inferior[44] (uciderea) şi „superior[44] („soluţionarea problemei[44]). Pentru Tolstoi centrul hotărîtor de greutate este „problema[44] şi nu „acţiunea[44], mai bine zis prescrierea activităţii. Ceea ce Tolstoi pare că nu înţelege sau că trece cu vederea este gama largă a motivaţiei reale în lumina căreia

se cerea găsită soluţia. Căci acele „multe alte lucruri[11] la care se gîndise Raskolnikov in camera lui, înainte de a se decide şi pentru a se decide, includ şi un foarte complicat hăţiş al relaţiilor sociale concrete şi, corespunzător, un evantai întins al motivaţiilor filosofice. Tema mamei e tema surorii, a mizeriei şi a servituţii, a relaţiilor umilitoare cu domnul Lujin şi, virtual, cu domnul Svidrigailov, e pînă la urmă tema „napoleoniană[11] a absenţei puterii şi a puterii arogate, a dreptului de a dispune de viaţa multora sau — experimental — numai de a unei bătrîne cămătărese. Şi nu este cu totul adevărat că ceea ce s-a întîmplat după luarea hotărîrii n-a mai contat : a doua ucidere, involuntară şi neplănuită, este tocmai dovada palpabilă —• în viziunea lui Dostoievski — a eşecului întregului eşafodaj teoretic construit cu a'tîta migală ; la drept vorbind (fiindcă în acest punct interpretarea lui Tolstoi e partizană) independent de un păhărel băut, într-o muncă a minţii „purificată[11] de orice imixtiune „animalică[11]. O muncă falsă, se înţelege, Tolstoi şi Dostoievski fiind amândoi convinşi că omului nu-i este „totul

permis[11], şi cu osebire nu-i este permis să decidă asupra vieţii presupus inutile a vreunuia dintre semenii săi, chiar cînd apare în postura unei hrăpăreţe şi scîrboase cămătărese.

Pe un alt cămătar de mai tîrziu, soţul „smeritei[11], Dostoievski îl va pedepsi într-alt fel pentru crima comisă, prin sinuciderea iubitei împinse implacabil dar involuntar în sinucidere. în cazul cămătă- resei însă, vinile comise nu mai contează, Raskolnikov le preia pe toate, el care într-adevăr construise totul teoretic, şi pentru care crima nu este

80

o crimă propriu-zisă ci „soluţionarea problemeşi“. Fiind însă o soluţionare falsă, ea redevine pur şi simplu crimă. Marea demonstraţie dostoievskiană, sensibil alături de cele urmărite de Tolstoi, e că nu există deosebire între „inferior“ şi „superior[1]*, că dintr-un anume superior se trag toate cele inferioare, că uciderea poate fi întemeiată filosofic, fără ca prin aceasta să înceteze a fi crimă, şi încă una dintre cele mai odioase. Această lecţie va trebui ulterior Raskolnikov SтO j)riceapă, prin reexaminarea febrilă şi necontenită a conştiinţei sale, prin confruntările sale cu judecătorul de instrucţie, neiertător dar şi dornic de a se mîntui prin mîn- tuirea unui frate al său încă demn de mîntuire, prin influenţa pe care o exercită asupra lui „sme- rita“ Sonia Marmeladova. Tolstoi nu mai discută despre toate aceste urmări indisolubil legate de situaţiile şi scenele iniţiale, poate pentru că urmarea romanului continuă să i se pară mai slabă decît începutul. Şi e de mirare dacă ne gîndim că tocmai cele învăţate de Raskolnikov de la Sofia Marmeladova prefigurează lucrurile pe care prin voinţa lui Tolstoi le va învăţa prinţul Nehliudov de la Katiuşa Maslova...

S-ar putea pe larg vorbi despre concordanţele surprinzătoare dintre primul „mare“ roman al lui Dostoievski, scris după întoarcerea dintr-o deportare reală, şi ultimul „mare“ roman al lui Tolstoi, scris după acceptarea autoexilului său ideal. Reţin acum un singur fapt remarcabil. Din variantele in ciornă ale Învierii.

Iată o frază (ulterior tăiată de Tolstoi) : „i-a dat [Nehliudov Katiuşei, n.n.] să citească Turgheniev şi

01

Dostoievski, şi i-a povestit planurile lui de desfiinţare a proprietăţii asupra pămîntului[44].

Altă frază : „Katiuşa avea mult de lucru în casă, dar reuşea să facă totul şi în minutele libere citea. Nehliudov îi dădu pe Dostoievski şi pe Turgheniev, pe care el însuşi abia îi terminase[44].

Alta : „De la 14, 15 ani [...] citea cărţi, îi citea pe Dostoievski şi pe Turgheniev, credea că există virtute în păcat, că poate şi trebuie să fie bună[44].

Alta : Nehliudov îi trimite în închisoare cărţi, „iar aceste cărţi erau : Mizerabilii de Victor Ilugo şi Dostoievski[44].

Alta : „ — Şi iată, v-am mai adus cărţi, — îi spuse Nehliudov, arătîndu-i pachetul pe care-1 aşeză lîngă el. Aveţi aici Victor Hugo, Dostoievski. V-au plăcut, se pare.

— Ce să-mi placă ? E plicticos, — spuse ea.

Faţa ei se înăspri, şi el tăcu[44].

Lucrurile revin în multe variante : „...Nehliudov plecă la avocat pentru ca de acolo să se ducă la închisoare ; drept care luă cu sine de la Panov un volum de Turgheniev şi un volum de Dostoievski, şi poza Katiuşei cu mătuşile. Vroia să i le dea[44].

. . . .de ce nu, asta se poate, — îi zise temnicerul,
uitîndu-se la titlurile cărţilor — erau un volum de Turgheniev şi unul de Dostoievski...[44].

Ce titlu al cărui volum de Dostoievski ? Răspunsul ni-1 dă o altă însemnare, tot din variantele
neincluse în forma finală : Nehliudov o văzuse
odată citind, şi a întrebat-o ce anume fusese. Era Turgheniev — povestirile. Nehliudov, care pe atunci îl iubea în mod deosebit pe Dostoievski, îi dădu Crimă şi pedeapsă

Nici nu putea fi altceva. Invocînd textele anterioare, puteam pe drept avea bănuiala că ar fi vorba anume de acest „volum de Dostoievski". Nu e de mirare nici că Nehliudov în acea vreme îl iubea pe Dostoievski ; între timp faima lui crescuse şi mai mult printre cititorii ruşi de calitate. Iar ideea lui Tolstoi, reluată în atîtea variante, de a-1 pune pe Nehliudov să-i dea Katiuşei Maslova pentru lectură Crimă şi pedeapsă, are un evident scop pedagogic : iată ce se întîmplase atunci, în poveste, iată cum trebuie să fie acum, in „viaţă" !

E un semn că Tolstoi însuşi înţelegea tîrzia lui „ucenicie[11] la acest „cel mai bun roman" al lui Dostoievski, foarte bun nu numai în primele sale capitole, ci în întregul lui.

In acest caz apare însă nedumerirea : de ce din forma finală a Învierii lipseşte orice referire atît la Dostoievski cît şi la Crimă şi pedeapsă ? Să fi fost oare o tăinuire a acestei ucenicii ? !

Orice cititor al Jurnalului lui Tolstoi poate să treacă nepăsător peste această însemnare din 24 octombrie 1906 : „Am primit un munte de scrisori şi una vîrtos injurioasă de la Velikanov...“. Noi avem datoria să lămurim despre ce era vorba. Iată despre ce. Pavel Vasilievici Velikanov, învăţător de ţară şi într-o vreme adept ai vederilor lui Tolstoi, comentînd articolul acestuia Păcatul cel mare, nota în respectiva scrisoare : „V-aţi înduioşat, în maniera lui Karamzin, citind Crimă şi pedeapsă a lui Dostoievski, cînd de fapt Dostoievski se închina în faţa suferinţelor păcătoase ale Soniei Marmeladova!“

„Păcatul cel mare“ era considerat de autorul articolului a fi „acapararea pămîntului de către oa

menii nemuncitori“, de către „noi, paraziţii ruşi, îngrăşaţi şi consacraţi activităţii intelectuale datorită muncilor poporului..Nu-mi amintesc ca în acest articol favorabil pentru a nu ştiu cîta oară utopiilor agrare ale lui Henry George să fi fost vreo referire la Sonia Marmeladova. Dar nu asta contează, ci intuirea de către un oarecare propovăduitor ,,tolstoist“ a neconcordanţei între mai evidenta linearitate a teoriei şi caracterul încăpător al trăirilor lui Tolistoi. Nu am idee când şi cum şi-ar fi exprimat el înduioşarea faţă de suferinţele păcătoase ale Soniei Marmeladova — putea în orice caz s-o facă, era firesc s-o facă : Katiuşa Maslova îndură suferinţe asemănătoare !

Asemănătoare şi diferite. Iar în privinţa diferenţelor pînă la urmă perceptibile, e bine găsită formula „suferinţelor păcătoase“ — în raport anume cu Dostoievski ! Căci Tolstoi măcar a dorit fără încetare să depăşească şi suferinţa şi păcatul, pe cîtă vreme Dostoievski ştia să şi le asume pe amîndouă în chip programatic. Motiv suficient pentru Tolstoi de a i se opune.

Am în vedere suspiciunea pe care Tolstoi a nutrit-o faţă de Dostoievski, şi pe care comentatorii de mai tîrziu o vor exploata fără simţul măsurii, anume că acesta ar fi fost marcat şi în viaţă dar şi în creaţia lui de vecinătatea bolii şi chiar de cochetarea cu morbiditatea. Precum Goethe pe vremuri, şi Tolstoi presupunea clasicul — sănătos, iar romanticul — bolnav, rezervînd pentru

sine sănătatea, iar pentru noul Schiller — boala. (Că acest joc al paralelismelor nu este întru totul gratuit, l-am putea uşor demonstra prin rememorarea numeroaselor referinţe la Schiller din Umiliţi şi obidiţi, In-
84
semnări din subterană sau Fraţii Karamazov, tema corespondenţelor intime dintre Dostoievski şi Schil- ler interesînd de atunci multă lume — pe Anna Seghers, de pildă — şi întemeiat.)

Despre Idiotul, Tolstoi spusese odată în prezenţa lui Gorki : „...romanul ăsta e considerat un roman prost; ceea ce-1 strică este mai ales că l-a făcut pe prinţul Mîşkin epileptic. Dacă ne-ar fi înfăţişat un om sănătos, sinceritatea naivă a personajului şi puritatea lui sufletească ne-ar fi impresionat intr-adevăr foarte mult. Numai că, vezi, Dostoievski nu s-a încumetat să-l arate sănătos. Dealtfel nici nu-i plăceau oamenii sănătoşi. Era convins că de vreme ce el e bolnav, toată lumea trebuie să sufere de cîte ceva...“

Se amestecă în aceste cuvinte un adevăr cu un neadevăr. Dostoievski suferea de multe boli, între care epilepsia era cea mai gravă, deşi nemijlocit nu ea i-a pricinuit moartea. Avea dese crize de epilepsie, la intervale „regulate[1]*, mai lungi sau mai scurte, cu urmări de mai multe zile. Prinţul Mîşkin este şi el epileptic. In afara lui, nu suferă însă de aceeaşi boală şi unele dintre personajele cele mai detestate de romancier şi detestabile pentru cititor ? In acest transfer de la autor la personaj s-a remarcat pe bună dreptate şi o mare cruzime, şi o dorinţă expresă de a experimenta limitele admisibilului. Intr-un anume sens. Dostoievski a fost nu numai un om bolnav, ci şi un scriitor bolnav, iar Mi- hailovski putea să-l numească „un talent crîncen“. După o călătorie la Iasnaia Poliana, G. A. Rusanov povesteşte :

„Mihailovski [spuse Tolstoi] a scris adevărul despre Dostoievski...
83

— In articolul Un talent crîncen ?

— Da, şi în acest articol, dar şi în acela pe care l-a scris după înmormîntarea lui Dostoievski...“

Toate acestea au un sîmbure de adevăr neîndoielnic. Rămîn în suspensie două împrejurări. Una referitoare la romanul

incriminat : anume că sinceritatea naivă şi curăţenia sufletească specifică, aşa cum au fost ele imaginate de către Dostoievski, sînt în cazul prinţului Mîşkin indisolubil legate de boala lui, determinate de ea. Dacă n-ar fi fost epileptic, Mîşkin n-ar fi putut fi aşa cum era, nu s-ar fi comportat aşa cum se comporta, în genere ar fi dispărut ambivalenţa sa încîntătoare şi derutantă de „idiot“. Tolstoi simplifică lucrurile atunci cînd reclamă un Mîşkin sănătos, cerinţă echivalentă cu a pretinde o carte scrisă de cu totul altcineva, în cu totul alt fel. El simplifică însă — şi acesta este cel de al doilea fals involuntar pe care îl comite — propria sa personalitate. Nu numai cu acest prilej i-a plăcut lui Tolstoi să se considere mai simplu decît era de fapt. în fond mitul „sănătăţii" lui robuste, al vigorii sale pe deplin „telurice“ a fost în- trucîtva fundamentat şi lansat de el însuşi. Adevărat sau pînă la un punct adevărat în datele lui exterioare, el aproxima foarte de departe lucrurile în privinţa vieţii sufleteşti. Oricine îşi va da seama de acest lucru citind măcar cîteva pagini din Jurnal. In mod paradoxal, Jurnalul unui scriitor, al lui Dostoievski, deşi discută adesea deformări individuale şi mai ales sociale proprii timpului său, este condus într-o manieră în sine mult mai echilibrată şi mai „obiectivă[14] decît propriu-zisul Jurnal, în care Tolstoi dă frîu liber tuturor angoaselor şi dezechilibrelor lui. Paradoxul este interesant şi adînc : în

planul inventivităţii artistice, laitmotivul bolii este constant la Dostoievski, şi numai uneori şi estompat prezent la Tolstoi. In însemnările autobiografice, în jurnale şi scrisori, în întâmplările diurne la care asistaseră cunoscuţii, Tolstoi se manifestă nu o dată mai nesăbuit decît cel cu adevărat bolnav. E suficient să ne amintim cele descrise de Gorki („Ii vin probabil gînduri de care se teme“), sau detaliul care l-a impresionat atît de mult pe Thomas Mann, autor al voluminosului eseu Goethe şi Tolstoi, anume relatarea cazului cînd, plimbîndu-se în cameră cu Bers, cumnatul său, căruntul prooroc i-a sărit acestuia deodată pe umeri. Exces de sănătate, sau exces pur şi simplu, aproape anormal.

„Despre Dostoievski — scrie tot Gorki — nu prea îi plăcea să vorbească ; o făcea cam în silă, ocolind sau omiţînd anumite lucruri" : remarcă adîncă în neexplicitarea ei. ,, — I-ar fi prins bine — îi spune Tolstoi lui Gorki mai departe — să cunoască

învăţăturile lui Confucius şi ale budiştilor; l-ar mai fi potolit. E un lucru esenţial pe care trebuie să-l cunoască orice om. Dostoievski era un temperament impulsiv. Cînd se înfuria îi ieşeau cucuie pe chelie şi i se mişcau urechile. Avea multă sensibilitate, dar gîndea prost; a învăţat să gândească de la fourie- rişti, de la Butaşevici şi de la alţii. Pe urmă i-a urît toată viaţa. Avea în fire ceva evreiesc. Era bănuitor, orgolios ; un caracter dificil şi nefericit. Mă mir că e atît de citit, nu pot să înţeleg de ce ! E greoi, fără cap şi coadă ; toţi aceşti Idioţi, Adolescenţi, Raskolnikovi, toţi oamenii despre care a scris, n-au fost aşa cum i-a arătat el, ci mai simpli, mai pe înţeles."
87
E o apreciere categorică în duritatea ei. Axn zice că Tolstoi „se răzbună" pe Dostoievski, detaliile în legătură cu urmările impulsivităţii lui sînt voit ridicole, iar referirea la „ceva evreiesc" din fire e profund jignitoare pentru unul care s-a disculpat în mod pyblic, nici foarte convins nici foarte convingător, de învinuirea de antisemit. Cerinţa ca eroii săi centrali să fi fost „mai simpli, mai pe înţeles", coincide cu cea anterior citată. De fapt se pretinde din nou ca ei să fi fost sănătoşi. Şi să fi fost sănătos chiar autorul lor. Cunoaşterea înţelepciunii vechi chineze „l-ar mai fi potolit", zice Tolstoi, fără să-şi dea seama că se trădează. Căci chiar în perioada discuţiilor cu Gorki el însuşi ii frecventa cu asiduitate pe Lao Tzi, pe Confucius, pe mulţi alţi moralizatori religioşi ai antichităţilor orientale •— oare pentru a se potoli ? Adevărul este că în multe, în foarte multe privinţe Tolstoi a fost şi a rămas un nepotolit, inclusiv în propovăduirea nevoii pentru om de a se potoli. Moralizarea lui avea, ca bază generatoare şi compensatoare, o cunoscută amoralitate păgînă, debordantă, nesăbuită, din pricina căreia a şi început de timpuriu exerciţiul propovăduirii atîtor imperative categorice etice
— faţă de sine şi apoi faţă de toţi ceilalţi. Şi el avea, fără îndoială, un temperament impulsiv, şi nu ne-ar fi dificil să descoperim în propria lui biografie şi comportare detalii aneodotice în genul cucuielor pe chelie şi al urechilor mişcătoare.
Se vede limpede că mult exploatata deosebire de temperament şi comportament dintre ei doi e pasibilă de multe amendamente. Adevărul adevărat este că nici Dostoievski nu a

fost chiar atât de bolnav şi de crîncen pe cît a fost şi mai continuă să
88
fie considerat, dar mai ales că Tolstoi nu este atît de echilibrat, de sănătos, de „simplu[44] pe cit îi plăcea să spere.

Ou toate că mai sînt şi alte argumente — demne de luat în seamă — pe care, confruntîndu-se cu Dostoievski, le-a invocat. Un astfel de argument se configurează din trei mărturii indirecte, dar convergente.

Goldenweiser : „ — Eu scriu întotdeauna dimineţile[44], remarca Tolstoi, bucuros că şi Rousseau procedase astfel. „Dimineaţa capul este deosebit de limpede. Cele mai bune gînduri îţi vin de cele mal multe ori dimineaţa după ce te scoli, în pat încă sau la plimbare. Mulţi scriitori lucrează noaptea. Dostoievski a scris întotdeauna noaptea. în cel care scrie trebuie să fie continuu prezenţi doi — scriitorul şi criticul. Iar în timpul muncii nocturne, şi mai ales cu ţigara, deşi munca de creaţie înaintează vîrtos, criticul e în mare măsură absent, şi asta' e foarte periculos.[44]

Makoviţki : „Se poate stabili — zice Tolstoi — ce cărţi au fost scrise noaptea. Dickens şi Rousseau au scris ziua, Dostoievski — noaptea, Byron — tot noaptea. în romanele lui Dostoievski, în primele capitole e spusă toată esenţa, întregul conţinut mai departe — mînjeală.[44]

B. F. Bulgakov :„ScriaLevNikolaeviciîntot
deauna ziua, prin aceasta deosebindu-se de Dosto- ievski, care lucra în timpul nopţii.[44]

Încăpăţînat interlocutor, Lev Nikolaevici; revine mereu asupra aceloraşi idei. De pildă — ştim tot de la Makoviţki : „A fost o discuţie despre Dostoievski. Lev Nikolaevici a spus : — Dostoievski şi-a steno
89
grafiat romanele, ceea ce se şi vede : la început sînt bune, dar se spune totul din primele capitole, mai departe se repetă."

Tolstoi se repetă el însuşi, îşi verifică prin repetiţie gîndurile şi convingerile. Şi exagerează vădit : cu excepţia Jucătorului. Dostoievski nu şi-a dictat romanele, ci obişnuia după-amiezele să-i dicteze Annei Grigorievna pasajele scrise în noaptea precedentă. Munca nocturnă devenise într-adevăr o obişnuinţă, mai cu seamă în ultima perioadă a vieţii lui. Anna Dostoievskaia

descrie o zi din viaţa familiei, de la Staraia Russa : Feodor Mihailovici nu se scula mai devreme de unsprezece, dimineţile discuta cu copiii, se plimba, după-amiaza îi dicta soţiei pisajele în manuscris, schimbîndu-le, cize- lîndu-le (uneori după o lectură cu glas tare, pentru verificare), iar seara, cînd toată lumea din casă se culca, el se retrăgea în cabinetul de lucru, îşi citea ziarele şi apoi lucra, bînd ceai, pînă la trei-patru noaptea...

In privinţa ultimelor romane scrise de Dostoievski, observaţia lui Tolstoi este faptic corectă. El însuşi lucra într-adevăr dimineţile, după-amiază ocupîn- du-se de alte treburi, serile petrecîndu-şi-le adesea în sinul marii sale familii, în discuţii, lecturi cu glas tare, cîntînd la pian sau ascultînd interpretarea altora, mai ales a vizitatorilor săi muzicieni, notîndu-şi apoi în jurnal cele gîndite şi petrecute în cursul zilei.

Important este însă dacă această deosebire exterioară între felul de a munci al unuia (mai rapid şi nervos la Dostoievski, cu puţine reveniri ulterioare) şi al celuilalt (mai migălos, cu transcrierea la nesfîrşit, de către el însuşi sau de către alţii, a

manuscriselor), ca şi timpul exact al elaborărilor prime, exprimă ceva din deosebirile lor psihologice adinei ? Cred că da, şi că, pînă la un punct, se poate intr-adevăr susţine prezumţia lui Tolstoi că el ar fi mai degrabă un ,,diurn“ „solar“, iar Dostoievski — în principal un ,,nocturn“ „selenar“. Dostoievski lucra însă mai impetuos şi mai neglijent nu numai din motive temperamentale, dar şi din altele cotidiene, hăituit, cum am văzut, de veşnicele lui griji materiale ; în această privinţă Tolstoi îşi putea permite o re-reelaborare a scrierilor sale. Cît priveşte orele preferate de Dostoievski, să nu uităm în aceeaşi ordine de motive cotidiene că el nu dispunea de refugii statornice, iar cele temporare — Staraia Russa — trebuiau valorificate la maximum. Neliniştea sa continuă se putea bine revărsa în timpul aparentei linişti de noapte. Nu e de neglijat nici boala care îl îndemna la folosirea grabnică a tuturor resurselor fizice de care mai dispunea. Tolstoi, în schimb, avea tot răgazul — zilei, anului, deceniilor — pentru a mima o linişte desăvîrşită. In fapt, el îşi transmuta funciarele nelinişti în „rotunjimea", îndelung cizelată, a cuvîntului. Cu nimic mai puţin „dionisiac” în străfundurile personal-pri- vate, el obliga rezultatul artistic-public la un echi- libru „apolinic“. Unul incomplet, în permanenţă tulburat şi

recompus, dar beneficiind în cele din urmă de însemnele unui specific „neoclasicism[14]. Măcar în sens de netulbure. Dostoievski îşi permitea într-adevăr să nu fie nici foarte simplu şi nici foarte pe înţeles. Să aibă un caracter dificil şi un scris greoi. Nu chiar „fără cap şi coadă“. Muncind într-o teribilă tensiune, el lăsa multe colţuri neşlefuite. Prin aceasta îşi şoca adesea cititorii. De
91
Vogue, binevoitor şi faţă de el, a mărturisit totuşi, în cunoscuta sa carte despre literatura rusă, că mai departe de Crimă şi pedeapsă nu înţelege mare lucru din cărţile lui Dostoievski. Tolstoi nu era însă de Vogiie. Ceea ce nu înţelegea, nu vroia să înţeleagă. Căci dacă nu le-ar fi înţeles, nu s-ar fi întors din nou şi din nou la aceste cărţi. Măcar pentru a afirma că toţi aceşti Idioţi, Karamazovi, Ras- kolnikovi ar fi trebuit să fie altfel. Tolstoi nu era simplu, el se ascundea în simplitate. Şi nici nu era echilibrat, se ascundea în echilibru — în echilibrul propriilor lui cărţi, uneori. Sau ascundea, în propriile sale cărţi, personajele sale în echilibrul lor. Ce-i drept, erau şi acestea semne ale unei neobişnuite vigori : a dori atât de mult sănătatea este aproape un semn de sănătate ! Dar şi un semn că eşti sofisticat, nu pur şi simplu un om pur şi simplu. Un alt paradox : Tolstoi, directul, alege căi mai indirecte decît Dostoievski. Liniile lui drepte sîn-t contraponderea visată a liniilor lui contorsionate. El ţine cu tot dinadinsul să fie şi diurn, şi solar, şi teluric, şi apolinic, şi clasic. Reversul nu-1 acceptă, ţine să nu-1 accepte. Dar îl tot adulmecă. Pîndeşte reversul, pentru că reversul îl pîndeşte. Vorba lui Rakitin despre Karamazovi : se pîndesc unul pe altul, cu cuţitul la brîu...

Cititorul a observat, poate, mica modificare pe care mi-am permis-o în reluarea unei idei polemice tolstoiene. In original se incriminaseră „toţi aceşti Idioţi, Adolescenţi, Raskolnikovi“ ; în cvasicitarea mea — toţi aceşti Idioţi, Karamazovi, Raskolnikovi. Am înlocuit termenul intermediar de referinţă. Părerile lui Tolstoi despre Raskolnikov şi prinţul Mîş-
92
kin le-am aflat; cele despre Karamazovi le vom afla. Nu însă şi despre Versilov sau Arkadi Dolgo- ruki. Din simplul motiv că Tolstoi nu le detaliază nicăieri.

în textul intitulat Tatăl meu în deceniul al optulea. Părerile lui despre literatură şi scriitori, Ser- ghei Lvovici scrie : „Nu pot

spune că în anii 70 a citit mult literatura rusă curentă. [...] Cel mai adesea s-a interesat de operele apărute ale lui Turgheniev, iar din operele lui Dostoievski unele — ca de pildă Adolescentul — după cîte îmi amintesc i-au rămas necunoscute... [...] Din literatura rusă recomanda mai ales proza lui Puşkin şi Gogol, Povestirile unui vînător de Turgheniev, Amintiri din Casa morţilor de Dostoievski."

Să-l credem pe cuvînt pe fiul lui Tolstoi : recomandările le am mai întîlnit, putem acorda credit şi observaţiei negative. Sigur, a nu fi citit Adolescentul imediat după apariţie nu înseamnă a nu-1 fi citit deloc. Putem însă elimina din discuţie o posibilitate care nu poate fi probată. O putem elimina deoarece, în măsura în care în creaţia lui Tolstoi există o remarcabilă coincidenţă cu Adolescentul, ea priveşte o carte de astă dată anterioară, anume Război şi pace: coincidenţa dintre Makar Ivanovici şi Platon Karataev! Şi dacă cineva ar presupune-o pe Katiuşa Maslova pastişată după So- nia Marmeladova, cu acelaşi drept l-ar putea considera şi pe Makar Ivanovici pastişat după Platon Karataev. Cu atît mai mult cu cît Dostoievski citise sigur Război şi pace !

Importantă este, invers, confirmarea ipotezei cu privire la lecturile concrete limitate ale lui Tolstoi

03

din scriitorii contemporani lui, mai ales în perioadele în care a lucrat intens la Război şi pace şi Anna Karenina. Se ştie că în aceşti ani el a întrerupt chiar şi Jurnalul, altminteri cu regularitate ţinut. Din recompunerea pe luni, săptămîni şi chiar zile a vieţii lui se mai ştie că majoritatea lecturilor sale — unele atestate documentar, pentru că le ceruse cunoscuţilor — se refereau la teme legate de cele două romane proprii.

Aşa s-ar explica, în continuarea celor mai înainte consemnate, puţinătatea referirilor particulare la romanele lui Dostoievski cuprinse între Amintiri din Casa morţilor şi Fraţii Karamazov, respectiv faptul că enunţarea lor e de obicei mult mai tîrzie, din perioade nu atât de solicitante sub raportul propriilor întreprinderi artistice monumentale. Oricum, Adolescentul nu este amintit nici în timpul publicării lui în revistă, în 1875, nici în ediţie separată, în 1876, ani centrali ca timp şi substanţă pentru făurirea Annei Karenina.

Această nereceptare a Adolescentului este cu atît mai de

mirare cu cît în finalul lui, Dostoievski şi-a permis să-şi deconspire atît locul şi funcţia în literatura rusă, cît şi opoziţia lor categorică în raport cu locul şi funcţia lui Tolstoi în această literatură. Tolstoi nu este numit, dar nu încape îndoială că romancierul se referă la el în statuarea uneia dintre alternativele literare ale timpului.

Sfârşitul Adolescentului polemizează cu istoricul familiilor stabile de odinioară. Sub forma unei laude iniţiale. „Dacă aş fi un romancier rus, în ipoteza că aş avea talent, mi-aş alege negreşit eroii din vechea nobilime rusă, fiindcă la noi numai în rîn- durile acestei pături de oameni culţi se mai păs

trează, cel puţin în aparenţă, frumoasele noastre rîryiuieli şi tradiţii, absolut necesare pentru ca un roman să-l atragă pe cititor şi să-i dezvolte simţul estetic. Spunînd acestea, nu fac nici o ironie.. afirmă imaginarul sfătuitor şi critic al lui Arkadi Dolgoruki în scrisoarea pe care i-o adresează. Nu ironizează, ci precizează — că încă Puşkin a schiţat subiectele legate de viaţa unor atare familii nobiliare, că între timp lucrurile în Rusia s-au schimbat din temelii şi în consecinţă „romancierul închipuit de mine" „n-ar putea să adopte alt gen decît romanul istoric, fiindcă în vremurile noastre tipul superior de nobil a dispărut...", şi a dispărut în genere orice frumuseţe stabilă, pe care numai excursiile retrospective ar mai putea-o întrucîtva reactualiza. Dar, precizează el în continuare, „o asemenea operă, scrisă de un mare scriitor, ar intra nu numai în literatura rusă, ci mai cu seamă în istoria Rusiei, dacă ar izbuti să înfăţişeze cu o artă desăvîrşită mirajul rusesc, care, orice s-ar spune, a existat în realitate, atîta timp cît nu s-a descoperit că este un miraj. Nepotul eroilor dintr-un astfel de roman, care ar trebui să fie o frescă a unei familii ruseşti din pătura superioară sau mijlocie a nobilimii culte, de-a lungul a trei generaţii, a cărei soartă se împleteşte cu istoria Rusiei — urmaşul acestor strămoşi n-ar mai putea fi prezentat în ziua de azi decît în culori sumbre, ca un mizantrop trist şi singuratic". Romancierul imaginar şi imaginat trebuie să fie Tolstoi — despre el trebuie să fie vorba, căci romanul-frescă, nu numai al literaturii dar al istoriei ruseşti, este neîndoielnic Război şi pace. După cum nepotul eroilor dintr-un astfel de roman ar putea fi foarte bine Arkadi Makarovici Dolgo-

ruki, cel căruia i se adresează aceste poveţe imaginare.

Mirajul frumuseţilor rotunde s-a destrămat, familiile vechii nobilimi ruse se transformă de la o zi la alta în „familii întîmplătoare“, „da, Arkadi Makarovici, şi dumneata faci parte dintr-o astfel de jamilie întâmplătoare, spre deosebire de nobilii de viţă veche de pînă ieri, care au avut o copilărie şi o adolescenţă atît de diferite de ale dumitale". Dacă ar mai exista o undă de nesiguranţă în privinţa celui vizat în această polemică, ea s-ar spulbera de bună seamă acum, după citarea făţişă, doar că nepusă între ghilimete, a titlurilor primelor cărţi tolstoiene. Lucrurile sînt mai mult decît clare în finalul acestei celebre mărturisiri indirecte, cînd autorul recunoaşte că dacă ar fi romancier, n-ar dori să-şi aleagă eroul dintr-o astfel de familie întâmplătoare... dar că în mijlocul dezordinii şi haosului general nu-i rămîne altă şansă :

„Ar fi o muncă ingrată, şi n-ar promova frumosul. Şi apoi, asemenea tipuri abia se conturează acum, şi de aceea nu pot fi cristalizate în artă. In asemenea cazuri sînt posibile erori grave, exagerări, omisiuni, fiindcă te bizui mai mult pe intuiţie. Şi atunci, mă întreb, ce să facă un scriitor care nu vrea să scrie numai romane istorice, fiindcă e stă- pînit de dorinţa de a oglindi actualitatea ? Nu-i rămîne decît să intuiască fenomenele şi... să greşească."

Orgolioasă umilinţă, tipic dostoievskiană. Şi un răspuns antedatat la tot ce i se va reproşa, la tot ceea ce Tolstoi cu deosebire îi va reproşa. Cel fascinat de nisipurile mişcătoare din preajma sa riscă desigur să nu le poată surprinde cu perfecţiunea

celui retras pe teritorii demult statornicite, încremenite intr-o desăvîrşire care reclamă şi permite desăvîrşirea... numai că tot pe atît de himerică precum obiectul ei. Altfel spus : Tolstoi a putut în al şaptelea deceniu să recompună cu neasemuită mă-iestrie anul 1805 şi anul 1812 ; în afara propriului talent îl slujea şi statornicia, stabilitatea, imobilitatea monolitică a unei istorii parcă definitiv aşezate ; şi îl mai slujea siguranţa obiectuală şi subiectivă a mediilor nobiliare din care provenea Tolstoi şi despre care scria cu precădere. Numai că toate acestea s-au dus şi se duc, ele aparţineau acum mai mult trecutului decît prezentului, mai mult istoriei decît literaturii. Nu făceau în nici

un caz parte din literatura de actualitate. Ce să facă însă cronicarul noilor vremuri, provenit din noile pături intermediare incerte, cu privirea aţintită asupra acestor anume pături şi asupra exponenţilor lor caracteristici, un Raskolnikov, un Rogojin, un Kirillov, un Arkadi Dolgoruki ? Personaje nesigure, fluide, contradictorii, simptomatice pentru crize şi prăbuşiri.

Ideea urmărită de Dostoievski este clară. Ea este în bună măsură adevărată — ca motivare istorico- sociologic-psihologică a mutaţiilor pe care el, Dostoievski, este în principal chemat să le înţeleagă şi să le explice. Jurnalul unui scriitor va limpezi de- finitiv despre ce mutaţii este vorba, atunci cînd va diagnostica pătrunzător valul de alcoolism şi de sinucideri care cuprinsese tînăra generaţie, procesele diferitelor ..crime“ şi ,,pedepse“ în care se lăsaseră ori fuseseră antrenaţi intelectuali, funcţionari şi mujici de-a valma. Propriul său rol, ouvîn- tul nou, „al său“, original, Dostoievski îl înţelegea.

97

Faţă de Tolstoi el este însă nedrept. Nu în sensul că nnar avea un oarecare temei de a suspecta trilogia autobiografică şi epopeea marelui război de un anume „paseism“ propriu celui din mediul aris- tocratic-elitar şi multă vreme preocupat de structurile specifice acestui mediu. Dar Dostoievski nu recunoaşte modificările păturilor din care prevenise Tolstoi şi mai cu seamă modificările punctului de vedere al lui Tolstoi. A.-1 considera pe acesta doar un bard, chiar dacă desăvîrşit — apreciere incluzînd şi depreciere — al unui trecut ireversibil, echivala cu a-1 citi şi interpreta unilateral. Adolescentul a fost terminat la sfîrşitul anului 1875. Mai tîrziu Dostoievski va comenta Anna Karenina; el nu-şi va schimba părerea, cel puţin pentru o vreme, nici în confruntarea cu acest nou roman tolstoian. Cu atît mai vîrtos nu şi-o va schimba în raport cu Co- pilăria şi Adolescenţa, sau cu Război şi pace, deşi nici aceste scrieri nu o îndreptăţeau pe deplin.

Căci oare „genul istoric“ profesat de Tolstoi în descrierea războiului antinapoleonian nu fusese totodată, în adîncile lui implicaţii, un gen pe deplin contemporan, consonant cu deceniul al şaptelea din istoria Rusiei ? Oare căutările lui Andrei Rolkonski şi ale lui Pierre Bezuhov nu vesteau toate instabi- lităţile şi crizele de mai tîrziu, puteau fi ele oare imaginate altminteri decît prin prisma acestor ulterioare crize şi

instabilităţi ? Nu pîndea oare haosul şi pe cei mai convinşi exponenţi ai vechii rîn- duieli ? Pe tatăl şi fiul Bolkonski, pe tatăl şi fiul Rostov ? Nu ia Pierre asupra lui toate cîte şi le poate asuma cineva dornic de a rupe cu trecutul, cu propriul trecut şi cu al celor dimprejur, cu trecutul aristocratic al întregului său mediu nobiliar ?
98
Nu se aruncă el în viitoarea tuturor experienţelor şi experimentărilor cu putinţă ? Inclusiv al pregătirii răscoalei decembriste, căci epilogul cărţii este şi prologul primei confruntări sîngeroase decisive a intelectualităţii — e drept, încă nobiliare — cu autocraţia ? Şi oare decisiva implicare, încă de pe acum, a mujicului rus în această viziune istorică şi contemporană totodată nu indica o cale esenţială de ieşire din strimtele graniţe ale vechiului şi ale viziunii despre vechi, axată pe cercurile aristocratice ale Petersburgului şi pe conacele mai mari sau mai mici ale nobililor provinciali ?

Să acordăm fiecăruia ce-i aparţine. Orăşeanul prin excelenţă Dostoievski a cunoscut ca nimeni altul pînă la el păturile mijlocii şi de jos ale oraşului, dar în mult mai mică măsură ţăranul atît de des şi cu nesfîrşită veneraţie invocat de el. In mai mică măsură comparativ cu propriile sale dominante, şi comparativ cu dominantele lui Tolstoi. Vreau să spun că acesta îşi ia şi îşi va lua revanşa faţă de „modernitatea" dostoievskiană printr-un salt către domenii cu desăvîrşire inedite, precum munca agricolă în noile condiţii şi chiar munca din fabricile moscovite din imediata vecinătate a casei sale...

Lucrurile sînt mai complicate deeît ţine cu tot dinadinsul să le prezinte Dostoievski. Vechiul. şi noul se înlănţuie în planurile sociologice, ca şi în cele estetice întrucîtva altfel decît ni le prezintă el. Viaţa e mai şireată şi mai ingenioasă, vechiul poate printr-o neaşteptată întorsătură să ni se dezvăluie ca nou. Tolstoi a fost, în principal, scriitorul nobilimii şi al ţărănimii ruse. Al nobilimii de viţă veche. Şi al ţărănimii patriarhale. Dar printr-o neaşteptată transmutare, el a devenit vestitorul unor
99
înnoiri de tot noi şi de tot necesare. „Oglindă a revoluţiei ruse“, în formularea lui Lenin. Al cărui articol are un început revelator : „A pune numele marelui artist alături de revoluţia pe care este evident că nu a înţeles-o şi de la oare s-ia dat în lături în mod

vădit poate să pară la prima vedere ceva ciudat şi artificial. Intr-adevăr, poate fi considerat oglindă ceea ce, evident, nu reflectă just fenomenul ? Dar revoluţia noastră este un fenomen extraordinar de complex..."

Marx ar fi prezis odată că dacă Byron n-ar fi murit la treizeci şi şase de ani, ar fi devenit un burghez reacţionar, pe cînd, dacă Shelley ar fi trăit mai mult de douăzeci şi nouă, ar fi ajuns un revoluţionar autentic şi ar fi făcut parte din avangarda socialismului. De vreme ce nici Tolstoi, nici Dosto- ievski n-au înţeles propriu-zis revoluţia, e de presupus că nu ar fi înţeles-o în consecinţele ei. Tolstoi s-ar fi străduit oricum să le înţeleagă şi pe acestea. S-ar fi chinuit, ar fi greşit, dar ar fi încercat să ţină pasul măcar cu ceva din acest fenomen extraordinar de complex.

Tot Lenin a fost de altminteri acela care a subliniat că „L. Tolstoi a pus în gura lui K. Levin cuvintele care caracterizează în modul cel mai strălucit esenţa cotiturii produse în istoria rusă în această jumătate de veac" — anume că „«la noi toate s-au răsturnat şi abia acum se rînduiesc»". Un diagnostic identic cu cel pe care, în opoziţie cu Tolstoi, şi-l revendica Feodor Mihailovici ca „al său" şi numai „al său" !

La Dostoievski tinerii de douăzeci şi ceva de ani îşi încrucişează convingerile în cîte o circiumă sor

didă sau o insalubră cameră de mansardă asemănătoare unui coşciug. La Tolstoi, după ce scapă din aerul parfumat şi stătut al seratelor, ei caută să-şi limpezească idealurile pe aleile vreunui vechi parc boieresc, la umbra cîte unui copac secular, sau co-sind lanul în rînd cu mujicii. Multe seamănă şi multe se deosebesc în aceste situaţii de bază. Şi unii şi alţii tineri, cam de aceeaşi vîrstă, munciţi de „probleme" asemănătoare. Proveniţi însă din medii diferite şi căutînd adevărul într-un cadru de viaţă diferit.

La ocnă pe Dostoievski îl fascinaseră cu deosebire condamnaţii dintre mujici, vinovaţi sau nu de crima imputată, în orice caz apărînd, în relaţiile acestei lumi deteriorate, o moralitate superioară prin simplitate. Pentru Feodor Mihailovici, mujicul şi convingerile sale patriarhale, evanghelice rărnîn şi în continuare acel criteriu esenţial prin care personajele sale şi el însuşi să se poată regăsi. Lumea descrisă era nouă, trebuia

descrisă ca atare. Satul copilăriei şi mujicul Marei dispăruseră ireversibil pentru Dostoievski, într-o maturitate marcată de cu totul alte însemne. Ţăranul patriarhal şi intransigenţa crezurilor sale simple aparţineau trecutului şi eventual viitorului. Ca un antidot abstract în raport cu prezentul citadin pe cale de pauperizare.

Nu şi pentru Tolstoi, crescut în vechiul conac boieresc de la Iasnaia Poliana, preocupat toată viaţa de alfabetizarea şi şcolarizarea copiilor de ţărani din propriul sat şi din satele învecinate. Tolstoi păstrează intacte legăturile cu pămîntul, cu natura- mamă, cu cei care trăiesc pe seama ei. El rămîne un rural chiar cînd contemplă, din locuinţa sa mos
101
covită, munca istovitoare din fabrica de peste drum ; sau tot la Moscova cînd cutreieră cartierele mărginaşe, ulicioarele dărăpănate, bazarele şi azilurile. Un oraş imens crescut din multe sate şi din şi mai mulţi săteni, pe care el, Tolstoi, ar dori să-i vadă întorşi la locurile lor de baştină şi la atotmîntui- toarea muncă agricolă. Lev Nikolaevici se şi îmbracă asemenea unui mujic, în cizme şi într-o lungă cămaşă ţărănească încinsă la brîu, semn orgolios că nu vrea să adere la noutăţile zăpăcitoare ale vremii. Dar concomitent le şi experimentează cu o curiozitate de copil niciodată abandonată, şi care demonstrează împletirea conservatorismului său programatic cu disponibilităţile sale ,,moderne". Il interesează fotograful, fonograful, cinematograful. Dar îi place să şi coasă cizme. Poate fi văzut par- curgînd Moscova cu bicicleta. Dar se simte în largul său călărind prin lanurile înalte de grîu şi de secară. Sau străbătînd pe jos sute de kilometri, prilej minunat pentru a privi totul împrejur fără grabă şi pentru a şi sta de vorbă pe îndelete cu alţi mulţi peregrini pe întinderile Rusiei de mijloc.

Dostoievski este orăşean, petersburghez tipic. Oraşul poate să-i displacă, Petersburgul să-i pară un inform conglomerat de pietre, însemn hieratic al unei dezordini geometrice, al unei absurde rigori birocratice, al unei stratificări în adîneul ei anar- hice. Totuşi n-are încotro, n-are unde evada din iernile aspre şi verile sufocante ale capitalei celei noi. Destinul îi este petersburghez,' tot aşa cum destinul lui Tolstoi nu este moscovit, în ciuda traiului îndelungat în acest imens tîrg, unde se îngemănează, haotic deocamdată, ceea ce se duce şi ceea ce

îi ia locul. Dostoievski a fost obligat să-şi descopere me
102
nirea în ceea ce un personaj de-al său numeşte „secolul viciilor şi al căilor ferate“. El a vrut să se opună şi viciilor şi căilor ferate (aici se întâlneşte cu Tolstoi) dar, pînă la opoziţie şi în cadrul ei, a trebuit să le accepte. Viciile specifice pe care se hotărîse să le exploreze erau de fapt proprii erei „căilor ferate" ; căi ferate care au legat Ţarskoe Selo şi Petersburgul, apoi Petersburgul şi Moscova, şi care într-un plan mai cuprinzător au simbolizat progresele unei civilizaţii, a capitalizării producţiei şi deci a proletarizării oamenilor.

Pe drumul-de-fier ce leagă cele două capitale au loc noi drame, altele decî't cele desfăşurate în caleştile tradiţionale în care Radişcev şi ceilalţi parcurseseră acelaşi drum. La gara din Moscova, Vronski işi aşteaptă mama, iar Oblonski — sora, ambele sosind de la Petersburg cu trenul. După bal şi fatala lor întîlnire, Anna se întoarce acasă cu trenul în tovărăşia lui Vronski. In ziua primei lor întîlniri un om fusese tăiat de tren. Anna îşi sfârşeşte aventura tot astfel : „...nu-şi lua ochii de la roţile celui de al doilea vagon care se apropia. In clipa cînd jumătatea distanţei dintre roţi ajunse în dreptul ei, Anna zvârli sacoşa roşie şi, strîngîndu-şi capul între umeri, se aruncă pe mîini, sub vagon şi, cu o mişcare uşoară — ca şi cum s-ar fi pregătit să se scoale îndată ■— se aşeză în genunchi[11]. Intr-o lume confuză şi de tranziţie, Annei şi lui Tolstoi acesta i se păruse cel mai nimerit mijloc de sinucidere. Pînă atunci Anna trăise în somptuoase palate, voiajase prin însorita Italie, se refugiase la ţară, într-un mediu străin mediului în care trăise, nu şi sufletului ei însetat de armonie. La ţară ar fi trebuit să renască, dacă ar fi avut şansa, Drecum Levin
103
cel înfrăţit cu natura şi cu viaţa rurală, ajutat de ele să pătrundă sensul vieţii şi al morţii. Ea a trebuit să moară însă, nu oricum ci zdrobită de roţile unui tren. Ucisă de „căile ferate“ ale unui secol viciat. Semn că Tolstoi capta la unison cu Dosto- ievski semnalele vremii.

Cu Mîşkin facem cunoştinţă într-un tren gonind de la Varşovia la Petersburg. Contează însă ţinta : metropola. în care vegetează personajele din Crimă şi pedeapsă, Idiotul, Adolescentul. Sau, la fel de searbăd şi dezolant, cei din Demonii

şi Fraţii Ka- ramazov, în cîte un oraş de provincie. Condiţiei lor de „intelectuali proletari“ îi corespunde deplin Pete,rsburgul lui Raskolnikov şi al lui Arkadi Dolgo- ruki. Nu centrul strălucitor şi saloanele de lux, ci ulicioarele de lingă Piaţa de Fîn şi străduţele insulei Vasilievski ori mahalalele cartierelor îndepărtate. El se sufocă printre zidurile clădirilor depersonalizate şi uniforme, în arşiţa şi praful care inundă străzile lunilor de vară. Şi iarna sînt bi- ciuţi pe podurile Nevei de vînturile Balticii. Contează însă mai ales suferinţa sufletească permanentă şi acută a acestor veşnic nemulţumite şi veşnic orgolioase vlăstare ale secolului viciilor. Gom- pensator, ei elaborează febril planuri de răsturnare a rînduielior existente şi de înălţare proprie. Veşnic nesatisfăcuţi, iremediabil jigniţi, carierişti în gînd şi în faptă, autori ai unor experienţe menite să le supradimensioneze destinul. Obsedaţi de Napoleon sau Rotschild, omul cel mai puternic sau cel mai bogat. De unul căruia toţi să i se supună. Un supraom cu scop suprauman — inuman adică. Deoarece de obicei preţul absolut al insolenţei lor absolute este viaţa aproapelui : „totul este permis“ ?
104

Tolstoi reia şi această ecuaţie, în alt mediu şi alt cadru. „Ideea napoleoniană'[4] prinde la el trup prin Napoleon. Simbolul cutezanţelor nesăbuite îl atrage un timp pe Andrei Bolkonski. Pe cîmpul de luptă de la Austerlitz totul i se pare apoi derizoriu comparativ cu imensitatea boitei cereşti şi cu imperativul moral renăscut în sufletul său : din napoleonian, el devine kantian ! Trecut prin şcoala multor altor egoisme, Pierre Bezuhov se vindecă mai decis de ele. Ajuns unul din cei mai bogaţi oameni ai imperiului el se supune de bunăvoie exerciţiilor de „umilire şi obidire[44], împarte amarul frustrărilor cu toţi cei de condiţie umilă, predestinaţi încercărilor ; şi se pătrunde de „rotunjimea[44] mujicului Platon Karataev, convins că tot răul e spre bine, pentru că fericirea poate fi decantată numai din nefericire...

Platon Karataev este frate cu Makar Dolgoruki. Ambii propovăduiesc supunerea într-o lume a ambiţiilor demente. Pierre Bezuhov pare un elev mai ascultător decît Versilov sau Arkadi Dolgoruki. Pentru un timp măcar, pînă se angajează în pregătirea răscoalei decembriste, pe care şi Makar Dolgoruki şi Dostoievski ar fi subsumat-o acţiunilor nihiliste de sub deviza „totul e permis[44]...

Căutători deadevăr şi de dreptate sînt şi eroii lui Tolstoi şi cei ai lui Dostoievski. Ultimii — mai extremişti. Confruntaţi mai acut şi mai violent cu viciile oraşului mercantil, în care totul se vinde şi
se cumpără, caun obiectde schimb evaluabil can
titativ. De aici ţîşneşte revolta. Dar unei extreme opunîndu-i-se alta, depersonalizarea îi pîndeşte la tot pasul. Ei neagă totul, au remuşcări totale, sînt
105
total înfrînţi. Aceia dintre ei care supravieţuiesc experimentării limitelor încep de aceea să afirme totul, şi se curăţă atît de categoric de păcat încît devin sfinţi hieratici. Şi sînt pînă la urmă prea puţin utili oamenilor, precum părintele Zosima. Sau precum filosoful din parabola lui Ivan Karamazov, care cînd în sfîrşit a ajuns în rai, după multe împotriviri, a cîntat cu atîta osîrdie „osana“ încît le~a părut mult prea conservator şi conformist chiar aleşilor de pe acele meleaguri...

Aparenţa înşală : Pierre Bezuhov este de fapt tot timpul un elev mai puţin ascultător decît Ver- silov, Raskolnikov sau Dmitri Karamazov. El nu e atît de înverşunat într-o direcţie, nu are pentru ce fi atît de înverşunat în cealaltă. Deşi în final ajunge la înţelepciunile biblice, Andrei Bolkonski moare neîmpăcat. Nici lui şi nici prietenului său nu i-a fost pe deplin dată rîvnita pace sufletească. Tolstoi le acordă o mai mică marjă de autoînşelăciune cvietistă.

„Războiul şi pacea“ cugetului şi sufletului ră- mîn, oricum, marea temă filosofică şi morală a tinerilor lui Tolstoi şi Dostoievski, cei care într-un birt oarecare sau în faţa unui copac secular îşi pun din nou şi din nou întrebări asupra sensului exis- tenţei şi a sensului existenţei lor. ,,Ce-i de făcut ?“ rămîne întrebarea lor crucială, întrebarea crucială a întregii literaturi ruse. Răspunsul cere clarificări morale. Pe care numai confruntările de viaţă le mijlocesc. Războiul real. Omorul real. Naşterea reală. Experimentarea limitelor vieţii. Se va putea „răscumpăra" frenezia prin smerenie ? „Războiul“ total prin „pacea“ totală ? Cum vor trăi, de tot îm
106
păcaţi, Raskolnikov şi Dmitri Karamazov la ocnă ? Dostoievski este prea lucid şi prea artist pentru a ne spune.

Tolstoi nici nu încearcă să mimeze o împăcare definitivă.

Elevul lui Karataev, Pierre Bezuhov, se pregăteşte pentru o nouă bătălie. Epilogul fiecărei cărţi devine un nou prolog de viaţă. Nici pe Levin nu-1 credem că nu va mai fi avut îndoieli ulterioare. „Culcat pe spate, Levin privea bolta înaltă a cerului fără nori. «Parcă eu nu ştiu că ăsta e un spaţiu infinit şi nu o boltă rotundă ? Dar oricît mi-aş încorda vederea, nu pot vedea cerul altfel decît rotund şi mărginit»...“. Bolta înaltă a cerului revine ca laitmotiv, dar întrucâtva cu semnificaţii opuse. Spaţiul infinit, limpede pentru minte, nu preocupă neapărat sufletul. Sufletul e nemărginit tocmai în „marginile[14] lui omeneşti. Rotund şi colţuros totodată. Gata de noi înfruntări.

Tolstoi a scris Anna Karenina în 1873—1877.

Primul plan al romanului îl schiţează în martie 73. In septembrie reia lucrul. In noiembrie moare fiul său Piotr. In decembrie e ales membru corespondent al Academiei, Secţia de limbă şi literatură rusă.

Prima parte a romanului o dă la tipar în martie 74. In continuare se ocupă de Gramatica pentru şcolile rurale, i se naşte cel de al cincilea fiu, Ni- kolai, care şi moare în curând ; se interesează de pedagogie, i se tipăreşte Noul abecedar.

In decembrie 75 reia intensiv lucrul la roman, pînă în februarie 76. Apoi se ocupă din nou de altceva, pregăteşte deschiderea unor cursuri de pe

dagogie la Iasnaia Poliana, face cunoştinţa lui Ceai- kovski, asistă la un concert organizat de Rubinstein la conservatorul din Moscova în cinstea lui.

La 12 martie 77 termină romanul, cu excepţia epilogului pe care îl va scrie în aprilie. In mai, Kat- kov refuză să tipărească ultima parte din Anna Karenina. în iunie, cenzura aprobă publicarea separată a părţii incriminate.

Acesta e firul sec al evenimentelor privind compunerea unuia dintre romanele desăvîrşite ale literaturii universale. A acelui roman tolstoian care l-a preocupat cel mai mult, cel mai intens, cel mai contradictoriu pe Dostoievski.

Intr-o scrisoare din 6 februarie 1875, Feodor Mi- hailovici îi relatează soţiei sale o vizită la Maikov, unde l-a întîlnit şi pe Strahov. „Despre romanul meu nici un cuvînt, probabil pentru că nu doreau să mă amărască. Nici despre romanul lui Tolstoi n-au vorbit mult, dar cele spuse le exprimau înflăcăraţi pînă la ridicol.

Am încercat să explic că de vreme ce Tolstoi a publicat şi el în «Qtecestvennîe zapiski», atunci pe mine de ce mă învinovăţesc, dar Maikov s-a zburlit şi a întrerupt discuţia, iar eu n-am insistat.[11]

Subtextul este următorul : se aflau în curs de apariţie, în paralel, Anna Karenina, în revista „Russki vestnik“, şi Adolescentul, în „Otecestvennîe zapiski“. Lui Maikov şi lui Strahov publicarea Adolescentului în revista radicală a lui Nekrasov, Saltîkov-Şcedrin şi Mihailovski trebuia să li se fi părut o trădare. Dostoievski se dezvinovăţeşte cu argumentul că şi Tolstoi şi-a publicat tot acolo articolul Despre educaţia populară. Ceea ce nu spune e că s-a decis să-şi încredinţeze romanul unei re

108

viste. cum am spune astăzi, „de stînga“, patronată de adversarii săi de idei, numai după ce Katkov acceptase publicarea Annei Karenina în „Russki vestnik“, nemaivoind să-i acorde şi Adolescentului spaţiul şi onorarul corespunzător ; şi după ce Nekrasov îi propusese o retribuţie de 250 de ruble coala de autor, faţă de cele 150 cît primea de obicei.

Dostoievski avea deci în situaţia dată întreaga acoperire morală. în plus mai era şi jignit, deoarece prietenii şi susţinătorii săi se dovediseră prietenii şi susţinătorii mai ferventi ai lui Tolstoi. Plasat involuntar într-o întrecere directă cu Tolstoi. acest răsfăţat şi al vieţii şi al literaturii ruse, Dostoievski se consideră obligat să se retragă.

Această împrejurare cu deosebire dureroasă pentru un scriitor ou vanitatea lui, şi-a pus probabil un timp pecetea şi asupra lecturii Annei Karenina. Dovada imediată este scrisoarea adresată chiar în ziua următoare, 7 februarie, tot Annei Grigorievna :

„Romanul lui Tolstoi îl citesc sub clopot, în timpul tratamentului, pentru că altminteri nu am timp. E destul de plictisitor, oricum nu-i cine ştie ce de capul lui. Nu pot să înţeleg ce îi entuziasmează.[11]

Pe cine ? Pe Maikov şi pe Strahov ? Cuvîntul e impersonal, pentru că din ianuarie 1875, de cînd a început să fie publicat, romanul lui Tolstoi cucerise dintr-odată un larg public cititor. Situaţia îl punea din nou în inferioritate pe Dostoievski, care în cazul Adolescentului se bucurase de un succes mai redus şi în

orice caz întîrziat. Judecata nu se modifică nici din perspectiva unui secol parcurs : dacă nu socotim Război şi pace un roman propriu- zis, atunci Anna Karenina este cel mai bun roman al lui Tolstoi; în timp ce Adolescentul rămîne pe

bună dreptate întrucîtva în umbra celorlalte „mari“ romane scrise de Dostoievski după deportare. Şi dacă Anna Karenina a fost şi continuă să fie socotită o perlă artistică, comparativ cu învierea, ideatic mai frămîntată, dar cu imperfecţiuni de măies- trie, în schimb în Adolescentul au ieşit cel mai clar la iveală neajunsurile de formă ale unor confruntări psihologice şi filosofice copleşitoare.

Intr-un cuvînt, Dostoievski era subiectiv şi obiectiv handicapat în aprecierea Annei Karenina. In ungherele ascunse ale conştiinţei sale, el era predispus pentru o lectură neloială şi nedreaptă. Cu atît mai remarcabilă ni se va dezvălui metamor- foza ei treptată.

Cit priveşte scrisorile, la 9 februarie urmează o alta, confirmînd acelaşi dublu partizanat, acoperit de o autoritate străină : Dostoievski citează cuvintele lui Nekrasov — „în ultimul roman al lui Lev Tolstoi nu e decît repetarea a ceea ce am citit la el şi înainte, numai că înainte a fost mai bine“ ; le citează între alte două fraze ale aceluiaşi Nekrasov care, vizitîndu-1, îi formulase cele mai entuziaste aprecieri la adresa Adolescentului. Atitudinea lui Nekrasov era firească : democrăt-revoluţionar, îi
plăcuse critica socială „antipetersburgheză“ cu care debutează Adolescentul şi îi displăcuseră mondenităţile mediului elitar cu descrierea cărora demara Anna Karenina. Plebeu nu prin naştere dar prin simţăminte, el era mai apropiat plebeului Dostoievski decît aristocratului Tolstoi, al cărui roman, în primele sale capitole, părea dealtfel că se cantonează şi în (stări de spirit aristocratice.

La 9 iunie, aflat la Ems pentru tratamentul său obişnuit, Dostoievski îi scria soţiei sale că a co

mandat nr. 5 din „Russki vestnik“, aflînd doar după aceea că a apărut „fără Anna Karenina. Aşa că şi pe aici e plictiseală.'“

Cuvîntul e acelaşi : un roman „destul de plicti- sitor“ — în absenţa căruia însă plictiseala sporeşte !

Ulterior, tot din Ems, mai parvin cîteva scrisori cu referiri la Anna Karenina, dovadă atenţia mărită, veghea artistică neslăbită a scriitorului devenit cititor.

Un anume D. I. Ilovanski, profesor moscovit, sosit în aceeaşi localitate balneară, scrie Dostoievski, susţine „cum că noi (amatorii) n-avem nevoie de romane întunecate, chiar dacă scrise cu talent (ca ale mele adică), ci ne trebuiesc altele, de un fel uşor şi jucăuş, ca ale contelui Tiolstoi. Nu-1 cunosc la faţă şi nu cred că va voi să facem cunoştinţă ; eu, se înţelege, nu voi face primul pas.“ Se înţelege !

Ceea ce nu se înţelege este fraza aruncată în- tr-o următoare scrisoare : „Iar Poreţki şi-a pierdut cu desăvirşire minţile pentru Tolstoi“. Este vorba de un articol la rubrica „Viaţa curentă“ din revista „Grajdanin“, rubrică redactată de respectivul Poreţki, care (în nr. 23) combătea critica scrisă de Tkaeiov împotriva Annei Karenina, luînd cu ho - tărîre apărarea romanului. S-ar părea că Dostoievski a citit cu plăcere articolul lui Tkaeiov, în care obiecţiile la adresa romanului lui Tolstoi izvorau din considerente explicit plebee, „de stînga“. Plebeu indiscutabil, deşi indiscutabil nu şi „de stînga“, respectivele considerente au fost, probabil, pe placul lui...

Primind vestea transmisă de soţia sa în legătură cu moartea unui oarecare Kubliţki, la întrebarea
iu
dacă acesta nu e cumva cunoscutul său, Dostoievski răspunde : „Săracul Kubliţki. Sigur că-i acela ; era om bun. A participat atunci la şedinţa Prietenilor Literaturii, cînd s-a citit despre cum călătorea Anna Karenina în vagon de la Moscova la Peters- burg. Iată că n-a mai ajuns să afle sfîrşitul Annei Karenina !“ Să fie ultima exclamaţie o ironie ? Greu de crezut. Dostoievski nu şi-ar fi permis ironizarea unui om care tocmai murise şi încă a unuia „bun“. Nu, lucrul pare să fie spus serios, şi să trădeze involuntar seriozitatea cu care el însuşi urmărea apariţia romanului, conştiinţa clară a însemnătăţii lui. Aflăm ou acest prilej şi despre faptul că a asistat la lectura publică a unuia dintre primele capitole din roman, într-un fel o „întîlnire[44] cu autorul, la o nouă reuniune, alta decît conferinţa lui Soloviov.

Acelaşi Soloviov căruia, revenit la Petersburg, îi scria la 11 ianuarie 1876 : „La începutul lui ianuarie va apare în «R. vestnik» Anna Karenina“ — una din cărţile despre care va

merita să discute. „Iar Adolescentul va fi tipărit la 16 ianuarie[4]'. Paralelismul e în continuare obsesiv, se vede că ps Dostoievski îl irită întrecerea sui-generis dintre propriul său roman şi cel al lui Tiolstoi.

O „întrecere[44] privită însă treptat, pe măsură ce se convinge de importanţa crescută şi crescîndă a noilor părţi din Anna Karerina, cu tot mai multă blîndeţe şi înţelegere. Căci Dostoievski este foarte subiectiv, dar şi capabil să-şi revizuiască subiecti- vismele. In orice caz atunci cînd înţelege că valoarea unei cărţi depăşeşte cu mult eventualele sale antipatii.

„Vă spun : am ajuns la convingerea nestrămutată că scriitorul-artist trebuie, cu excepţia poemului, să cunoască pînă la detalii infinitezimale (istorice şi actuale) realitatea pe care o înfăţişează. La noi, după părerea mea, unul singur străluceşte în acest sens — contele Lev Tolstoi[44]. Adresate unei corespondente (H. D. Aleevskaia), cuvintele se referă la creaţia lui Tolstoi în general ; dar ele sînt scrise în aprilie 1876, aproape de încheierea Annei Karenina. Şi în replică la observaţia că el, Dosto- ievski, şi-ar pierde, chipurile, în Jurnalul unui scriitor timpul cu fleacuri. Un răspuns cu atît mai semnificativ cu cît prevesteşte o viitoare preocupare a Jurnalului — anume Anna Karenina.

In timp ce seria articolelor respective din Jurnalul unui scriitor începuse să apară, în mai 1877 Dostoievski îi exprimă lui A. S. Suvorin impresia sa pozitivă „în legătură cu cele cîteva cuvinte ale dumneavoastră, de săptămîna trecută, despre Anna Karenina. E bine că în timpul nostru tulbure dumneavoastră proclamaţi însemnătatea fenomenului literar ca fapt social, fără a vă teme de măreţia războiului şi de toate celelalte[14]. E vorba de Însemnările literare ale lui Suvorin din „Novoe vremia[44], sub titlul Anna Karenina ca fenomen social. Lui Dostoievski i-au plăcut probabil aprecierile „intermediare[44] ale lui Suvorin, care critica Anna Karenina ca pe un roman „de înaltă societate[44], într-o manieră situată nu numai la antipodul entuzias- melor lui Strahov sau ditirambelor lui Poreţki, dar străină şi de tăişurile criticii radicale (Tkaciov, Skabicevski ş.a.).

In fine, în decembrie 1879, Dostoievski se reîn- frăţeşte cu Tolstoi într-o „vină[44] comună : „In

ziare — îi scria el lui Liubomov —• am citit de vreo trei ori învinuiri şi insinuări la adresa redacţiei revistei „Russki vestnik[44], în legătură cu faptul că ea lungeşte dinadins (nu se ştie din ce motive obscure) publicarea romanelor (al lui Lev Tol- stoi şi al meu) pe doi ani.“

Anna Karenina a fcst publicat în 1875—1877. Fraţii Karamazov va fi publicat în 1879—1880. Ambele în „Russki vestnik“. Oricît de grăbit, Dosto- ievski nu putea de astă dată să-şi „condenseze[44] romanul în numerele unei reviste pe un singur an, ci îl va „lungi[44] pe parcursul a doi ani. O circumstanţă elementară. Important este altceva : după atîtea împotriviri faţă de scrisul „celuilalt[44], se concede pînă la urmă că el singur „străluceşte[14] prin cunoaşterea infinitezimală a realităţii înfăţişate ; iar asocierea finală a romanelor („al lui Lev Tolstoi şi al meu[44]) sare involuntar de sub condei chiar şi după ce fuseseră îndurate destule jigniri. Tolstoi nu-1 recunoştea încă întotdeauna pe Dostoievski ca egalul său. Mai avea însă timp. Dostoievski trebuia să accelereze elaborarea şi publicarea cărţilor sale ; ca şi recunoaşterile ce i se păreau necesare, chiar împotriva sentimentelor sale. El nu mai dispunea decît de puţin timp. Trebuia să pună ordine în gîn- durile sale. De aceea şi reia, mai hotărît ca prima oară, Jurnalul unui scriitor. Şi de aceea, printre numeroasele „fleacuri[44] în legătură cu care trebuia să-şi rînduiască opiniile, se opreşte îndelung asupra lui Tolstoi. asupra Annei Karenina. Simţea că trebuie încă de pe acum să spună tot ce are de spus. Despre unul care îi era învăţător şi oponent. Frate si rival. In orice caz, egal de-al său.

114

Jurnalul unui scriitor a apărut în 1873, 1876—1877 şi 1880—1881. Dintre aceste trei perioade disparate, cea de mijloc e centrală şi ca întindere şi ca substanţă. Ea e situată în intervalul dintre Adolescentul şi Fraţii Karamazov. Dostoievski îşi foloseşte timpul „liber[4]- pentru trecerea în revistă a tot ce a „văzut, auzit, citit[44]. într-o scrisoare arată : „pre- gătindu-mă să scriu un roman foarte întins, m-am gîndit să mă cufund special în studiul — nu al realităţii, pe care de fapt o cunosc oricum, ci al amănuntelor momentului curent[44]. Vizitarea coloniei delincvenţilor minori, cazul Kroneberg, procesele Kairova, Kornilova, Djunkovski, meditaţiile despre consecinţele beţiei, depravării, cinismului, sau despre nenumăratele sinucideri,

povestirile proprii
— Mujicul Mar ei, Smerita sau Visul unui om ridicol, ca şi opiniile despre Nekrasov sau Tolstoi pot fi privite toate ca „fişe ilustrative[14] ale constituirii familiei Karamazov ; de bună seamă fără să pierdem din vedere valcarea lor implicită, neîndoielnică în cazul povestirilor (ultimele două sînt momente de vîrf ale creaţiei dostoievskiene, comparabile cu romanele), dar uşor demonstrabilă şi în cazul celorlalte scrieri, reportericeşti şi publicistice, cum am zice astăzi, dar totodată meditative, filosofice ; des- fiinţînd încă de-acum un secol orice opoziţie între extrema aşa-zis „documentară[14] şi „eseistică[44] a creaţiei.

Epilogul Adolescentului fusese, aşadar, concepui de pe poziţii polemice faţă de Tolstoi, ca o replică integral contemporană, ca tematică şi spirit, dată reconstituirilor istorice, relativ statice şi inactuale, ale vieţii nobiliare. Comparaţia este reluată şi dusă mai departe în Jurnalul din 1877. Iată în ce fel.

115

Ianuarie. „Publicul nostru iubeşte mult satira şi totuşi convingerea mea, cel puţin, este că acelaşi public iubeşte mult mai mult frumosul pozitiv, e dornic de acest frumos, e însetat de el. Contele Lev Tolstoi este, fără îndoială, cel mai iubit scriitor al publicului rus de toate nuanţele.[11] A doua frază decurge din prima, faima lui Tolstoi — din aderenţa publicului rus la „frumosul pozitiv“. Deocamdată faptul se constată, nu se apreciază.

Urmează rememorarea propriei sale lansări, autor încă necunoscut al povestirii Oameni sărmani, de către Belinski şi Nekrasov. După care intr-alt paragraf al aceluiaşi capitol, Sărbătoritul, se revine la contele Tolstoi, anume la gîndurile şi sentimentele personajului principal din Copilăria şi adolescenţa. Dostoievski schiţează portretul tînărului de doisprezece ani, convins de inferioritatea sa faţă de fratele său (detaliu riguros autobiografic, dovadă că şi mai tîrziu cunoscuţii familiei au crezut că autorul primei cărţi publicate de Lev Nikolaevici e fratele lui mai mare şi nu el, un ofiţeraş oarecare, deloc remarcat şi în aparenţă prin nimic remarcabil). în realitate, aşa după cum s-a zugrăvit şi în- trucîtva s-a inventat retroactiv, „băiatul acesta e destul de neobişnuit, dar aparţine acelui tip de familie nobiliară mijlocie, poetul şi istoricul căreia, conform testamentului lui Puşkin, a fost, întru totul şi pe deplin, contele

Lev Tolstoi“. Dostoievski adoptă de la început, se vede, un ton obiectiv, străin înţepăturilor răutăcioase din scrisori. El porneşte de la judecăţi de existenţă, care încep să fie implicit judecăţi de valoare. Ghiar dacă ambigue prin natura lor intimă, expuse deocamdată la mo
116
dul strict şi distant. O descendenţă autentică din „testamentul lui Puşkin“ nici nu poate fi suspectată de lipsa valorii, cel mult de o relativă inactua- litate şi un deja vu comparativ cu originalul.

Se rememorează apoi scena „într-o casă mare a unei familii moscovite“, cînd, de ziua de naştere a surorii, băieţelul încearcă primele insuccese sentimentale şi începe să viseze propria lui dispariţie... glorioasă, se înţelege — „un studiu deosebit de se-rios despre sufletul de copil, scris uimitor[11].

Dostoievski explică aici motivele acestei, de fapt, digresiuni. Este vorba de o scrisoare în care i se relata sinuciderea unui băiat de 12—13 ani, elev de gimnaziu. „Episodul din Adolescenţa contelui Tolstoi l-am luat din pricina asemănării ambelor întîmplări, dar este şi o uriaşă diferenţă". Anume diferenţa dintre incerta şi morbida realitate nouă şi realitatea acelei familii „fermă şi împăcată, aflată la graniţa înaltei societăţi, familie al cărei istoric a apărut la noi în persoana contelui Lev Tolstoi...". Apărut deci tocmai atunci cînd vechea societate rusă aristocratică trecea printr-un „moment de răs-cruce, nouă necunoscut, dar radical...". Uriaşa transformare, zice Dostoievski, e limpede : băiatul lui Tolstoi putea să-şi viseze moartea, sinuciderea chiar, dar numai să viseze, căci „rînduielile riguroase ale familiei aristocratice, constituită istoric" „ar fi împiedicat ca visul să devină faptă.Pe cîtă vreme, la antipodul tuturor sedimentărilor anterior ştiute, „celălalt s-a gîndit şi a şi făcut-o“. De unde rezultă că aceste cutremurătoare noutăţi ar trebui şi ele să-şi aibă istoricul lor, de care însă nu dispun pînă în prezent. „Cel puţin e clar că
117
viaţa nobilimii de mijloc, descrisă atît de strălucitor de scriitorii noştri, reprezintă un ungher cu totul neînsemnat şi izolat al vieţii ruseşti“. „...cine va fi istoricul celorlalte unghere ce par a fi teribil de numeroase ?“, cele situate sub semnul familiilor pe cale de destrămare, sub semnul unor legi noi ale desccmpur.erii

şi ale edificării...

întrebarea e formulată pentru viitor, dar răspun ■ sul e măcar în parte presupus la timpul prezent. Căci problema e aceeaşi din epilogul Adolescentului, linia de demarcaţie între istoricul fostelor realităţi certe şi istoricul prezentelor realităţi incerte e socotită a fi cea dintre Tolstci şi Dostoievski însuşi. Cu exact un an în urmă, Dostoievski povestise doar, tot în Jurnalul unui scriitor, despre cum îi comandase Nekrasov un nou roman pentru „Otecestvennîe zapiski“ şi despre cum scrisese el Adolescentul, „ca o primă încercare a ideii mele“ despre „«întâmplători» membri ai unor «familii întîmplătoare»“.

Februarie. Confruntarea anunţată devine decisivă. Autorul remarcă faptul de a nu fi scris demult în Jurnal despre literatură, cu tot interesul său firesc şi accentuat pentru acest domeniu. Este însă cazul să nu-1 mai ocolească, de vreme ce a dat în numărul precedent din „Russki vestnik“ peste cîteva pagini de acut interes din Anna Karenina. Romanul l-a interesat la început, apoi dimpotrivă, fiindcă avea impresia că se repetă lucrurile ştiute din Copilărie şi adolescenţă sau din Război şi pace, şi încă la un nivel inferior — „aceeaşi istorie a unei familii ruse boiereşti“, în care se tot discută despre cai şi personaje nobiliare uniforme prinse într-o viaţă măruntă şi insolentă, ca a lui Vronski. Apoi imaginea

se lărgeşte, „în locul ideilor moderne obtuze apar dragostea de om“, „adevărul de viaţă“, iar acum, în partea a şasea a romanului, o discuţie extraordinară între Stiva Oblonski (din categoria adepţilor lozincii „apres moi le deluge“) şi Levin. Discuţia are loc într-o noapte de vară, în timpul unei vî- nători. Levin vorbeşte despre dobîndirea de bunuri pe căi necinstite, Oblonski îl aţîţă să-şi cedeze atunci moşia ţăranilor. Apoi tot el conchide :

„ — Şi aşa, dragul meu. Una din două : ori recunoşti că orînduirea actuală a societăţii este dreaptă, şi atunci poţi să-ţi aperi drepturile, ori recunoşti că te bucuri de avantaje nedrepte, cum fac dealtfel şi eu, şi te bucuri de ele cu plăcere.

— Nu, dacă te-ai bucura de avantaje nedrepte, nu te-ai putea folosi cu plăcere de bunurile acestea Eu, cel puţin, n-aş fi în stare. In ceea ce mă priveşte, trebuie să simt înainte de orice că nu sînt vinovat

Sublinierile îi aparţin lui Dostoievski şi îi trădează starea de spirit înainte de a o explica. Preocupat în primul rînd de „problemele[1]* epocii sale în plină criză de certitudini, pe Dostoievski îl plictisiseră sincer — dincolo de orice sentimente de rivalitate posibilă — scenele cu baluri, curse de cai, seri de teatru şi discuţii mondene, detaliile despre cum fusese Anna Karenina îmbrăcată şi ce simţăminte încercase mai întîi Vronski faţă de ea şi apoi ea faţă de Vronski, detaliile dragostei lor şi ale călătoriei întreprinse în Italia etc., etc. Dintr-o dată însă, atunci cînd discuţiile au părăsit calea, pentru el bătătorită, a intrigilor şi amorurilor, toaletelor şi curselor, pentru a-1 proiecta pe cititor în
119
miezul frămîntărilor sociale hotărîtoare, despre pă- mînt şi muncă agricolă, mujic şi boier, dreptate şi nedreptate, s-a recunoscut implicat. Mulţi cititori consideră, dimpotrivă, mai interesantă, mai strălucitoare în datele ei exterioare, linia Anna-Vronski decît preocupările, căutările, obsesiile lui Levin şi a jumătăţii de carte dominată de el. Dostoievski a optat cu patimă pentru interogaţiile lui Levin, în aparenţă mai terne, mai livreşti, mai teoretice, dar referitoare la destinul naţiunii şi al imensei sale majorităţi. Intr-unul din pasajele-cheie ale discuţiei fraţilor Karamazov, la restaurantul „Metropol“, Ivan îi va spune lui Alioşa : „băieţii de o vîrstă cu noi în Rusia[44], atunci cînd au o clipă de răgaz pentru a se întîlni în vreo eîrciumă, discută „numai şi numai în jurul unor probleme de importanţă universală.Dostoievski s-a definit integral prin această frază. Şi l-a definit, în bună măsură, şi pe Levin, confruntat prin voia lui Tolstoi cu noi şi noi probleme de importanţă universală...

In comentarul său, Dostoievski numeşte discuţia citată „tot ce poate fi mai actual în actualitatea noastră zilnică[14] ; şi i se pare foarte caracteristic că pînă şi moşierii sînt preocupaţi, în timp ce vînează, de mari „probleme[44]. Stiva Oblonski se dezice de ordinea creştină, „eu, cică, îmi dau seama că sînt ticălos, dar voi rămîne ticălos pentru plăcerea mea. Apres moi le deluge.[44] Levin este caracteristic pentru Rusia viitoare a oamenilor cinstiţi, a celor care „au nevoie de adevăr, adevărul singur fără minciuna convenţională[44] şi al căror drum înseamnă „căutarea cinstei“ : lor le va aparţine viaţa, pentru că deşi nu ştiu încă să-şi rezolve problemele, doresc acest lucru

cu ardoare, doresc mai presus de toate să ştie dacă sînt sau nu vinovaţi. Şi acesta e temeiul oricărei ulterioare hotărâri viabile.

„Apres moi le deluge[44] este formula centrală care ii caracterizează pe nihiliştii lui Dostoievski. Stiva Oblonski este aşadar integrat şirului de personaje dostoievskiene, de la „omul din subterană[41] pînă la Versilov. Cit priveşte actualitatea confruntării dintre el şi Levin, ea este curând subordonată unei decisive — pentru autorul Jurnalului unui scriitor — problematici ruse şi europene. In temeiul opţiunilor sale sociale, abstract elevate şi concret retrograde, Dostoievski opune „postularea morală a problemei[44] luptei europene a burgheziei şi a proleta- riatului, ambii protagonişti occidentali condamnaţi fiind — după convingerea sa — la înfrângere şi dispariţie din cauza caracterului lor fals şi a „păcatelor[44] lor. „Repet, cel mai greu este, pentru noi ruşii, faptul că la noi chiar şi Levinii se gîndesc la probleme, în timp ce unicul mod posibil de rezolvare a problemei, a celei ruseşti şi nu numai ruseşti, ci a întregii omeniri — este postularea ei morală, adică creştină[44]. Şi precizează : dacă inima vă dictează să daţi ţăranilor pământul, daţâ-1, dar „importantă este numai hotărîrea voastră de a face totul de dragul iubirii active.Pentru aceasta insă, la antipodul tuturor experimentărilor nocive occidentale, e necesară „stăpînirea de sine şi înfrîngerea de sine[44], pentru care primul pas îl constituie preceptul „fă tu înainte de a-i obliga pe alţii...[44].

Cu aceste din urmă îndemnuri ne aflăm în plin tolstoism, înainte ca el să fi fost definitivat. Caracterul abstract elevat al demonstraţiei se dovedeşte o elevaţie abstractă. Concret şi practic ea frînează

„rezolvarea problemei ruseşti[14], ca să nu mai vorbim de cea vest-europeană. Anticapitalist, în sens de antiburghez şi antiproletar, Dostoievski tatonează o cale „specific rusească[44], axată pe valorile etice ale ortodoxiei. Cale pe care o va căuta şi Tol- stoi — cu deosebiri de nuanţă, dar nu numai de nuanţă, căci Dostoievski este totodată adeptul bisericii oficiale, pe cită vreme Tolstoi e pentru credinţa desprinsă de şi intolerantă faţă de orice in- stituţionalizare. La Dostoievski aspectele sociale propriu-zise sînt pe cale de a se estompa de dragul nucleului lor ideatic şi ideal — nu e atît de important să-ţi dai pămîntul pe cît e să te dăruieşti cu iubire iubirii ; Tolstoi va propovădui şi el

supremaţia dragostei faţă de aproape, neextirpînd însă din conştiinţa sa însemnele concrete şi imediate ale acesteia, efectele zilnice îngrozitoare ale stratificărilor sociale şi necesarele efecte zilnice ale încercării de a le surmonta şi anihila. Moralizarea dosto- ievskiană se împacă foarte bine cu cele mai conservatoare şi reacţionare opţiuni politice imediate; moralizarea tolstoiană şi tolstoistă, în ciuda componentelor ei obiectiv retrograde, favorabile stării de patriarhalitate a mujicului, va surprinde lucid cî- teva racile ale timpului, şi va căuta din răsputeri — inclusiv prin exemplul personal — să le găsească acestora un remediu eficient. Care, desigur, se va dovedi ineficient. O „iubire activă[44] oricum însă -mai nobilă decît tentativa lui Dostoievski de a-şi susţine moralitatea prin... discriminare naţionalistă.

Iulie-august. La fel de încăpăţînat ca şi Tolstoi, Feodor Mihailovici revine la ideea inexistenţei în prezent a unor familii de tipul celor din Copilăria

122

şi adolescenţa sau Război şi pace: „Toate aceste poeme nu sînt, în momentul de faţă, nimic mai mult decît tablouri istorice ale trecutului îndepărtat. Nu doresc defel să afirm că acestea au fost tablouri atît de minunate, şi nici nu doresc repetarea lor în vremea noastră ; nu la asta mă refer. Mă refer doar la caracterul lor, la felul închegat, precis şi determinat al caracterului lor — calităţi datorită cărora a şi putut să se contureze în ambele poeme ale ccntelui Tolstoi o reprezentare atît de clară şi de precisă a epocii. Acum acest lucru lipseşte, nu mai e precizie, nu mai e claritate. Familia rusă contemporană devine tot mai mult o familie întâmplătoare. Familia întâmplătoare — iată definiţia familiei ruseşti contemporane.[44]

Se recapitulează deci distincţia dintre familiile Adolescentului şi cele din „poemele[44] tolstoiene. Co- mentatorul-publieist se întoarce apoi la Anna Ka- renina, la a opta parte — ultima —, cea refuzată de către „Russki vestnik[44]. între timp se consuma- seră conflictele Annei Karenina cu mediul care n-c mai acceptase, incapacitatea acestui mediu de a o ierta şi propria ei incapacitate de a se adapta vreunui alt mediu, se consumase şi disperatul act al sinuciderii, dar nimic din toate acestea nu-1 pri- veau pe Dostoievski. Ceea ce-1 privea, cu cea mai mare intensitate, era „Levin cel cu inima curată[11] faţă în faţă cu

„problema răsăriteană[44]. Este vorba de război, şi nu atît de ciocnirea dintre Turcia şi autocraţia rusă, cît de pretenţia acesteia din urmă de a veni în ajutorul fraţilor slavi, întru unirea tuturor slavilor. Or, după cum ştim, Levin are o atitudine negativă şi faţă de război şi faţă de pretenţiile lui eliberatoare, în fapt naţionaliste — mo

123

tiv pentru care redacţia refuză publicarea acestei părţi, iar Dostoievski exclamă cu „amară nedumerire[44] : „nu la aşa ceva mă aşteptam din partea unui astfel de scriitor !“. Adică al unuia capabil (totuşi) să se confrunte cu problemele arzătoare ale vieţii ruseşti. Sub titlul de paragraf Mărturiile unui sla- vofil, Dostoievski scrie că în sufletul său citirea romanului a coincis cu marele război popular. Popular în sens de război pentru cauza slavilor, căci „eu împărtăşesc în multe privinţe convingeri pur slavo- file, deşi poate că nici nu sînt întru totul un sla- vofil[44]. Dostoievski dă cu o rnînă şi ia cu alta. Ştie însă pentru ce îşi retractează întrucîtva afirmaţiile : slavofilismul fusese amestecat în multe, şi multe se amestecaseră în slavofilism — în cel iniţial, opus „occidentalismului[44] clasic, şi în cel ulterior, renăscut şi accentuat acum în euforia presupusei înfrăţiri cu slavii sud-vestici, mai ales cu sîrbii.

Explicîndu-şi retroactiv atitudinea faţă de Anna Karenina, el continuă : „In ochii mei această carte a luat nemijlocit dimensiunea unui fapt care ar fi putut constitui răspunsul nostru dat Europei şi pe care l-am fi putut da Europei[14]. Căci trei au fost geniile literaturii ruse : Lomonosov, Puşkin şi Go- gol. Lucruri cu desăvîrşire noi n-a mai spus nimeni, s-au dezvoltat doar cele spuse de Puşkin (convingere, se vede, statornică). Potrivit ideii sale, „Anna Karenina nu este desigur un lucru nou, nu e ceva nemaiauzit la noi. In locul ei noi am fi putut arăta Europei chiar izvorul, adică pe Puşkin însuşi...[44], ceea ce va face curînd Dostoievski în cu- vîntarea-eseu din 1880. „Cu toate acestea, Anna Karenina ca operă de artă este o perfecţiune, apă

124

rută tocmai la vreme, şi încă una care nu poate fi, în epoca dată, comparată cu nimic din literatura europeană, iar pe de altă parte, chiar şi prin ideile ei, este ceva al nostru, bunul nostru propriu“. „Naşe svoi(e)o rodnoe“ sînt trei termeni aproape identici, dar care se potenţează şi potenţează recunoaşterea

apartenenţei. Precizările suplimentare ale publicistului sînt limpezi. In comparaţie cu Puşkin ideea nu e cu totul nouă, dar e artistic desăvârşită, fără egal în literatura europeană contemporană, iar pe parcurs chiar şi ideea işi dovedeşte din ce în ce originalitatea — nu atît individuală, cît naţională, nu atît faţă de Puşkin, cît împreună cu Puşkin, împreună cu toţi scriitorii ruşi dornici să-şi afirme locul şi rolul distinct în lume.

„Anna Karenina afirmă părerea cu privire la vinovăţia şi criminalitatea omenirii[u]. Adică tocmai ceea ce dorise să afirme Dostoievski — dovadă folosirea cuvîntului său preferat, „prestuplenie“ (crimă) într-o formă derivată „prestupnost(i)“ (criminalitate). Şi din nou : despre toate acestea în Europa se vorbeşte altfel, Tolstoi împărtăşeşte un punct de vedere deosebit de cel european, el ştie că nici o victorie a „stării a patra“ sau vreo nouă organizare şi reorganizare a muncii nu va rezolva nimic, pentru că sufletul omului rămîne acelaşi, pentru că tămăduitorul socialist n-are ce schimba de vreme ce totul e de la Dumnezeu. Şi dacă a apărut cartea în care să fi fost exprimat „propriul nos- stru cuvînt literar[11], va apare şi propria noastră ştiinţă capabilă să descopere rezolvarea rusă a problemelor economice şi sociale...

Dostoievski trage către sine şi către vederile lui tot ce îi place şi îi convine din Anna Karenina.

Sigur că Levin ajunge prin toate gîndurile şi experimentările concret-istorice la o utopie general- umană şi general-morală, de coloratură mesianic- ţărănească. Totuşi nu atît de linear şi nu atît de decisiv pe cit îl reinterpretează Dostoievski. „Tolstoismul“ va fi într-adevăr inflexibil faţă de căutările socialiste tipic occidentale — dar, spre deosebire de „dostoievskism“, va fi inflexibil şi faţă de ţarism, pravoslavie, naţionalism rusist, faţă de întregul sistem real şi ideatic de înrobire a ţăranului şi muncitorului. Deosebirea e receptată de Dostoievski, dovadă continuitatea judecăţilor lui voit sintetice : „Acum, după ce am exprimat simţămintele mele, poate că se va înţelege cum a influenţat asupra mea desprinderea, despărţirea unui atare autor de cauza rusească cea mare şi generală, şi neadevărul paradoxal atribuit de el poporului în această mizerabilă parte a opta, editată separat. El îi răpeşte pur şi simplu poporului tot ce are acesta mai de preţ, îl frustrează de sensul fundamental al

vieţii sale.“

Prefixul termenelor centrale citate e acelaşi în original : „ot“ („otpadenie“, „ot(i)edinenie“, „otni- maet“) ceea ce în sine înseamnează „de la“, iar în variantele compuse sugerează o ruptură hotărîtoare : trădarea.

Dar să ne adresăm romanului însuşi. Levin trece printr-o „mare criză sufletească[14], pe care — prin înţelegerea învăţămintelor morţii fratelui şi a naşterii copilului său — o depăşeşte într-o direcţie moral-spiritualistă, credincioasă valorilor şi virtuţilor creştine şi populare de fond, nedeturnate în forme spectaculoase găunoase. Dostoievski îl poate urma pînă la ultima linie demarcatoare, dar în fi-

nai se desparte de el hotărît. Căci printre puneri mincinoase în scenă, în numele dar de fapt împotriva poporului, Tolstoi include naţionalismul rus şi slavofil, inclusiv pe cel predicat de oficialităţi şi de susţinătorii lor în timpul războiului cu Imperiul Otoman. Culcat pe spate ca Andrei Bolkonski, pentru a privi „bolta înaltă a cerului fără nori[44], pentru a se pătrunde de cele esenţiale şi veşnice, Levin se dezice de toate cîte i se par trecătoare şi fără importanţă, inclusiv de „ideea slavă[44] pe care nu o recunoaşte ca aparţinînd cu adevărat poporului muncitor. Poporul, îi spune Serghei Ivanovici, păstrează tradiţia pravoslavnicilor, aude de suferinţele fraţilor săi slavi şi le sare în ajutor. Levin nu înţelege : „Eu însumi fac parte din popor şi nu simt nimic“. Şi afirmă, în totală contradicţie cu ceea ce se vroia de la scriitorii vremii, „că într-un popor de optzeci de milioane se vor găsi totdeauna nu sute ca acum, ci zeci de mii de oameni declasaţi, aventurieri", gata să plece în Serbia nu pentru a se jertfi, ci pentru a ucide. „Regenerarea lui morală", notează Tolstoi, o probează dezinteresul său faţă de toată această nesăbuinţă în vorbe şi în comportament : „Consideraţiile asupra însemnătăţii elementului slav în istoria universală i se părură atît de mărunte în comparaţie cu ceea ce se petrecea în sufletul său...“, încît în plin război el optă pentru pacea sufletească nesfîrşită, pentru „legile binelui[14] care să acţioneze în raportarea sa faţă de întreaga omenire, chiar faţă de — şi de această turnură a meditaţiilor sale, Levin însuşi se înspăimîntă — evreii, mahomedanii, confucienii, budiştii, faţă de toţi aceia care acceptă „un netăgăduit rost al binelui[44] ...

întreagă această demonstraţie finală din Anna Karenina exprima noua viziune a lui Tolstoi, aproape de configurare. Nu trec cu vederea accentele potrivnice revoluţiei şi socialismului, prezente încă de pe acum ; ele joacă însă un rol subordonat. Subordonat faţă de pozitivările moral-moraliste de
o coloratură creştină individuală şi nonconformistă faţă de biserică. Subordonat însă şi faţă de ispita concretă, principală, a naţionalismului şi slavofi- liei. Dostoievski este şocat în cele mai intime prejudecăţi ale lui de această diatribă la adresa cauzei „sfinte“ a înfrăţirii slavilor. El citează pe larg ereziile lui Levin şi din pricina lor îi refuză din nou calitatea, acceptată la un moment dat, de om înfrăţit cu poporul. Pentru Dostoievski, el redevine dimpotrivă „un cuconaş moscovit din cercul mediu-superior, istoricul căruia a şi fost cu deosebire contele L. Tolstoi". Sufleteşte Levin rămîne un trîndav, „într-un cuvînt, acest suflet cinstit este sufletul cel mai trîndav-haotic, altminteri el nu ar mai fi un boier contemporan, şi încă unul din cercul nobiliar mediu-superior“.

Culmea e că Dostoievski nu greşeşte cu totul în accentuarea furioasă a „trîndăviei“ specific nobiliare. Levin poartă amprenta acestui mediu, şi Tolstoi va fi primul să recunoască acest lucru... în raport cu sine. Anume gustul excesiv pentru camuflarea trîndăviei efective prin meditaţie, prin analize, prin chiar suferinţe sufleteşti. Multe dintre personajele lui Tolstoi sînt aşa, şi sînt nemulţumite că sînt aşa. Dar oare nu am putea găsi şi personaje dostoievskiene cantonate în suplicii subiective întru totul conforme trîndăviei de fapt ? Nu este oare

chiar prinţul Mîşkin, provenit din înaltul mediu aristocratic, un trîndav şi încă unul acceptat ca atare ?

Dostoievski nu e lipsit de perspicacitate nici cînd greşeşte. în cazul de faţă hotărîtor este însă că greşeşte, învinuind de trădare o atitudine care în „necontemporaneitatea“ sa şi în neconformismul său a fost şi temerară şi verticală, chiar dacă se justifica prin filosofia spiritualistă a nonviolenţei şi a iubirii. Tolstoi n-a vrut să cedeze naţionalismului, l-a considerat aberant şi degradant pentru orice om de bun-simţ. în

această privinţă, el va ră- mîne consecvent, se va ridica împotriva naţionalismului rus din timpul războiului cu Japonia, şi va avea îndreptăţirea morală să nu se confunde cu o cauză considerată nedreaptă şi pierdută — doar se confundase cu tot ce fusese mai autentic în războiul dus împotriva cotropitorilor lui Napoleon, doar ridicase cel mai trainic monument al patriotismului popular autentic !

Dostoievski n-a rezistat ispitei celor mai diverse prejudecăţi moştenite din adîncurile structurilor medievale ; el nu a rezistat naţionalismului rus. El povesteşte pe larg şi comentează cu patimă discuţiile lui Levin, Koznîşev şi prinţul cel bătrîn despre „problema răsăriteană", îl denunţă în termeni violenţi pe Levin, cu toate că „a apăra poporul împotriva Levinilor [. . .] este degradant chiar şi pentru popor“. Citînd în finalul articolelor sale despre Anna Karenina opinia lui Levin, potrivit căreia nu există şi nici nu poate să existe vreun sentiment nemijlocit al ruşilor adevăraţi faţă de slavii de aiurea, Dostoievski exclamă : „Şi cu asta şi-a încheiat Levin epopeea ? Asta ne pune autorul ei în

129

faţă, ca exemplu de om drept şi cinstit ? Oameni ca autorul Annei Karenina sînt învăţătorii societăţii, învăţătorii noştri, iar noi nu sîntem decît învăţăceii lor. Dar ce anume ne învaţă ei ?“

Patetic final, intru totul în spiritul patetismului profund al autorului. Patetic şi pentru că (să fie numai un tribut plătit retoricii ?) recunoaşte de astă dată în chip explicit şi programatic rolul de învăţător al tuturor, inclusiv al lui Dostoievski însuşi, dobîndit de Tolstoi prin toate scrierile sale. Dostoievski a fost în multe privinţe vanitos, orgoliul lui era binecunoscut, dar în plan literar avea momente cînd se îndoia de propriile lui dimensiuni, cînd deplîngea lipsa condiţiilor de a elabora o carte pe care lumea s-o citească şi s-o mai venereze încă şi după o sută de ani, cînd se uita de jos în sus, ca la modele inegalabile, la romanele lui Victor Hugo şi ale lui George Sand. Îşi cunoştea valoarea, dar mai era dispus să şi recunoască întîietatea altora, a celor lipsiţi chiar de pretenţia întîietăţii. Faţă de Tolstoi avea multe reţineri şi multe motive de reţinere, Tolstoi îl seconda — fără voia lui — neloial, cînd şi cînd îl bruia, îl făcea să se simtă umilit. Şi totuşi de atîtea ori a găsit în sine puterea de a trece peste resentimente, de a da Cezarului ce-i al Cezarului, de a spune sus şi tare că nicăieri în Europa nu există

un roman comparabil cu Anna Karenina — opinie pe care nu ar fi cutezat s-o exprime mulţi ruşi şi la care confraţii occidentali aveau să ajungă mult mai tîrziu.

Asta pe de o parte. Pe de altă parte, oricît de dispus ar fi fost la concesii, inclusiv în plan personal, nu vroia şi nu putea renunţa la convingerile

130

sale. Să ne gîndim atent la cele rezumate : Dosto- ievski ştie că artistul Tolstoi este cel mai de seamă dintre toţi, dar această convingere el o pune de fapt între paranteze pentru a se ocupa „numai şi numai" de ideologul Tolstoi. Il plictiseşte această artă desăvîrşită. Dar îl pasionează tot ceea ce se referă la confruntările naţiunii şi omenirii. In lungul şi minuţiosul său articol el se referă, pînă la urmă, doar la cîteva pagini — întîi la cîteva fraze ale părţii a şasea, apoi la cîteva discuţii ale părţii a opta din roman. Tot restul e ignorat, deşi i se recunoaşte valoarea. Atitudinea este, programatic, a unui om de „idei", a unui „ideolog". Aşa era Dos- toievski, aşa era el mai cu seamă în Jurnalul unui scriitor, jurnal care — cu excepţia povestirilor ex- cepţionale pe care le inserase în paginile lui — era mai degrabă al unui reporter, publicist, gînditor decît al unui „artist" propriu- zis. Ca reporter, publicist, gînditor, ca ideolog, antinomiile acute ale lui Dostoievski ieşeau însă mult mai violent şi mai colţuros la iveală decît în romane sau povestiri. Fiindcă acest teribil diagnostician al tarelor istorice, sociale, psihologice era capabil să debiteze aberaţii.

Cuvîntul şochează, presupun. Dar între numerele din februarie şi iulie-august ale Jurnalului unui scriitor, adică între cele în care era continuată discutarea Annei Karenina, au fost publicate o seamă de articole politice nemijlocite, cu titluri precum : încă . o dată despre faptul că, devreme sau tîrziu, Constantinopolul trebuie să fie al nostru; Popond rus a crescut pină la ideea lucidă privind problema răsăriteană din punctul său de vedere; Războiid

131

tuturor împotriva tuturor; Noi sîntem mai tari de- cît toţi; Niciodată Rusia n-a jost atit de puternică.

I Nu discutăm despre domnişoare de pension, să nu ne temem de cuvintele exacte : erau aberaţii ! Prins în viitoarea unui naţionalism biciuit la maximum, Dostoievski îşi trădează

convingerile umane şi umaniste anterioare, ulterioare — şi chiar din acelaşi timp. El este ţesut numai din contradicţii, ca atare poate să fie şi drept şi nedrept în acelaşi timp. A fost doar trădător şi faţă de idealurile sale de tinereţe, l-a adorat pe Belinski şi pe urmă l-a calomniat, l-a ridiculizat şi calomniat pe Cernîşevski tocmai atunci cînd fusese arestat şi exilat — ca el însuşi pe vremuri —, i-a trimis scrisori de căinţă şi de supunere ţarului, marilor duci, miniştrilor, a vrut să nu iasă din cuvîntul lui Pobedonosţev, sfătuitorul său din ultimii ani, răspunzător mai tîrziu de excomunicarea lui Tolstoi din sînul sfintei biserici pravoslavnice. Şi a ieşit desigur din cuvîntul acestui Pobedonosţev, înfăţişînd revolta lui Ivan Karamazov în culori mai puternice şi mai convingătoare decît smerenia învăţăturilor lui Zosima. N-a fost un elev prea ascultător, nici chiar atunci cînd s-a străduit să fie. A fost un veşnic revoltat, inclu-, siv împotriva propriilor lui revolte. A dorit smerenia, a propovăduit-o, dar nu a urmat-o mai nicio-dată. Nici acum, în timpul unui război foarte complicat în cauzele şi urmările lui, în nici un caz însă atît de univoc „sfînt“, de vreme ce vehicula na- ţionalismele slavofile.

Tolstoi ştia acest lucru, îl intuia, îl înţelegea. Dreptatea era de partea lui. Ceea ce ştia de asemenea. In 1883 va spune în prezenţa lui Rusanov : la Dostoievski „e un fel de amestec ciudat al învăţă

turii creştine superioare cu propovăduirea războiului şi cu ploconirea faţă de stat, guvern şi popi“. Iar intr-o scrisoare către M. A. Engelhardt : „Ceea ce scrie Dostoievski, şi ceea ce îmi este foarte nesuferit, mi-au spus schimnicii şi mitropoliţii, anume că ai voie să porţi război, să te aperi, să-ţi dai sufletul pentru fraţi — iar eu le-am răspuns totdeauna : a-i apăra cu pieptul, a te expune pe tine

— da, dar să împuşti oameni — asta nu mai înseamnă apărare, ci crimă.“

Este vorba în această scrisoare de războiul cu turcii. Tolstoi nu s-a referit expres la articolele dostoievskiene despre Anna Karenina, nici la aprecierile lor entuziaste şi nici la atacurile lor în final. E poate un semn de prelungită superioritate asumată, poate o dovadă de acceptare a dreptului fiecăruia la replică. Replica replicii este însă tot un drept inalienabil al omului cu

convingeri. Tolstoi nu renunţă la ceea ce a ajuns să ştie cu siguranţă. Că nu trebuie să ucizi şi că nu există considerent care să justifice omuciderea. Este un punct de vedere la rîndul lui abstract şi limitat. Dar conform celor către care evoluează Levin. Şi refractar oricărui naţionalism. Pe care nu-1 acceptă Levin. Şi nici Tolstoi, atunci sau mai tîrziu.

Studiul lui Dostoievski despre Anna Karenina este cel mai amplu şi mai coerent capitol din romanul dialogat al celor doi. Niciodată Dostoievski nu s-a mai referit atît de precis şi detaliat la o carte a lui Tolstoi. Niciodată Tolstoi nu se va referi atît de amplu la o carte a lui Dostoievski. Este un moment culminant al încleştării dintre doi artişti şi doi gînditori. Dostoievski cîştigă prin insistenţa ge

neroasă cu care îl comentează pe Tolstoi, în ciuda a tot şi toate. Tolstoi cîştigă prin substanţa finală a opţiunilor lui.

In articolele despre Anna Karenina, Dostoievski nu s-a referit deloc la Anna Karenina. Cum nu se referise la Nataşa Rostova. Cum Tolstoi nu avea să se refere la Nastasia Filippovna sau la Katerina Ivanovna. Dialogurile lor bărbăteşti se purtau cu un exclusivism orgolios prin mesageri-bărbaţi.

Femeile lui Dostoievski sînt mai frenetice decît iubiţii lor neiubiţi. Sînt isterice pînă la ultima limită. „Orăşence" tipice, ele condensează în sufletul lor nesăbuinţa întregului mediu înconjurător. Isteria se înteţeşte pe măsura îngustării spaţiului ce li se acordă : sfera vieţii personale. Bărbaţii, în schimb, au de rezolvat „probleme" pentru toţi decisive. Unica problemă a femeii este bărbatul : aici Dostoievski îl urmează pe Tolstoi în patriarhalismul său ţărănesc. Dar problema devine irezolvabilă în noile condiţii citadine, unde totul se vinde şi se cumpără, deci se depreciază ; unde totul se prostituează — pînă la prostituţie. Pe acest teren minat exploziile se ţin lanţ. Jigniri insuportabile sînt obligate să suporte şi Katerina Ivanovna sau „Soni- cika“ Marmeladova, şi Nastasia Filippovna sau Aglaia Ivanovna, şi Maria Lebiadkina, Maria Şatova sau Liza sau Daşa, şi Katerina Nikolaevna, şi Gru- şenka sau cealaltă Katerina Ivanovna... In complicatele lor relaţii cu bărbaţii, ele sînt permanent victimele banilor, măririi sau puterii. Şi, nesupor- tîndu-se victime, îşi arogă din cînd în cînd rolul de călăi. Jignirii îi răspund cu jignire. Devin „demonice" din pricina umilinţei. Clocotul senzual şi-l

transformă în răceală de gheaţă. Desfigurate de continue tranzacţii, îşi biciuiesc simţurile pînă la pierderea simţirii. Calcă pătimaş în picioare tot ceea ce adoră... pentru că adoră. Incandescenţa lor „elenă" răsfrînge în izbucniri parcă anistorice însăşi încîlceala istoriei celei noi, a noilor aglomerări insalubre şi a noilor subordonări mercantile. „Impuritatea" acestor fiinţe predestinate a fi pure şi tînjind după puritate; ţine de un moment al istoriei într-adevăr nou în raport cu vechile tranzacţii disimulate idilic. De aici ponderea atît de hotărîtoare a prostituţiei directe sau mascate, săvîrşite sau posibile, ca motivaţie practic-socială a zbaterilor sufleteşti. Nastasia Filippovna aruncă în foc banii lui Rogojin, ca revers al îndelungatei sale dependenţe de banii lui Afanasi Ivanovici. Şi nu fără temei, acest complicat joc dintre dispreţul banilor şi de-pendenţa de ei va mai reveni de multe ori în scenele de furie dementă a cîtorva eroine, în răstimpul vreunei trecătoare „eliberări" din trecute sau viitoare lanţuri...

Altfel se comportă smerita Sonia Marmeladova, prostituată prin meserie, deloc prin vocaţie. Fiică a unui tată convins că mizeria este un viciu şi a unei mame care înnebuneşte din cauza aceluiaşi viciu, pe care Sonia îl compensează evanghelic. Răspunsul ei la răutatea „modernă", la „totul este permis", la maltratarea cinică a omului, la puterea şi liberul arbitru, este bunătatea „medievală". Sonia apare ca păstrătoare a virtuţilor milenare ; iar sufletul ei pur, de copil, nu-1 degradează nici o ştirbire exterioară a drepturilor ei de om.

Katiuşa Maslova este sora ei bună. Rolul amîn- durora e de a-i mîntui pe bărbaţii ajunşi la mar

ginea pierzaniei prin searbăda lor inteligenţă şi imoralele lor. compromisuri. Raskolnikov a ucis efectiv, dar crima lui Nehliudov n-a fost mai mică atunci cînd şi-a exercitat drepturile senioriale. Două situaţii apropiate, cu diferenţe totuşi. Dostoievski o idealizează fără reţinere pe Sonia, accentuează efectul eliberator al compensării creştine, fără a detalia cauzele declanşatoare ignobile. Mizera ei existenţă e afirmată, descris concret este rolul ei mîn- tuitor. Tolstoi e mai scrupulos în detaliile prăbuşirii. Katiuşa nu e nici pe departe un înger, iar pe Nehliudov ea îl eliberează de fapt graţie voinţei lui de a o folosi

ca eliberatoare, de a se confrunta prin ea cu propria lui vină în vederea unei viitoare răscumpărări, pentru el necesară. Pe vremuri obiect al păcatului, Katiuşa devine obiectul purificării de păcat. Sonia este integral subiect, ea îl obligă pe Raskolnikov prin irezistibila ei dragoste sublimă să recunoască dubla nelegiuire comisă. Ceea ce judecătorul de instrucţie nu reuşise în ciuda implacabilei desfăşurări a argumentelor sale — şi nici nu spera să obţină de la sine, prin simpla „deşteptă- ciune" neconjugată cu forţa superioară a „inimii“
— Sonia realizează practic în tăcere, fără argumentări fastidioase, prin celebra parabolă biblică şi mai ales prin parabola propriei sale vieţi, în care totul fusese dat pentru ca totul să fie cîştigat...

Dostoievski este un realist permanent atras de romantism, predispus la idealizări romantice. O dovedesc Mîşkin sau Dmitri Karamazov, Sonia sau Nastasia, şi eroinele sale „smerite" şi cele „demonice". Cu ţîşniri bune şi rele, „schillerian" înfrăţite.

In tot ceea ce i se întîmplă la proces, în timpul audierilor, la închisoare şi în lungul ei drum spre

Siberia, Katiuşa este mai pămînteană. Nehliudov o poate influenţa mai anevoie, întrucît realul se lasă mai greu modelat. Katiuşa se împotriveşte modificărilor dorite de cel pe care ea însăşi îl modificase involuntar. Cei doi se înfruntă continuu, pacea sufletească nu se instalează nici în timpul suferinţelor menite programatic să-i înfrăţească, replicile Katiuşei sînt tăioase, independente şi autoritare : Katiuşa devine un subiect de fapt mai ferm în convingeri şi acţiuni — concrete, reale, palpabile — decît fusese Sonia...

Ultima parte a Învierii este dealtfel şi cea mai importantă. Acea parte care aproape că lipseşte din Crimă şi pedeapsă. Pe Dostoievski îl interesează procesul ,,învierii" lui Raskolnikov pînă în clipa în care acesta îşi asumă vina — cele ulterioare sînt lesne de presupus pentru un cunoscător al „Casei morţilor". Către sfîrşitul secolului, Tolstoi sudează într-un întreg „al său" cele două cărţi disparate şi situate la mare distanţă, ale „celuilalt". El descrie pe larg „pedeapsa" în ale sale „Amintiri din Casa morţilor". Cu alte multe personaje, dintre care unele răspund după decenii interogaţiilor dostoiev- skiene, inclusiv în evidenţierea puterii omului năpăstuit de a se dărui unei cauze

socotite drepte...

Ţăranul patriarhal patronează pînă la urmă această viziune a lui Tolstoi, ca şi idealul său feminin. Pentru el femeia apare ca o mult rîvnită oază în mijlocul încleştărilor publice : „pacea" între „războaiele" purtate de bărbaţi. Încîntătoarea Nataşa devine matroana, mult şi de mulţi contestată, din epilogul epopeii. Anna nu reuşeşte cu Vronski ceea ce Kitty reuşise cu Levin. Anna cere dragostea şi

dăruirea integrală prea intempestiv, în ton cu firea ei dramatică ; Vronski nu poate renunţa la „lumea" care o excomunicase pe Anna, încearcă jumătăţi de măsură inacceptabile pentru absolutismul Annei. Kitty e mai blîndă, preferă învăluirile binevoitoare, domină prin pasivitate. Aşteaptă pînă va izbîndi. Anna nu poate să aştepte, alternativa ei este „totul sau nimic", numai — dragostea ori moartea. O alegere neconvenţională intr-un mediu prefăcut. Tolstoi ia partea rupturii ei drastice. De fapt însă în numele altor convenţii (tradiţional-patriarhale), cele care atribuiau femeii un unic şi restrictiv rol

— rolul din urmă al Nataşei pe lîngă Pierre, al lui Kitty alături de Levin...

Tolstoi mai credea într-o viaţă ca a Rostovilor, deşi ştia că ea se sfîrşeşte şi chiar o descrisese ca terminată. încercase să refacă familia ideală în propria sa căsnicie. Irealismul său l-a costat scump. Sofia Andreevna i-a născut mulţi copii, s-a îngrijit de ei şi de el cu un devotament care prelungea „modelele" din romane. Ea demonstra aievea cam ce ar fi ajuns Nataşa Rostova cu timpul. Prin ea a prins viaţă un prototip imaginar. Numai că lui Lev Nikolaeviei acest exces „casnic" îi displăcea tot mai mult. Apoi au început certurile în jurul veniturilor şi al moştenirii, semn că într-o lume mercantilă banii nu pot fi nesocotiţi. Intre timp Tolstoi scria povestirea Diavolul, în care un moşier, ca Levin, trăieşte cu o ţărancă năbădăioasă şi necu- vîntătoare, pînă ia în căsătorie o aristocrată, asemănătoare lui Kitty ; pe care o iubeşte mult, fiind totodată chinuit de dorinţa de a relua vechea legătură, şi, neputîndu-şi înfrînge patima iraţională, se omoară pe sine (într-o variantă a povestirii) sau

omoară „diavolul[11] (într-altă variantă). Povestirea era de fapt

autobiografică, Stepanida din poveste fusese Axinia Bazîkina, soţia unui mujic din Ias- naia Poliana, luat la armată. Drept care Diavolul a fost timp de mulţi ani ţinut în taină faţă de Sofia Andreevna. Realul se opunea idealului. Realul, se înţelege, transfigurat, compensat, deturnat, ajuns altceva decît în realitatea primă, despre care nici nu ştim mare lucru şi care nici nu ne interesează. Rezultatul nu semăna oricum cu idilica viaţă a Nataşei cu Pierre de peste ani şi decenii. Şi ştia el, Lev Nikolaevici, pentru ce ascunsese manuscrisul într-un sertar secret al biroului său.

Dincolo de orice anecdotică : viaţa îl învăţase pe Tolstoi să rămînă realist. Ştia că nici Nataşa, cea visată într-o primă maturitate, nici Kitty, cea imaginată mai tîrziu, nu-i fuseseră date cu exactitate. Ceea ce îi fusese dat era să înţeleagă şi patima Annei, în carte, şi patima Axiniei, în viaţă ; şi pînă la moralizări, pasiunile din Sonata Kreutzer...

Paradoxul este, cum am mai spus, că Anna Grigo- rievna a realizat în viaţa lui Dostoievski cam ceea ce şi-ar fi dorit pentru viaţa sa Tolstoi. E drept că Dostoievski n-a avut parte de o familie numeroasă, fără de care Tolstoi nu-şi concepea existenţa. La Iasnaia Poliana au murit mulţi copii, dar mai mulţi au rămas în viaţă. Vremea familiilor patriarhale echilibrate, rotunjite trecuse însă, în ciuda stabilităţii aparente a acesteia. Fisurile se accentuau, scandalurile nu conteneau. Patriarhul de la Iasnaia Poliana trăia din ce în ce mai nepatriarhal. Soţia sa avea tot mai dese accese de isterie. Fiii săi i se împotriveau din ce în ce mai vehement. Noroc că se mai găsea şi cîte o fiică dispusă să-i ia partea.

Oricum, echilibrul părelnic se destrămase, iar viitorul, devenit prezent, nu vroia nicicum să se conformeze previziunilor optimiste ale unor epiloguri de roman. Dacă ar mai fi trăit, Dostoievski ar fi avut trista satisfacţie să exclame : o familie întîm- plătoare ! Dar, în acest caz, Dostoievski n-ar fi făcut decît să reia celebrul pasaj de început din Anna Karenina: „Toate familiile fericite se aseamănă între ele. Fiecare familie nefericită, însă, este nefericită în felul ei“. Cuvinte rău prevestitoare nu numai pentru Anna, ci şi pentru plăsmuitorul ei. Ca şi Flaubert cu Emma, Tolstoi trebuia să fi resimţit identitatea sa ascunsă cu Anna. Primele fraze preziceau, cifrat, nefericiri şi pentru familia

sa.

La 24 decembrie 1877 Dostoievski notează în carnetul său un „Memento. Pentru toată viaţa“, în care îşi propune să scrie un Candide rus, o carte despre Isus Hristos, amintirile sale etc. ; un plan „pentru minimum 10 ani de activitate, iar eu am acum 56 de ani“.

Puţine i-au mai rămas să împlinească din toate acestea. Puţine şi amestecate. A mai ţinut un discurs omagial la moartea lui Nekrasov. A asistat la procese, între care la cel al revoluţionarei Vera Zasulici. A fost martorul atacului de epilepsie de trei ore şi al morţii micului său fiu Alexei. A vizitat mănăstirea Optina împreună cu Vladimir Soloviov. A cerut într-o petiţie Ministerului de Interne ca supravegherea lui de către poliţie să ia odată sfîr- şit. A participat la diferite seri literar-muzicale, s-a văzut cu numeroşi scriitori. A fost la Staraia Russa şi la Moscova, unde şi-a ţinut discursul co

memorativ despre Puşkin. A recitit şi a citit familiei opere clasice ale literaturii ruse. A scris Fraţii Karamazov.

In noaptea de 25 spre 26 ianuarie 1881, din cauza unui mic efort fizic, are o hemoptizie. A doua zi ea se repetă cu violenţă. îi este din ce în ce mai rău, medicii constată rupturi ale arterelor pulmonare ; Dostoievski cere să fie chemat preotul, citeşte Evanghelia, îşi ia rămas bun de la familie. După o nouă hemoragie, la 28 ianuarie intră în comă şi moare. Ziua următoare apare numărul curent, ultimul, din Jurnalul unui scriitor.

Slujbele de înmormîntare şi parastas Anna Gri- gorievna le descrie cu lux de amănunte. La una din ele asistă şi marele duce Dmitri Konstantinovici, iar hofmeisterul imperial îi înmînează văduvei o scrisoare prin care împăratul îi acordă ei şi copiilor o pensie anuală de două mii de ruble. Pictori celebri fac portretul celui dispărut. La 31 ianuarie sicriul cu corpul neînsufleţit este transportat la Lavra Alexandro-Nevskaia. Zeci de mii de oameni merg în urma cortegiului, nenumărate instituţii şi corporaţii depun coroane la catafalc. Anna Grigorievna descrie cu naivitatea ei cunoscută această compensare post-mortem a tuturor privaţiunilor. Descrie slujba de priveghi şi slujba de prohod, coroanele cu panglici late şi inscripţii de aur şi de argint, liturghia funebră oficiată de arhiereul Nistor, episcop de Vîborg,

asistat de arhimandriţi şi de ieromonahi, emoţionantul cor reunit al Lavrei Alexandro-Nevskaia şi al catedralei Isakievski, mulţimea de la cimitirul Tihvinskoe, oamenii căţăraţi pe monumente, urcaţi în copaci, agăţaţi de grilaje, şi din nou co- roanele care aproape că umpleau cavoul...
141
Cu un sentiment straniu citeşti toate aceste detalii consemnate cu o vădită satisfacţie. Eşti stîn- jenit în faţa bîlciului bine regizat de către sus-puşii vremii, de către cei care pe cel prematur dispărut îl osîndiseră odinioară la o moarte pe care o amî- naseră, iar apoi după ani şi ani îl „iertaseră" în schimbul unor repetate probe de „loialitate" ; fără să înceteze de a-i supraveghea pînă şi gîndurile, pentru ca nu cumva să se insinueze printre ele vreunul nedorit. Moartea şi înmormîntarea lui Dos- toievski au în ele ceva profund simbolic în chiar ambiguitatea lor. Autor al Fraţilor Karamazov şi al cuvîntării despre Puşkin, educator al marilor duci şi prieten al lui Pobedonosţev, nesupus şi supus, gata să nege şi să accepte totul, revoltat şi din ce în ce mai bigot către sfîrşitul vieţii — multe a mai amestecat Feodor Mihailovici în sufletul său încăpător. Mai cu seamă această fundamentală antinomie, pe care n-o putem îndeajuns sublinia, dintre revoltă şi smerenie. „Răzvrătirea" lui Ivan, care nu acceptă lumea plăsmuită de Dumnezeu, pentru că e clădită pe suferinţe şi crime. Şi învăţătura duhovnicească a monahului Zosima, care predică transfigurarea înjosirii în mărire şi a pedepsei în desfătare.

Grăuntele de grîu care numai dacă moare aduce multă roadă a fost o frumoasă inscripţie parabolică în fruntea ultimului roman — ce confirmă involuntar parabola biblică şi într-un alt sens decît cel iniţial avut în vedere, în legătură chiar cu moartea autorului său. Numai că Dostoievski a urmărit prin acest celebru gînd al Sjintei Evanghelii cea după Ioan cetire şi altceva decît înnobilarea jertfei şi a jertfirii de sine pe altarul unei întru totul nobile
142
cauze. Anume, aureolarea stărilor de nevertebrare. El a înţeles, fără îndoială, insuficienţa amintirilor, vorbelor şi învăţăturilor părintelui ieromonah Zc- sima răposat întru Domnul, pentru înfruntarea şi înfrîngerea demonstraţiilor lui Ivan Karamazov, te- merare şi orgolioase, fără de fisură şi fără de ieşire. I-a cerut de

aceea smerit scuze ober-procurorului Sfîntului Sinod, Konstantin Petrovici Pobedonosţev, angajîndu-se să reechilibreze din mers situaţia, în aşa fel încît ea să fie finalmente favorabilă nevertebrării. Numai că el însuşi, Feodor Mihailovici, a fost un om contradictoriu în toate privinţele, lumeşti şi scriitoriceşti. Pentru o prea dreaptă ţinută suferise prea mult, ceea ce l-a mai încovoiat, nu însă fără accese de „îndreptare" a şirei spinării. In temeiul unei complicate contabilităţi duble, el a reuşit să rezerve scrisului mai multă revoltă decît supunere, nepotrivire repede compensată prin dominante de viaţă smerite. Toţi aceşti arhierei, arhimandriţi şi ieromonahi puteau fi mulţumiţi de el, cu o esenţială condiţie, în majoritatea cazurilor îndeplinită exemplar, aceea de a nu-i fi citit cărţile. Căci în viaţa de toate zilele el nu era numai un credincios, ci chiar un om în sensul pravoslaviei tradiţionale „bisericesc", care ştia să împletească foarte bine devotamentul faţă de monarhie cu devotamentul faţă de biserică. Există în limba rusă un cuvînt greu traductibil : „vernopoddannîi", cuvînt compus din două cuvinte care se accentuează reciproc într-un sens cu precădere peiorativ. Ei bine, Feodor Mihailovici a fost ceea ce se cheamă un „vernopoddannîi", un „supus", „fidel", „credincios", „devotat", „de nădejde" om al stăpînirii, scrisorile sale abundă în gesturi de umilinţă, în declaraţii de

supunere. Dacă ar fi să folosim un temut cuvînt al secolelor din urmă, am spune că a fost neîndoielnic un „trădător[41] în raport cu tot ceea ce profesase iniţial. In condiţiile autocraţiei ruse nu mulţi au avut însă tăria să reziste şantajelor şi ispitelor trădării. Şi, invers, puţini au fost cei care, asumîndu-şi trădarea faţă de idealuri şi faţă de purtătorii lor, să fi reuşit tainice retractări ale trădării înseşi, prin negări ale negaţiei care să reînfrăţească sinteza cu teza. Dostoievski a procedat în această manieră. în dialectica lui au existat şi sofisme, urmare a relativizărilor ; dar şi autentice negări ale negaţiei, prin care apropierile de Pobedonosţev să fi putut fi convertite în distanţe cosmice.

Este limpede că Dostoievski ar fi fost mulţumit de înmormîntarea sa fastuoasă. în această bucurie s-ar fi amestecat un sentiment de revanşă din partea celui continuu frustrat de recunoaşteri, revanşa plebeului faţă de toţi aristocraţii ce-i aduceau acum în sfîrşit un ultim binemeritat

omagiu. în el ar fi fost însă prezent şi sentimentul de satisfacţie pentru faptul demonstrat în faţa lumii întregi de a fi fost în fine „acceptat[44] fără rezerve de către capii ţării şi ai bisericii. Privită din partea cealaltă, acceptarea echivala cu o expropriere, cu o anexiune, Ţarismul şi pravoslavia se străduiseră de mult să şi-l anexeze pe marele răzvrătit. înmormîntarea le dădea, în ochii lumii, deplin cîştig de cauză. Alianţa era pecetluită, părea de nedesfăcut. Atîta doar că trebuiau pe mai departe editate cărţile. Din care nu lipseau căinţele şi devotamentele, dar în care prevalau neliniştea, nestatornicia, contradicţia, temei şi garant al dezvoltării ; întrebările decise şi decisive în raport cu răspunsurile adesea mai facile.
144
Pînă una-alta, înmormîntarea fusese cea rîvnită de Dostoievski. Şi e imposibil ca, rememorînd-o, să nu ne vină în minte, antitetic, cealaltă înmormântare, a lui Tolstoi, ce avea să fie peste aproape trei decenii. înmormîntarea celui care parcursese un drum invers : se născuse intr-un mediu nobiliar, care nici nu gîndise că va cunoaşte în persoana lui un „fiu rătăcitor[14], nepredispus la căinţe şi întoarceri printre ai săi ; fusese ofiţer ca toţi ofiţerii, iubind ţărance şi pierzînd la jocul de cărţi moşii întregi, se bucurase „firesc[44] de toate drepturile moş-tenite care îi deschideau la nevoie calea la marii duci, pe care nu avea de ce să-i educe, căci era egalul lor, recunoscut ca atare, frecventase cele mai sus puse cercuri, ierarhiile nu aveau de ce să-l sperie sau să-l impresioneze ; apoi începuse a se îndoi de toate aceste „temeiuri[44] statale şi bisericeşti, exprimîndu-şi îndoiala cu privire la toate cîte se aşezaseră în „sfînta[44] Rusie cu glas din ce în ce mai tare, de la teorie trecuse la practică ex-perimentând ba împărţirea moşiilor, ba renunţarea la drepturile de autor, convins tot mai mult de superioritatea mujicului faţă de el, conte păcătos ce era, trecuse la revolta făţişă şi la incitare la revoltă — în ciuda retractărilor implicate ; şi a sfîrşit prin „fuga[44] sa din Iasnaia Poliana, un exemplu de totală ruptură cu ceea ce părea să-l mai lege de ţar şi de miniştrii săi, de feţele bisericeşti de ranguri diferite, de conţi şi prinţi, de chiar propriii săi fii incapabili să-l urmeze pe spinoasa cale a renunţărilor.
Sub oblăduirea aceluiaşi Konstantin Petrovici Po- bedonosţev, Sfântul Sinod al bisericii pravoslavnice îl excomunicase pe contele Tolstoi din sânul său, interzicând înmormîntarea sa

religioasă fără o pre
145
alabilă căinţă. Din această clipă — exact începutul noului secol — înfruntarea directă dintre excomunicat şi excomunicatori avea să ia proporţii uriaşe, nicicînd egalate în Rusia şi în întreaga Europă în epoca modernă. Tolstoi devenise treptat o mare putere comparabilă şi cu ţarismul şi cu biserica pravoslavnică. Aceasta încercase să-i înmoaie intransigenţa, să-i smulgă măcar un semn cît de mic, cît de indirect al retractării. Semn refuzat cu obstinaţie. Şi nu numai refuzat. Tolstoi şi-a cunoscut adversarii, de aceea şi-a luat toate măsurile de pre- cauţie pentru a nu fi cumva păcălit intr-un moment cînd nu se va mai putea împotrivi. In anul premergător morţii, el declară solemn : „...nu pot să mă întorc la biserică, să mă împărtăşesc înainte de moarte, la fel cum n-aş putea înaintea morţii rosti vorbe neruşinate sau privi poze pornografice, şi, de aceea, tot ce se va spune despre căinţa mea şi împărtăşania mea dinaine de moarte — e o minciună.“ După fuga de la Iasnaia Poliana şi îmbolnăvirea sa la Astapovo, se întreprind ultimele încercări de împăcare. Intr-o telegramă a mitropolitului Antoni din Petersburg i se propune întoarcerea în sînul bisericii. Trimişii bisericii dau tîrcoale muribundului pentru a smulge acel mult dorit semn. Unul mimat măcar. Tolstoi moare dîrz, fără a se împărtăşi. După moarte, arhiereul Parfeni, venit special de la Tuia, se interesează dacă Tolstoi nu şi-a exprimat cumva dorinţa de a se întoarce la biserică. Vice-directorul Departamentului poliţiei, de faţă şi el pentru a preveni eventuale tulburări, anunţă insuccesul lui Parfeni : nimeni din familia scriitorului nu confirmă dorinţa împăcării lui Tolstoi cu biserica. Ceremonia de doliu este, potrivit prevederilor exprese ale de
146
functului, dintre cele mai simple cu putinţă. Fără fast, fără forme exterioare, fără vreun tribut plătit înveşmîntării ieftine a tainei trecerii. Totul se petrece potrivit scenariului cu grijă elaborat de Tol- stoi, căci un formidabil scenariu este şi fuga şi boala (iniţial pneumonie, agravată de atacuri de cord ; Dostoievski avusese emfizem pulmonar). Dacă Tolstoi ar fi asistat la înmormîntarea sa, ar fi fost şi el profund mulţumit. De mujicii veniţi cu miile să-l conducă pe ultimul drum. De înhumarea sa în pădurea Zakaz, la locul de veci dorit de el, în prezenţa acestor anume mujici...

Plebeul Dostoievski a avut parte de o înmormîn- tare aristocratică. Aristocratul Tolstoi — de una plebee. Primul a fost iertat de biserică pentru păcatele lui. Al doilea nu a iertat niciodată biserica pentru păcatele ei.

Camus remarca într-un interviu din 1951 : „Există la Tolstoi o înfricoşare şi un tragism fără îndoială mai puţin spectaculoase ca la Dostoievski, dar pe care stărui să le găsesc răscolitoare, pentru că i-au fost hărăzite pînă la capăt : dintre ei doi, Dostoievski a fost totuşi cel care a murit în patul său...“

La rîndul lui, poate avea dreptate Thomas Mann la centenarul naşterii lui Tolstoi : „In el, omul a fost mai puternic decît artistul şi neîndoielnic mai puternic decît gînditorul“. Omul Lev şi omul Feo- dor ne interesează cel mai mult, e adevărat. Numai că au fost în asemenea măsură oameni, încît au devenit şi neasemuiţi artişti şi gînditori. Să încetăm cu segmentările, oricum prea numeroase. Să-i acceptăm indivizibili.

147

Feodor Mihailovici, Lev Nikolaevici. Cît de semnificative nume s-au nimerit amîndoi să aibă. „Mi- hailovici“ este derivat din numele biblic al unui „mare voievod“ şi „ocrotitor al copiilor poporului". Nume care, potrivit ineifrărilor iudaice, însemnează „cine este ca EL ?“. „Nikolaevici" reproduce un stăvechi nume răspîndit în Grecia antică, nume compus din „nikâo" = „a învinge" şi din „laos", „leos" = „popor“. „Feodor" este varianta rusă a elinului „Theodoros", un nume din grupul celor compuse pe tema lui „theos" •■= „zeu“, purtătorii lui fiind consideraţi „daruri ale zeului". „Lev" este varianta rusă după „Leon", „Leo", latinescul „leu“.

Tatăl lui Dostoievski a fost ucis de iobagii săi înainte ca Feodor să fi împlinit 18 ani. Al lui Tol- stoi moare cînd acesta are numai jumătatea vîrstei lui Feodor. Apoi aveau să moară, pe rînd, fratele mai mare al lui Feodor şi fraţii mai mari ai lui Lev. Apoi copii de-ai lor. Ei însă, „zei" şi „lei", „daruri ale zeului", trebuiau să „învingă".

După moartea fiului său, în vara lui 1878, Dostoievski a vizitat, împreună cu Vladimir Soloviov, Optina Pustîni. Pe drum el i-a povestit filosofului ideea de bază şi planul Fraţilor Karamazov. Iar la mănăstire s-a văzut de trei ori cu stareţul Ambrosie şi a stat de vorbă cu el în două rînduri. La 15 iulie 1881, la cîteva luni după moartea lui Dostoievski, aflat şi el în

vizită la mănăstirea Optina, Tolstoi notează : „Un tînăr, dintre preoţi, robust, cîrn, a venit să-l întrebe pe Ambrosie dacă să se însoare. Altul polemiza cu mine, că Evanghelia nu ajunge." Ambrosie e acelaşi Alexandr Mihailovici Grenkov, devenit stareţul mănăstirii Optina, prototip al ieromonahului Zosima din Fraţii Karamazov.

148

Iar ca ciudatele potriveli să continue, Tolstoi trece din nou pe la Optina Pustîni (unde trăia sora lui, călugăriţa Maria Nikolaevna) numai cu cîteva zile de astă dată înaintea morţii sale proprii, şi la 26 octombrie notează în jurnalul său : „Am avut un vis. Gruşenka, romanul, parcă era al lui Nik. Nik. Strahov[44]. Peste trei zile visul se transformă într-un proiect artistic : „Romanul lui Strahov, Gruşenka- chelărească“. Gruşenka este personajul din Fraţii Karamazov. Romanul care l-a preocupat pe Tolstoi în aceste ultime zile ale sale.

Tot astfel, printre ultimele scrisori ale lui Dos- toievski, există una din 19 decembrie 1880 în care între lecturile utile pentru fiul adresantului, el recomandă „să-i citească neapărat pe Turgheniev, Os- trovski, Lev Tolstoi, mai cu seamă pe Lev Tolstoi“. Iar într-o scrisoare anterioară, din 18 august, tot în legătură cu recomandarea unor lecturi lui N. L. Oz- midov : „Lev Tolstoi trebuie citit în întregime[14].

Sună ca un testament.

Strahov, Strahov... în fond, ce rol a jucat criticul literar Nikolai Nikolaevici Strahov în viaţa lui Dostoievski şi a lui Tolstoi, în relaţiile dintre ei ?

Ştim despre lecţia lui Soloviov din 1878 la care Strahov nu le-a mijlocit un contact direct. Dosto- ievski şi-a exprimat imediat regretul şi nu avem motive să-l punem la îndoială. Tolstoi îşi va manifesta părerea de rău mai tîrziu, în discuţia cu văduva lui Dostoievski, neconvingător totuşi, unii fiind în drept să-l suspecteze pe el de cele întîmpla- te : e posibil ca Strahov să-l fi avertizat de prezenţa în sală a lui Dostoievski, şi el anume — deseori suspicios faţă de Feodor Mihailovici — să fi evitat întîlnirea.

149

Ştim apoi despre scrisoarea din 1880 a lui Tolstoi către Strahov, cu acea foarte favorabilă apreciere a Amintirilor din Casa morţilor, transmisă autorului şi primită cu satisfacţie de

acesta.

Ştim, în fine, despre scrisoarea către Strahov în care Tolstoi, aflînd de moartea lui Dostoievski, a dat Mu liber unei admiraţii deseori (pînă atunci şi după) cenzurată...

Cu Strahov şi în Strahov s-au întîmplat pe parcurs ciudate metamorfoze. Dacă ar fi să le caracterizăm într-o frază — totdeauna aproximativă — am spune că a trecut de la Dostoievski în tabăra lui Tolstoi. Şi că de „tabără" era vorba, a lămurit-o întrucîtva această trecere, în chiar cugetul celor doi scriitori. Rolul său de legătură s-a decon- spirat ca fiind totodată un rol de cezură. Atras irezistibil multă vreme de Dostoievski, înţelegin- du-i cu fineţe meandrele, Nikolai Nikolaevici s-a simţit la un moment dat copleşit, eventual — cine ştie ? — complexat de ele ; fapt este că, speriindu-se, a căutat scăparea într-o altă prietenie şi slujire devotată, înţeleasă de el ca opusă celei dintîi. Acest sentiment putea să i se fi transmis şi celui părăsit şi celui dobîndit. Mai cu seamă că într-o serie de prilejuri Strahov a favorizat în mod cît se poate de partizan această conştiinţă a polarizărilor ; inclusiv prin propria sa pendulare.

Am în vedere episodul unei scrisori trimise lui Tolstoi la 20 noiembrie 1883. Scrisoarea n-a fost publicată decît în 1913, iar Anna Grigorievna Dos- toievskaia a aflat despre ea un an mai tîrziu, şi a adăugat apoi Amintirilor acel Răspuns lui Strahov, în intenţia de a-şi dezvinovăţi soţul de învinuirile aduse lui de către fostul lor prieten intim.

Adevărul este complicat, greu de disecat : în chiar anul datării respectivei scrisori violent negatoare Strahov a publicat o carte extrem de favorabilă fostului său prieten şi învăţător, de fapt prima prezentare critică temeinică a acestuia. Este derutant că Strahov ia cu o mină ceea ce dăduse aproape concomitent cu alta. Interesant e însă că lăudarea lui Dostoievski e publică, în timp ce denigrarea sa e păstrată într-un cadru intim. Şi mai e interesant că acest cadru îl priveşte pe Tolstoi. Ceea ce nu vom şti niciodată cu precizie este raportul exact dintre cîtimea de antipatie emanînd chiar de la Strahov şi cîtimea de neaderenţă presupusă de el la Tolstoi şi servită în consecinţă cu slugărnicie. Căci Strahov se pătrunsese tot mai mult de nevoia unei absolute subordonări faţă de noul său idol, diferit, chiar opus celui părăsit. Lev Nikolaevici era un suflet mai puţin simplu decît

părea la prima vedere, şi e de presupus că în raporturile sale, mereu frînte şi reînnodate, cu Feodor Mihailovici acumulase mai multe rezerve decît celălalt. Pe de altă parte, nu trebuie să fii chiar un „psiholog bleste- mat“ ca să pricepi nevoia lui Strahov de a atribui propria trădare persoanei trădate. In fond astfel procedase şi Dostoievski faţă de foştii săi tovarăşi de convingeri. Acum nu mai era vorba atît de ideologie cît de psihologie. Strahov suferise probabil mult în greaua sa „slujbă“, acumulase involuntare jigniri din partea unui „stăpîn“ nu foarte manierat şi adesea irascibil. „Stăpînul şi sluga“ e o poveste veche, şi a vieţii, şi a filosofiei, şi a literaturii (a literaturii lui Tolstoi !). „Sluga“ s-a răsculat împotriva „stăpînului“... la numai trei ani după moar
131
tea lui şi aproape concomitent cu celebrarea lui publică, nuanţată şi talentată. S-a răsculat poate întrucâtva şi din intuirea plăcerii pe care gestul l-ar putea produce noului „stăpîn“.

Scrisoarea o poate citi oricine în memoriile Annei Dostoievskaia. Ea ne interesează numai ca expresie a antinomiilor diagnosticate chiar de Dostoievski ,,...aş vrea să vă fac o mărturisire[14], îi scrie acest transfigurat Stavroghin noului părinte Tihon. „Tot timpul cît am lucrat la ea“, la lucrarea despre Dostoievski, „m-am luptat cu un sentiment de repulsie, care se adîncea tot mai mult, încercînd să-l înăbuş. Vă rog să mă ajutaţi să scap de el.[44] Rugămintea din urmă e mai semnificativă decît toate detaliile incriminărilor care urmează, inclusiv faptul că i se atribuie lui Dostoievski ceea ce el îi atribuise lui Stavroghin (,,...într-un stabiliment de băi... cu o fetiţă, pe care i-a adus-o guvernanta[44] etc., presupunere ce avea să fie reluată în multe exegeze situate la graniţa mondenităţii sau a literaturii de scandal). Tot acumulînd în portretul mult iubitului său învăţător de odinioară trăsături şi gesturi reprobabile, chiar odioase, el i le dezvăluie lui Tolstoi şi i le dezvăluie cu rugămintea expresă a mîntuirii sale de către şi prin Tolstoi. Era Tolstoi adresantul cel mai nimerit pentru acest ritual de expiaţie ? Da şi nu — cam în genul celor cărora li se confesează eroii dostoievskieni în căutarea ispăşirii păcatelor. Ispăşire pe care şi-o doresc şi cei puşi să-i asculte, ca de pildă Porfiri Petrovici, judecătorul de instrucţie al lui Raskolnikov.

Că Strahov nu a greşit cu totul în calculele sale, poate

subconştiente, o dovedeşte scrisoarea de răspuns primită de el peste cîteva zile. S-o ascultăm,
152
mai pe larg însă decît o reproduce Anna Dosto- ievskaia :

„Am citit cartea dumneavoastră[14] (Amintirile despre F. M. Dostoievski ale lui Strahov). „Am impresia că aţi fost jertfa unei atitudini eronate, false
— nu numai a dumneavoastră, ci a tuturor — faţă de Dostoievski, exagerînd însemnătatea lui şi exa- gerînd după un şablon ridicarea la rangul de prooroc şi sfînt a unui om care a murit în cel mai acut proces al luptei lăuntrice, dintre bine şi rău. El e înduioşător, interesant, dar un om care este integral o luptă nu poate fi înălţat pe un piedestal, întru povăţuirea posterităţii. Din cartea dumneavoastră am aflat pentru prima oară întreaga măsură a inteligenţei sale.“

Anna Grigorievna începe să citeze din acest punct. Cele spuse pînă acum nu îi convin, deoarece, deşi surprind cu pătrundere tipologia lui Dostoievski, îi diminuează însemnătatea, mai ales cea superior-pedagogică la care ţineau mai mult decît la orice şi Tolstoi şi Dostoievski.

In partea a doua a scrisorii, autorul ei se referă şi la una din cărţile de teologie ale protestantului Pressense, nu se ştie care anume, ce-i fusese de asemenea trimisă de către Strahov :

„Am citit şi cartea lui Pressense ; toată erudiţia ei se duce de rîpă dintr-o hibă.

Aşa cum se întîmplă cu unii cai : cîte un trăpaş de toată frumuseţea, valorînd 1 000 de ruble, dă la iveală o mică hibă şi calul frumos şi puternic nu mai face două parale. Pe măsură ce trec anii, preţuiesc tot mai mult oamenii fără meteahnă. îmi spuneţi că v-aţi împăcat cu Turgheniev. Eu l-am îndrăgit foarte mult. Lucru curios — numai pentru
153
că n-are metehne e în stare să te ducă la destinaţie ; celălalt însă e un trăpaş care n-o să te ducă nicăieri, dacă nu cumva o să te arunce chiar în şanţ. Şi Pressense şi Dostoievski au metehne. La unul întreaga lui erudiţie, la celălalt inteligenţa şi inima s-au irosit de pomană. Turgheniev îi va supravieţui lui Dostoievski, nu pentru că ar fi mai artist, ci pentru că n-are ,metehne.“

Întortocheat, acest răspuns — de fapt nu la scrisoarea ce i-a

fost personal adresată, ci la amintirile pe care Strahov le publicase. Tolstoi nu ridică mănuşa, nu-şi asumă rolul de confesor. El nu se referă cu nimic la diatribele veninoase ale lui Strahov. E prudent, n-are nici de astă dată chef să se dea pe mîna interlocutorului. Are păreri şi nu le spune. Sau n-are ce spune. Eventual nu vrea să spună nimic rău despre viaţa — oricum incontrolabilă — a unui scriitor recunoscut de el ca fiind foarte important. Replica lui Tolstoi se referă numai la scriitor ca scriitor, la partea publică a activităţii sale, şi la referirile publice ale lui Strahov la această activitate. Şi aici îşi permite „blestematul psiholog[11] micul joc de-a şoarecele şi pisica : îi reproşează lui Strahov excesiv de pozitivele aprecieri din amintirile sale, face de parcă Strahov ar fi în continuare partizanul integral al lui Dostoievski, îl întărită, îi accentuează complexele, nemulţumirile, procesul fierbinte al luptei sale interioare. Şi totodată îşi exprimă atitudinea de principiu faţă de opera celui dispărut. în fapt, Tolstoi săvîrşeşte şi el o mică „tră- dare“ faţă de scrisoarea entuziast-sentimentală trimisă după ce aflase vestea morţii lui Dostoievski — nu însă faţă de majoritatea aprecierilor sale. Scrisoarea este obiectiv profundă, fiindcă pune degetul

154

pe rană, pe ceea ce într-adevăr îi displăcuse lui Tolstoi : pe faptul că Dostoievski e un scriitor al rănilor ilecuibile. Meteahna lui este gustul lui pentru metehne. In acest punct Tolstoi îl preferă pe mai „rotundul[4]* şi mai sănătosul Turgheniev — măcar pentru ca prin contactele cu cei „rotunzi[44] şi sănătoşi să se poată el însuşi pătrunde de aceste virtuţi. Dar scrisoarea mai este şi subiectiv răutăcioasă. „Şi Pressense şi Dostoievski au metehne[44] este o alăturare jignitoare, mai cu seamă din partea unuia perfect conştient de uriaşa diferenţă a valorii celor doi. Chiar şi compararea cu Turgheniev este depreciativă. Nu numai în text, lui Turgheniev acordîndu-i-se întîietatea comparativ cu Dostoievski, dar şi în subtext. întrucît excelentul prozator a fost continuu considerat atît de Dostoievski cît şi de Tolstoi un soi de „frate mai mic[44]. Turgheniev are un destin ciudat în literatura timpului său ; el este ţinta celor mai nemeritate jigniri din partea ambilor, eclipsat de ei, calomniat de ei, şi între timp apreciat, mai ales de Tolstoi.

In legătură cu presupusa neînţelegere dintre Tolstoi şi

Katkov, pricinuită de întreruperea timp de un an a publicării romanului Război şi pace, Dostoievski scria în 1866 : „Turgheniev nu scrie nimic, cu Lev Tolstoi s-a certat[44]. Tolstoi şi Turgheniev s-au certat deseori, primul permiţîndu-şi insolenţe faţă de Turgheniev, temperament mult mai blînd şi care îi recunoscuse de timpuriu întîietatea, iar pe patul de moarte avea să-l implore pe „marele scriitor al pămîntului rusesc[44] să revină la literatura abandonată de dragul propovăduirilor morale... Adevărul este că Turgheniev l-a iubit mult pe Tolstoi şi că Tolstoi a recunoscut în el după trecătoare

155

supărări şi un scriitor excelent şi un om foarte devotat. După cum îşi aminteşte Goldenweiser, în 1905 Tolstoi „a început să vorbească despre ura lui Dostoievski faţă de Turgheniev. Lev Nikolaevici a blamat aspru pamfletul la adresa lui Turgheniev din Demonii. Această duşmănie l-a mirat permanent, ca şi duşmănia dintre Goncearov şi Turgheniev/[4]

Tolstoi putea să-l ridiculizeze pe Turgheniev în treacăt; cînd însă Dostoievski se hotăra la aşa ceva, era neiertător. Tolstoi era un răsfăţat al timpului, provenind din acelaşi mediu cu Turgheniev şi nea- cordînd atenţie susţinută micilor lor disensiuni. Dostoievski în schimb nu putea suferi nici apucăturile boiereşti ale lui Turgheniev, nici veşnicele lui voiaje în Occident, nici, mai ales, opţiunile lui „occidentaliste“. Măsura duşmăniei sale a dat-o în figura desfigurată a scriitorului liberal Karmazinov, caricatură în care contemporanii îl recunoşteau cu uşurinţă pe cel incriminat. Era un gest tipic pentru el, nu prea frumos, nedrept faţă de un confrate de vază, de o binecunoscută blîndeţe, dar concepţiile dostoievskiene despre nobleţe nu aveau nimic comun cu regulile bunei-cuviinţe din saloanele artis- tocratice, împăcîndu-se, dimpotrivă, foarte bine cu lovituri, la nevoie, neiertătoare. La fel a procedat cu Cernîşevski ; suspiciunea de a-1 fi calomniat pe acesta era atît de răspîndită printre cititorii nuvelei Crocodilul, încît în însemnarea O chestiune personală din Jurnalul unui scriitor Dostoievski a simţit nevoia de a se disculpa de acuzaţia urei personale ce i-ar fi purtat-o lui Cernîşevski şi de presupusa adresă calomniatoare a nuvelei...

156

Dar şi fără a intra în detaliile acestor porniri pătimaşe din

cauza cărora Dostoievski nu era prea agreat de majoritatea scriitorilor din epocă, reiese limpede jignirea adusă memoriei lui de comparaţia cu Turgheniev şi încă în favoarea acestuia din urmă. Anna Grigorievna nu comentează scrisoarea, dar citează răspunsul lui Strahov, care cade în capcana întinsă, jucăuş, de mentorul său ; „deşi mi-a limpezit multe lucruri, modul în care l-aţi definit dumneavoastră pe Dostoievski este totuşi prea blînd pentru el“, spune Strahov, imputîndu-i lui Tolstoi trecerea peste detaliile precedentei sale scrisori ; şi trece apoi iarăşi la ton confesiv, cu accente mazo- chiste : „O, nefericiţii, sărmanii de noi ! Singura noastră salvare este să ne renegăm sufletul."

Renegîndu-şi-1, i s-a încredinţat integral lui Tolstoi, care nu i-a răspuns cu aceeaşi monedă. Tolstoi era, repet, prudent; scria „sincerităţi" în Jurnalul său, acoperind cu ele noi şi noi ascunzişuri. Avea o anumită manieră de a se deschide oricui şi de a rămîne închis toată viaţa. Cu taine continuu tăinuite. Nu era tocmai Strahov cel chemat să le desferece.

Fapt este că Strahov şi-a continuat rolul involuntar de mijlocitor între Tolstoi şi Dostoievski, prin chiar dorinţa lui din ce în ce mai puternică de a săpa între ei o prăpastie de netrecut. în 1892, o recenzie despre cartea sa Lumea ca întreg l-a făcut să devieze din nou săgeţile iniţial îndreptate împotriva recenzentului spre Dostoievski. Şi asta din nou într-o scrisoare adresată lui Tolstoi, în care îl învinovăţea pe Dostoievski de a le fi dat prea multe trăsături personale eroilor săi — presupunere
157
susţinută şi în scrisoarea mai înainte invocată. Pe Tolstoi, accentuat „autobiografic[44] în propriile sale scrieri, un asemenea reproş nu avea cum să-l bucure. In plus, nu era nici de astă dată dispus să-i facă lui Strahov pe plac, preferind chiar să adopte o poziţie inversă, involuntar sau voluntar f favorabilă lui Dostoievski. „Spuneţi că Dostoievski s-a descris pe sine în eroii săi, presupunînd că toţi oamenii arată astfel. Şi ce dacă ! Rezultatul este : că pînă şi în aceşti oameni' ieşiţi din comun ne re
cunoaştem sufletul nu numai noi, care-i sîntem înrudiţi, dar se recunosc chiar şi străinii. Cu cît e mai din adînc, cu atît ne este nouă tuturora mai asemănător, mai cunoscut şi mai apropiat. Oricît s-ar fi străduit să fie obiectiv — fie el Kant sau Spinoza —, nu numai în opere artistice dar chiar ştiinţifice, filosofice, noi nu

vedem şi eu nu văd decît sufletul, inteligenţa, caracterul omului care scrie.[44]

Păcat că Anna Dostoievskaia nu ştia de această scrisoare, care ar fi meritat să fie reprodusă în apărarea scriitorului învinuit de a fi fost la fel ca eroul din Însemnări din subterană, ca Svidrigailov din Crimă şi pedeapsă şi Stavroghin din Demonii. Ulterior s-a discutat îndelung despre această presupusă asemănare, deplînsă de Strahov şi apoi lăudată de Şestov. Asemănarea era desigur şi nease- mănars. Dostoievski s-a mîntuit prin aceste personaje de tot ce fusese tulbure în sufletul său — şi fuseseră multe, aici Strahov nu greşeşte chiar atît de decisiv pe cît avea să creadă Anna Grigorievna în ataşamentul său necondiţionat. Dostoievski s-a limpezit, transmiţîndu-le tulburările. Dar nu astfel procedaseră adesea scriitorii, cei cu „metehne[44] mai

158

ales ? Tolstoi, de pildă, cu „metehne[14] mai numeroase în Jurnal decît în romane, dovadă că prin romana s-a curăţat de ele. „Noi, care-i sîntem înrudiţi[44], în comparaţie cu „străinii[44], nu indică doar apartenenţa la literatura rusă. Căci totul ne este „asemănător[44], „cunoscut[44], „apropiat[44] în substratul său cel mai adînc, adus la lumină „din adine[44]. Scrisoarea din 1892 deschide o portiţă ascunsă frăţietăţii pe careTolstoi a resimţit-o cu Dostoievski.

Culmea este că Strahov a fost cel ce i-a smuls şi prima oară şi acum această mărturisire. Dacă însă confesiunea provocată de moartea lui Dostoievski marcase similitudinea prin izbucnirea nestăpînită a plînsului, acuma asemănarea de structură şi destin este asumată cu francheţe, aproape cu orgoliu. Căci, spuns Tolstoi, nu se poate să nu fim subiectivi noi toţi cei care din adîncul propriei noastre vieţi aducem la lumină adîncul vieţii înconjurătoare.

Straniu rol a jucat pînă la urmă Strahov în raportarea lui Tolstoi faţă de Dostoievski ! Diferit de cel pe care l-ar fi vrut. In 1894, îşi aminteşte V. F. Lazurski, „întoreîndu-ne acasă pe la orele zece seara, l-am găsit pe Nikolai Nikolaevici citind din cartea lui V. Rozanov despre Dostoievski. Ne-am aşezat să-l ascultăm. Conform înţelegerii lui Strahov cu Lev Nikolaevici, lectura cărţii lui Rozanov va continua şi zilele următoare. Crsd de aceea că părerea lui Lev Nikolaevici despre Dostoievski se va

contura mai reliefat după aceea. Deocamdată el a spus, între altele, că Dostoievski e un scriitor în care trebuie neapărat să te adînceşti, făcînd pentru un timp abstracţie de imperfecţiunea formei, pentru a descoperi adevărata frumuseţe ascunsă de ea. Iar neglijenţa formei este uluitoare la Dosto-

ievski, procedee monotone, monotonie în limbaj.“

Pro şi contra, din nou veşnicul pentru şi împotriva celui de mult dispărut dar obsesiv prezent prin cărţile lui. Citite de Tolstoi. Comentate de Ro- zanov. Recomentate de Strahov, acest personaj pînă la urmă remarcabil în toate avatarurile lui. O viaţă întreagă obsedat de cei doi ; atras de Dostoievski irezistibil şi inventînd noi şi noi rezistenţe faţă de el ; căutînd scăparea de Dostoievski la Tolstoi şi prin Tolstoi. Care mima cînd şi cînd ajutorul, pe care apoi i-1 retrăgea. Strahov este un veşnic de- zertor. Un dedublat. Un dublu. Unul descins din cărţile lui Dostoievski, cu multe „metehne[11] şi în- cercînd să-şi arunce călăreţii în şanţ. Strahov este un personaj dostoievskian, despre care am putea cu îndreptăţire repeta cuvintele lui Tolstoi : „înduio- şător“, „interesant", „integral o luptă“. Este îndu ioşător cum dragostea se converteşte în ură, cum clocotitoarea ură îl mînă pe Strahov spre fiecare nouă carte despre Dostoievski, pe care o citeşte cu glas tare celor de la Iasnaia Poliana.

Strahov a scris amintiri interesante despre Dostoievski, al cărui oaspete permanent fusese mulţi ani. Apoi s-a tot dus la Iasnaia Poliana spre a fi în preajma lui Tolstoi. Pe care îl adora, căruia i se închina. Strahov este veşnica „slugă“. Surclasîn- du-şi micimea prin slujirea celor mari. Ca orice lacheu, el îşi mai ia revanşa şi se răzbună. Ca „la- cheii“ din romanele lui Dostoievski, cu dedublatele lor suflete, tandre şi abjecte.

Să nu-1 judecăm prea aspru pe Strahov. Prima punte dintre Dostoievski şi Tolstoi el a durat-o, prin chiar dedublarea lui.

O altă punte se întrezăreşte în paralelele — puţine, dar importante — din cartea citită cu glas tare de Strahov în prezenţa lui Tolstoi : Legenda despre Marele Inchizitor a lui F. M. Dostoievski de Vasili Vasilievici Roz:anov, scrisă în 1891, apă- rută în 1894.

înainte de a analiza discuţia dintre Alioşa şi Ivan Karamazov şi legenda pe care Ivan o povesteşte fratelui său, înainte de a da

acestor capitole centrale o interpretare în spiritul dialecticii sale spiritualist-religioase, Rozanov îl compară succint pe Dostoievski cu Gogol şi cu Tolstoi. Ultimul, spune el, se cuvine recunoscut drept „artist al vieţii în formele ei definitivate, care au dobîndit statorni- cie“, fie că e vorba de sedimentările începutului, fie de cele ale sfîrşitului; Dostoievski tinde către aceste statornicii, dar descrie formele intermediare profund instabile încă. „El îl completează pe Tolstoi; la antipodul său, el este analistul nesedimentărilor din viaţa umană şi din spiritul uman“ (mai precis, în original : a ceea ce încă nu s-a aşezat, statornicit, stabilizat). Dostoievski face „analiza sufletului uman în genere[44], Tolstoi — „analiza vieţii lăuntrice individuale, delimitate şi încheiate". în ope-) rele lui Dostoievski „în faţa noastră se perindă nu imagini definitive, fiecare cu centrul ei lăuntric, ci un şir de umbre a ceva unic, de parcă ar fi diverse transformări şerpuitoare ale unei singure fiinţe spirituale în stare de naştere şi de moarte. Personajele făurite de el ne îndeamnă, de aceea, cu precădere, la meditaţie, nu la contemplare[14].

Tolstoi şi Dostoievski, se spune apoi, „au vorbit cu o putere niciodată întîlnită anterior, iar vocea lor a răsunat în opoziţie cu tot ceea ce a dorit şi a

161

gîndit societatea. Şi dacă în istorie ar trebui să găsim exemple în care să se reliefeze cu pregnanţă şi cu limpezime însemnătatea şi influenţa personalităţii — n-am putea găsi nimic mai convingător de- cît ultima fază din activitatea acestor doi scriitori[44].

Constatare, după care Rozanov numeşte Anna Karenina o carte mai neliniştită şi mai contradictorie decît Război şi pace, comparînd-o în următorii termeni cu Fraţii Karainazov : „Deosebindu-se categoric de Anna Karenina ca formă, prolix, episodic, romanul lui Dostoievski este prin spiritul său, prin sensul pe care-1 cuprinde profund înrudit cu Anna Karenina. El reprezintă tot o sinteză a analizei sufleteşti, a ideilor filosofice şi a luptei năzuinţelor religioase cu îndoiala. Dar în el se urmăreşte mai mult : pe cîtă vreme dincolo se arată cit de irezistibil şi de înfricoşător moare omul care părăseşte căile prestabilite de el, aici se descifrează naşterea vieţii noi în cadrul vieţii care moare.[44]

„Aici[44] şi „dincolo[44] s-ar putea inversa, dar nu asta contează. După cum nu contează nici coeficientul de uzură intelectuală a respectivelor idei, din perspectiva atîtor cărţi scrise între timp despre Dostoievski şi Tolstoi. Hotărîtoare mi se pare compararea lor, încă în 1891. Adică un deceniu după moartea celui dintîi şi în plină dezvoltare creatoare a celui din urmă. Astăzi faptul s-a banalizat, atunci echivala cu o intuiţie. Mulţi scriitori ruşi ai seco- lului şi în special ai celei de a doua lui jumătăţi puteau fi puşi alături sau confruntaţi în diverse planuri. Era însă inedit să compari, concret, Anna Karenina cu Fraţii Karamazov, pentru cvasiidentitatea osmozei psihologic-filosofic-religioase, oblăduite de

1C2

către acelaşi neliniştit şi contradictoriu pro şi contra. Şi inedit să surprinzi diferenţa specifică a modului tolstoian şi dostoievskian de a privi şi înfăţişa lumea fie în prevalenţa concretă şi, respectiv, abstractă, fie în dominarea stabilităţii faţă de cea a nestatorniciei. Multe aveau să mai fie variaţiile pe tema încă de pe atunci intonată de Rozanov. Ca şi cele opţionale.

Strahov înclinase de partea lui Tolstoi, Rozanov îi acordă o evidentă întîietate lui Dostoievski. Prin propria sa structură spiritualist-religioasă, abstract- romanică, era el însuşi predispus spre aplecarea balanţei în această direcţie. Şi mai era ceva, de ordin intim, care ar fi putut să producă, compensatoriu, un efect invers, dar careprintr-o specifică de cantare simpatetică l-a produs anume pe acesta : din 1880 soţia lui Rozanov era Apollinaria Proko- fievna Suslova, „demonica[11] iubită de odinioară a lui Dostoievski. Cea în tovărăşia căreia Feodor Mihai- lovici întreprinsese o călătorie în Europa. Cea care îl părăsise în condiţii dramatice, pentru un tînăr oarecare şi dubios. Cea căreia îi datorăm un jurnal de o rară francheţe, cuprinzînd importante adaosuri la biografia lui Dostoievski. Cea care trăia în continuare, transfigurată în Polina din Jucătorul şi Ekaterina Ivanovna din Fraţii Karamazov.

V. V. Rozanov fusese puternic influenţat de starea de spirit proprie scrierilor lui Dostoievski şi sub influenţa acestuia elaborase o gîndire personală pe care, convenţional, am putea-o

apropia ramurii existenţialiste a „filosofiei vieţii[14]. Despre Suslova, devenită Rozanova, ştim prea puţin. Ca şi despre eventualitatea implicării ei în opţiunea lui Vasili Vasilievici pentru dialectica spirituală din

■ (

Marele inchizitor, nuvelă publicată în anul premergător căsătoriei Suslovei cu Rozanov. Fapt este că acesta a atras atenţia intelectualităţii ruse asupra însemnătăţii filosofice de excepţie a nuvelei „in- ventate“ de Ivan Karamazov. La numai zece ani de la publicarea tragicei „invenţii", redescoperirea ei echivala cu o descoperire.

Rămîne să ne întrebăm cum trebuie s-o fi receptat Tolstoi, în serile liniştite de la Iasnaia Poliana, cînd i-a fost dat s-o cunoască ? Cartea lui Rozanov,
i s-a părut oare o banalitate sau o noutate ? O noutate în legătură cu un subiect banal sau cu unul nou ?

Fosta iubită a scriitorului a devenit soţia comentatorului său. Oare a devenit soţie pentru că îl ştia comentator ? Sau a ajuns comentator pentru că o avea de soţie ? întrebări pe care le-am putea relua în legătură cu Maiakovski, Lili Brik şi Ka- tanian : în pătimaşa literatură rusă, „fiecare familie nefericită este nefericită în felul ei“, dar uneori se mai şi „aseamănă între ele“ !

Merejkovski a fost cel care a dezvoltat primele intuiţii într-o primă viziune a raportului dintre Dos- toievski şi Tolstoi. O viziune coerentă şi schematică. Merejkovski era omul schemelor, şi în romane şi în studii. Schema sa de bază a fost dedublarea — ba în Hrist şi Antihrist, ba în suflet şi trup. Legea fundamentală a dialecticii, el a transformat-o într-o rigidă antinomie, metafizică în ambele sensuri ale termenului. Merejkovski vedea totul în forma unor veşnice paralele care se aseamănă doar în măsura în care sînt paralele. Veşnice şi conducînd spre veşnicie. Pierzându-se în meta-fizica sufletului, spiri

tului, duhului. In ceţurile lumii de apoi. în meandrele credinţei.

Cele două volume ale masivei sale investigaţii din 1901—1902, Viaţa şi creaţia lui L. Tolstoi şi Dostoievski şi Religia lui L. Tolstoi şi Dostoievski, au fost scrise atrăgător, impresionîndu-i între alţii pe Thomas Mann şi pe Ştefan Zweig, şi păstrîndu-şi

virtuţile eseistice pînă azi, totuşi integral construite pe o idee de fapt preconcepută — ideea preconcepută şi a multor cititori de azi, moştenită de la an- temergători, mai ales de la Merejkovski ; anume că Tolstoi şi Dostoievski ar fi fost nişte „gemeni opuşi“, apropiaţi unul de altul datorită acestei opoziţii fundamentale, datorită faptului că Tolstoi este „vizionar al trupului*[1], pe cînd Dostoievski este un „vizionar al spiritului[11]. Trupul şi spiritul — iată nucleul antinomic al demonstraţiei. Demonstraţie care maschează un timp opţiunea pentru cel considerat a fi fost vizionarul spiritului ; dar care opţiune apare cu absolută claritate în al doilea volum.

E dificil să alegi din sute de pagini cîteva citate relevante. încerc totuşi :

„A-i studia pe L. Tolstoi şi pe Dostoievski însemnează a dezlega taina lui Puşkin în noua poezie rusă...[11], a dezlega această taină despre care Dostoievski vorbise la sfîrşitul cuvîntării sale închinate marelui său înaintaş. Dostoievski era conştient de această filiaţie a sa, Tolstoi, se pare, nu s-a gîndit la ea niciodată, dar e limpede că „amîndoi s-au tras din Puşkin[11], „ca cele mai puternice două ramuri ale aceluiaşi copac, crescute din acelaşi trunchi şi cu vîrfurile îndreptate în direcţii opuse[11]. Intr-un cuvînt, „apropiaţi şi opuşi unul altuia[11], cei mai lăuntric-apropiaţi şi cei mai structural-opuşi scriitori
1G5
ai întregii literaturi ruse. Opuşi, nu însă şi îndepărtaţi, nu însă şi străini, „căci se ating adesea, se suprapun chiar după legea extremelor identificate, a reciprocei atracţii dintre cei doi poli ai aceleiaşi forţe“. Tolstoi explorează drumul de la corp la suflet, de la exterior la interior ; Dostoievski merge, dimpotrivă, de la lăuntric spre exterior, de la sufletesc la corporal, de la uman la spontan-anima- lic ; drept care „la L. Tolstoi auzim pentru că ve- dem ; la Dostoievski vedem pentru că auzim[44].

Subtile şi mecanice, aceste polarizări între „abisul carnal“ şi „abisul spiritual[41] în care cei doi ne călăuzesc. Atrăgătoare şi facile. Ca şi finala construcţie triadică a acestei prime jumătăţi a primului volum :

„Aşa sînt ei — cei doi demoni ai Renaşterii ruse
— în veşnica lor opoziţie şi în veşnica lor unitate. Tolstoi, vizionarul trupului, Dostoievski, vizionarul spiritului ; unul — tinzînd către spiritualizarea trupului ; celălalt — spre întruparea

spiritului. Iar mîngîierea noastră ultimă şi cea mai de preţ constă în faptul că sînt doi, că sînt împreună (deşi ei înşişi nu îşi dau încă seama că sînt împreună, că nu pot exista unul fără altul).

Rafael a unificat sau a dorit să unifice cei doi poli ai Renaşterii italiene, a urmat lui Leonardo şi lui Michelangelo. In Renaşterea rusă treimea e întru totul inversă : Rafaelul nostru, Puşkin, a premers lui L. Tolstoi şi lui Dostoievski, care au dedublat şi au aprofundat în conştiinţa lor ceea ce spontan, neconştient a fost unit în Puşkin. Dacă la L. Tolstoi contemplarea religioasă a trupului constituie teza, la Dostoievski contemplarea religioasă a spiritului constituie antiteza culturii ruse, potrivit

legii «dezvoltării dialectice» n-ar trebui oare cOn- chis şi despre inevitabilitatea sintezei ruse, care, potrivit însemnătăţii ei, va fi în acelaşi timp şi universală, despre inevitabilitatea ultimei Uniri şi a Simbolului definitiv, superior lui Puşkin, fiindcă întemeiat pe o armonie mai profundă, mai religioasă, mai conştientă ?“

In prelungirea lui Rozanov, a spiritualismului său religios, Marejkovski dă frîu liber fanteziei sale, invocînd drept argumente literare fundamentale tot Anna Karenina şi Fraţii Karamazov. Romanul în care ,,păgînul“ Tolstoi tatonează căile care să-l scoată la limanul credinţei, romanul în care „creştinul“ Dostoievski îşi afirmă convingător şi contorsionat opţiunile. Tema lui Napoleon în Război şi pace şi în Crimă şi pedeapsă; pasajul despre tîlha- rul Orlov din Casa morţilor şi învăţăturile lui Pla'ton Karataev din Război şi pace; problematica Antihristului în cărţile unuia şi ale celuilalt; atitudinea lor faţă de nihilism şi nihilişti ; credinţa lui Dostoievski şi necredinţa lui Tolstoi — necredinţa credinţei sale aparente etc. etc. : sînt pentru Merejkovski tot atitea prilejuri de a descompune şi recompune alte şi alte, reale sau presupuse, opoziţii, macro şi micro-antinomii ale celor doi scriitori.

El îşi deconspiră însă tot partizanatul aici, în trecerea către filosofia religiei la unul şi la celălalt. Căci, spune Merejkovski, ,,L. Tolstoi nu crede în Dumnezeu, nu crede în Fiul lui Dumnezeu, nu crede în Hristos, Mîntuitorul lumii, nu crede nici măcar în «Omul Iisus, cel mai drept şi înţelept om» — nu crede în nimic“ : alături de Nietzsche, Tolstoi e cel mai cumplit hulitor european al lui Dumnezeu !

Merejkovski exagerează, Tolstoi nu seamănă cu Nietzsche şi era foarte încîlcit în căutările sale religioase, în căutarea disperată a unei credinţe eliberate de toate aluviunile milenare bisericeşti şi teologale. Dar exagerează în consens cu premisa caracterului tolstoian întru totul „lumesc“, „carnal", „teluric", ca atare incapabil de elevaţii spirituale pure. Şi în consens, desigur, cu puternicul coeficient „păgîn" şi ca atare „areligios" al însuşi temperamentului tolstoian.

Este ceea ce spiritualistul Merejkovski nu-i mai poate ierta lui Tolstoi. El citează critica lui Levin din Jurnalul unui scriitor, o acceptă şi o supralicitează. Învierea, spune el, confirmă întru totul desprinderea lui Tolstoi de poporul rus, de sensul religios al vieţii poporului rus. Tolstoi este boier ca şi Levin, ceea ce îl pierde. Nimeni nu a întrezărit atît de timpuriu şi atît de clar ca Dostoievski acest pericol care, prin Tolstoi, pîndea duhul rusesc. „Şi dacă în genere dispunem de un antidot faţă de necreştina şi neruseasca religie tolstoiană a minciunii, atunci el se află în Dostoievski.“

Comentatorii obişnuiesc să citeze din cartea lui Merejkovski primele constatări, nu şi pe acestea finale, fără de care motorul şi patosul lăuntric al demonstraţiei nu pot fi înţelese. Ea conduce tot către schema Hrist-Antihrist : Dostoievski e Hris't, „înmiresmarea cea mai pură a lumii evanghelice", scrie negru pe alb Merejkovski ; Tolstoi e, în schimb, Antihrist, nccreştin, impur, atras de impurităţi, de putreziciunea cărnii şi a sexului, de mocirla animalică a existenţei inferioare.

Merejkovski însuşi îşi dă seama că cititorul îl „poate suspecta de prejudecăţi împotriva lui L.

168

Tolstoi şi în favoarea lui Dostoievski“. Sigur că poate, şi nu mai e nimic de făcut pentru ca această certitudine să dispară. Merejkovski şina scris cartea despre aceste „vieţi paralele“ pentru a se afirma pe sine, pentru a-şi reafirma propriile obsesii, demonice în aparenţă, benigne în fapt. Avea orgoliul de a fi un mare continuator al demonismului creştin dostoievskian, pe oare dorea să-l mai şi resinte- tizeze cu marea artă epică tolstoiană. Cine vrea să afle rezultatul nu are decît să-i citească romanele, recompuneri subiective, plăcute şi didactice, ale cîtorva momente cruciale din istoria Rusiei şi a lumii. Ele fac parte din ceea ce se cheamă „literatură de consum“, agreabilă,

dar ridicolă în clipa în care iei în serios pretenţia comparării lor, în formă cu Război şi pace, în substanţă cu Fraţii Kara- mazov. Merejkovski este un bun eseist care se compromite din cauza irezistibilului său gust filozo- fard. El nu se opreşte la timp, construcţiile sale devin mecanice, mecanisme ale contrarietăţilor verbale străine contradicţiilor reale. Căci Dosto- ievski n-a fost un simplu credincios, ci unul profund eretic în raport cu toate temeiurile religiei şi mai cu seamă ale bisericii, unul pentru care mîn- tuirea nu era posibilă decît prin păcat şi graţie păcatului, pentru care mîntuitorul trebuia să fi fost în prealabil ucigaş. Cîte ceva din aceste contorsionări sînt surprinse, inclusiv în plan biografic, dar hieratismul iconografuluî se dezice în cele din urmă de toate nuanţele anterioare. In ceea ce-1 priveşte pe Tolstoi, tot ceea ce Merejkovski reaminteşte în legătură cu nonconformismul său e numai o jumătate de adevăr. Merejkovski îi trage pe amîn- doi în jos, ca să le semene. Şi substituie marile lor

patimi micilor sale furii. Printre care una dintre cele mai detestabile este treptata justificare a excomunicării lui Tolsfcoi din sînul bisericii pravoslavnice. In carte sînt prezente toate argumentele oficialităţii. Şi dacă ele mai sînt deocamdată înmuiate ici-colo (păginismul e atribuit unui, totuşi, credincios), într-o prefaţă scrisă de Merej- kovski ulterior, actul excomunicării va fi îmbrăţişat fără rezerve.

Nu vreau să înclin balanţa într-o singură parte. Măcar şi pentru faptul că prin studiul lui Merej- kovski a fost introdusă în circuitul cultural european marea temă „Tolstoi şi Dostoievski[u], „Tolstoi sau Dostoievski“. Multe detalii fine din construcţia în ansamblu rigidă ne vor reţine atenţia. De pildă discuţia, pentru întîia oară purtată în termeni deschişi, despre cauzele psihologice intime ale neîm- plinirii legăturii celor doi. Merejkovski surprinde în scrisoarea lui Tolstoi de după moartea lui Dostoievski cîteva nuanţe contrariante. Pe Dosto- ievski îl socoteşte cinstit şi binevoitor faţă de Tolstoi — ceea ce e o bună parte de adevăr, oricum numai o parte. Pe Tolstoi în schimb îl suspectează — nu întru totul neîndreptăţit, dar unilateral — de reticienţe. Laudele scrisorii lui Tolstoi i se par neclare, şi are dreptate. „Nu e oare cuprins un întreg labirint în aceste puţine cuvinte ? încercaţi să vă orientaţi în el. Cît e de simplu pe din

afară — cît de complicat pe dinăuntru. Gîndul lui s-ar părea că mă priveşte drept în faţă, nevinovat, gol, dar cînd caut să-l prind, îmi lunecă printre degete ca un strigoi, şi iată că nu mai e, şi nu mai ştiu ce a fost — şi mi se face frig şi frică.[tt]
170
Pătrunzător spus şi în legătură cu scrisoarea amintită, dar şi în legătură cu alte porniri „binevoitoare" ale lui Tolstoi. Nici nu bănuia Merej- kovski cit de pătrunzător ! „...sosesc soţii Merej- kovski“, citim în Jurnalul lui Tolstoi din 11 mai 1904. Dmitri Merejkovski şi Zinaida Hippius au fost într-adevăr atunci, pentru unica dată, la Ias- naia Poliana. In cercul cunoscuţilor, Zinaida Hippius îşi amintea apoi cu durere întâlnirea, şi în special modul în care seara, luîndu-şi rămas bun de la oaspeţi, Tolstoi l-a privit pe Dmitri Sergheevici. „M-au trecut fiorii. Ce s-o fi uitînd aşa la Dmitri ?“

Merejkovski a scris mult despre Tolstoi şi în afara cărţii discutate. Chiar şi nedreptăţile el le drapa în laude. Ştia despre Tolstoi că este unul dintre scriitorii cei mai mari ai lumii. Repeta des acest lucru. In fond, îl adula şi în polemici. Dar pe Tolstoi nu-1 interesa nimic din toate astea. O privire i-a fost de-ajuns.

Merejkovski a fost secondat de Şestov şi urmat de mulţi alţii. La Tolstoi găsim însă minime — şi de regulă nepoliticoase — referiri la comentatorii săi. Despre unii nici nu ştia, pe mulţi nu-i citea, pe alţii îi frunzărea amuzat. In rest se ocupa de ale lui, care i se păreau tot mai îndepărtate de literatura propriu-zisă. Se înfruntau în el două porniri, una nefavorabilă şi alta favorabilă artei. îndeletnicire pe care o suspecta de inutilitate, de incapacitatea vreunei contribuţii la tămăduirea rănilor vremii. Şi de care era totuşi irezistibil atras.

„Putea să se pronunţe tăios la adresa lui Shakes- peare şi Dostoievski, dar să-l ridice în slăvi pe
171
scriitorul-ţăran rus Serghei Terentievici Semenov...“ spune Bulgakov. Motivul era simplu : Semenov era mai mult ţăran decît scriitor, era ţăran printre scriitori şi scriitor printre ţărani. Pe Tolstoi îl chinuia conştiinţa încărcată, conştiinţa privilegiilor ne- meritate şi nerăscumpărate. El nu vroia, precum Dostoievski, să se înjosească în şi prin spirit, ci în fapt. Renunţările ideale i se păreau nu numai insuficiente, ci chiar mincinoase. Năzuia la renunţări reale, pe care nu reuşea să le

ducă la capăt, şi se chinuia.

Un motiv de permanentă suferinţă al ultimelor sale decenii a fost literatura. îndoiala sau chiar furia în raport cu ea. Cel mai mare scriitor al vremii era şi cel mai mare duşman declarat al scriiturii, pe care era oricînd dispus s-o pronunţe cu accent peiorativ. H.D. Aleevskaia îşi aminteşte propria ei replică : „ — Nu sînt de acord cu dumneavoastră, Lev Nikolaevici, că Turghenievii, Tolstoii şi Dostoievskii ar fi inaccesibili poporului“. Tolstoi credea că sînt inaccesibili, drept care şi inutili. El privea cu mare suspiciune tehnica, ştiinţa, arta, filosofia, în parte şi laolaltă crescute pe trîndăvia unor ,,aleşi“ înstrăinaţi de cei mulţi, singurii utili societăţii. Folositor pentru el nu era decît mujicul indisolubil legat de pămîntul pe care îl lucra şi de la care smulgea roade. Folositoare nu i se părea decît simpla înţelepciune a lucrătorului — şi înţe- lepciunile străvechi ajutătoare, „...eu ce satisfacem nevoile lui artistice ? Cu Puşkin, cu Dostoievski, cu Turgheniev, cu L. Tolstoi, cu tablourile salo-nului francez şi ale artiştilor noştri, înfăţişînd muieri goale, satin, catifea, peisaje, cu muzica lui Wagner sau a celor mai noi compozitori ? Nimic

din toate astea nu-i bun şi nu poate fi bun...“. De fapt nu e trebuincios, nu e necesar, nu serveşte şi nu are cui servi. Ultimul termen e poate cel mai exact, pentru că Tolstoi are în vedere anume slujirea poporului ca suprem şi de fapt unic criteriu. Iar presupusa trădare a poporului de către intelectual naşte flagelare şi autoflagelare. Nu e bun el, Tolstoi, nu e bun Dostoievski şi — horribile dictu
— nu e bun nici Puşkin. Trebuie să constatăm din nou că Dostoievski n-ar fi spus niciodată aşa ceva. Nu numai pentru că nu i-ar fi trecut prin minte să se atingă de Puşkin. Ci pentru că nici de literatură şi de mai marii ei nu s-ar fi atins. Tolstoi era însă în multe privinţe un extremist. Nu vroia să se înfrîneze, nu vroia să pună surdină pornirilor sale pătimaşe.

Cu toate că uneori mai şi punea. La 15 octombrie 1888, el le scria soţilor Kuzminski : ..Serile •— lecturi cu glas tare, ba din Dostoievski, ba din Merimee, Rousseau, chiar Puşkin (Ţiganii), ba din Lermontov, şi vor mai urma multe — una o cheamă firesc pe alta“. Nici un comentar; e limpede că lecturile îi erau trebuincioase. Lui, ca scriitor profesionist — ni se va replica. Iată

însă că acceptarea e extinsă şi în raport cu alţii, cu cei mai importanţi dintre aceşti „alţi“ cititori. în scrisoarea adresată la 20 martie 1890 unui necunoscut, în continuare conştient că „te poţi îndoi dacă lectura este sau nu este utilă poporului muncitor", îl felicită totuşi pe adresant că în locul unor istorioare vulgare cititorilor săi le dă în mînă pe Dostoievski. „Asta şi este bun în viaţa dumneavoastră. Să vă ajute Dumnezeu."
173
Nu este el, Lev Nikolaevici, chiar atit de univoc ; şi ni se înfăţişează cu diversele şi schimbătoarele lui feţe, care se şi leagă între ele. Căci, cu un an înainte, în varianta unui Apel, găsim următoarea frază, ulterior tăiată : „(Scriitorul nostru rus a spus :) Gîndeşte-te la ce îţi este viaţa (cum a spus Dostoievski)". Acesta este epicentrul posibilei recuperări — ceea ce Tolstoi consideră a fi unica şansă a recuperării unei îndeletniciri inutile. Faptul de a nu mai fi inutilă. Utilă ea poate fi însă numai în măsura în care pătrunde pînă la sensul vieţii. în măsura în care Dostoievski a pătruns pînă acolo, el este „scriitorul nostru". Pentru că este învăţătorul nostru. Aceasta fusese şi pretenţia lui Dostoievski faţă de Tolstoi. „Oameni ca autorul Annei Karenina sînt învăţătorii societăţii, învăţătorii noştri...". Lui Dostoievski i s-a părut atunci că Tolstoi nu „ne" învaţă ceea ce ar trebui. Tolstoi însuşi încerca adesea acest sentiment, din alte motive. In măsura însă în care se recunoştea cînd şi cînd bun învăţător, era mulţumit. Şi rugămintea lui Turgheniev, aflat pe patul de moarte, ca să se întoarcă la menirea lui de „mare scriitor al pămîntului rusesc", deşi e de presupus că-1 flata, nu avea cum să-l întoarcă din drumul ales, de învăţător, tămăduitor, legiuitor al pămîntului rusesc.
Gorki povesteşte că, în Crimeea, o dată „după dejun, stînd pe terasă [Tolstoi] a luat din nou cartea în mînă şi, găsind un pasaj în care autorul scrie : «Tolstoi, Dostoievski, Nietzsche n-au putut să trăiască fără să găsească un răspuns la întrebările ce-i frămîntau ; orice răspuns era pentru ei mai bun decît nimic», a izbucnit în rîs şi a exclamat :
171
— Ia te uită, ce îndrăzneală pe frizerul ăsta ; spune ritos că m-am înşelat pe mine şi pe alţii. Reiese doar destul de clar...
— De ce frizer ? l-a întrebat Suler. [Sulerjiţki, n.n.]
— Aşa mi-a venit — a răspuns el dus pe gîn- duri —, fiindcă-i

un scriitor la modă, e şic — şi mi-am adus aminte de un frizer de la Moscova care venise la nunta unchiului său, un mujic. Avea maniere foarte distinse, ştia să danseze «liansie» şi de aceea îi dispreţuia pe toţi din jurul lui.[44]

Să ne lămurim. Tolstoi cade în cartea citită peste ideea potrivit căreia şi el şi Dostoievski ar fi fascinaţi de „întrebări" şi „răspunsuri[14]. O acceptă, se amuză chiar pe seama exagerării că „orice răspuns[44] i-ar conveni mai mult decît „nimic[44], observaţie pertinentă nu numai în planul înşelării şi înşelării de sine posibile, dar şi în al preferinţei pe care Tolstoi, ca şi Dostoievski, o acordă unui ideal rigid comparativ cu lipsa de ideal, dogmatismului în raport cu scepticismul sau nihilismul. Acest lucru s-ar potrivi cu cele discutate acum. Şi cu cele discutate anterior se potriveşte însă ceva, anume : „bunăvoinţa[44] dispreţuitoare faţă de comentator. „Cărticica[44] citită de Tolstoi la Gaspra, după boala sa, era a lui Lev Şestov, Binele şi răul în doctrina lui Nietzsche şi a contelui Tolstoi. La remarca lui Cehov, „nu-mi place cartea asta[44], Tolstoi replică (îşi aminteşte tot Gorki) :

„ — Mie mi s-a părut amuzantă. E scrisă cu insolenţă, dar e destul de interesantă. îmi plac oamenii cinici, dacă sînt sinceri. Uite, de pildă, spune undeva : «Adevărul nu este necesar»- şi are dreptate : ce să facă cu el ? Tot are să moară.[44]

175

Acesta este Tolstoi, cel ţesut nu în mai mică măsură decît Dostoievski din contradicţii, mai vizibile în jurnal, în scrisori, în discuţii. Un dram de gravitate e însă ascuns în această replică jucăuşă. Ea este şi opusă şi concordantă operei tolstoiene în ansamblu, de aceea mai tîrziu Şestov va putea broda pe tema „judecăţii din urmă“ în ultimele opere ale lui Tolstoi, încercînd reînfrăţirea lui cu Dostoievski prin Revelaţiile morţii. Aici contează însă caracterul mult mai şfichiuitor al laudei ambigue, decît al refuzului cehovian franc. Şi că lauda este ucigătoare, se vede în replica imediat următoare, privitoare la „îndrăzneala[14] „frizerului ăsta“. Sulerjiţki întreabă, de ce frizer ? Cuvîntul i-a venit pe buze, e răspunsul, fiindcă e „un scriitor la modă, e şic“ — tot ce poate să-i displacă lui Tolstoi. Aici el ţine cu mujicii şi nu vrea să danseze „liansie‘:. In genere, ideea cuiva de a-1 pune alături de Nietzsche trebuia să-i fi părut insolită pînă la absurd. II detesta pe Nietzsche, îl considera nihilist, decadent, cinic şi

imoral în cel mai direct şi mai de neacceptat sens al acestor lunecoase vorbe. îl numea chiar nebun, la propriu, şi-l socotea răspunzător pentru nebunia lumii. Dar, cum se vede, nu se încurcă în asemenea detalii. Pur şi simplu îl face pe Şestov — ,,frizer“.

Dar să revin la rosturile atribuite literaturii, rosturi în principal morale, în funcţie de care se arată dispus sau nu să găsească circumstanţe atenuante sau agravante în viaţa sau creaţia unui scriitor.

Tratatul Ce este arta ? (1897—1898) constată că „pe de o parte, operele de artă cele mai bune ale timpului nostru transmit sentimente care duc la unirea şi frăţia oamenilor [...] ; pe de altă parte,

ele tind să transmită sentimente proprii nu numai i oamenilor din păturile superioare, dar şi din acelea i care ar putea uni toţi oamenii, fără deosebire“. [j] Intr-o paranteză, Tolstoi enumeră cîţiva pictori francezi, apoi pe Dickens, Victor Hugo, Dostoievski. Primii doi sînt prin excelenţă şi programatic morali. înseamnă că şi al treilea e considerat ca atare.

Să mai citez scrisoarea de răspuns din 12 octombrie 1903 către Octave Mirbeau, care îi scrisese anterior că el, Tolstoi, şi cu Dostoievski au fost învăţătorii săi :

„Cred că fiecare popor foloseşte procedee felurite pentru a exprima în artă un ideal general şi că datorită acestui lucru simţim o deosebită plăcere cînd regăsim idealul nostru exprimat într-un mod nou şi neobişnuit. Arta franceză a produs asupra mea pe vremuri, atunci cînd i-am citit pentru în- tîia oară pe Alfred de Vigny, Stendhal, Victor Hugo şi mai ales pe Rousseau, o asemenea impresie : impresia unei descoperiri. Cred că aceluiaşi sentiment trebuie să-i atribuiţi şi importanţa prea mare pe care o acordaţi scrierilor lui Dostoievski şi mai cu seamă alor mele. In orice caz, vă mulţumesc pentru scrisoare şi dedicaţie. Va fi pentru mine o sărbătoare să citesc noua dumneavoastră dramă.“

In perspectiva distanţei dobîndite chiar faţă de marii francezi ce-1 impresionaseră numai „pe vremuri", ultima frază e de circumstanţă. în rest scrisoarea nu este convenţională, ci conformă suspiciunii faţă de „descoperirile" literare naive de odinioară. Şi conformă întregului laitmotiv al relaţiei

Dostoievski-Tolstoi, în care cînd unul cînd celălalt îşi suspectează confratele de faptul de a nu fi suficient de „nou“, „original", „propriu". Comparativ
177
cu Puşkin sau cu sine. In măsura însă — zice Tolstoi acum — în care literatura pare totuşi nouă fie chiar pentru scurtă vreme, impresia se datorează pînă la urmă „idealului general[44] pe care ea îl exprimă. Dovadă că „mai ales“ Rousseau îi plăcuse pe vremuri, cel mai moralist dintre cei enumeraţi. Că lui Octave Mirbeau i-au plăcut ei doi „mai ales[44], aceasta se explică prin ataşamentul lor deosebit de evident faţă de „idealul general[44], faţă de „idealul nostru[44]. Asta se înţelege, asta înţelege şi Tolstoi. Şi acceptă acest lucru ca un punct de vedere firesc al învăţăcelului în raport cu „învăţătorul[44]. După care îşi tempereează interlocutorul,
atrăgîndu-i atenţia că timpul va face ordine printre autori, restrîngîndu-le adesea dimensiunile. Originalul e în franceză : „Je crois que c’est ă ce sentiment qu’il faut attribuer la trop grande importance que vous attachez auv ecrits de Dostoievsky et sur- tout aux miens[44].

Tolstoi este însă surtout un om încăpător. O părere de-a lui se completează firesc cu alta. La deschiderea bibliotecii populare din Iasnaia Poliana,
în ultimul său ande viaţă, „uitîndu-se printre
cărţi, Lev Nikolaevici s-a mirat că Dostoievski nu e în întregime[44]. Însemnarea îi aparţine lui Mako- viţki. N-am uitat că tot înainte de a muri, Dostoievski îi scrisese lui Ozmidov : „Lev Tolstoi trebuie citit în întregime[44]. O rimă care nu putea lipsi nici de această dată.

Cît despre biblioteci : în biografia lui Tolstoi, Biriukov notează rezultatele unei anchete ce-i fuseseră aduse la cunoştinţă de către o bibliotecară. Întrebaţi care sînt scriitorii lor preferaţi, un număr
178
de cititori, îndeosebi tineri, îi numesc : 700 pe
Tolstoi, 600 pe Gorki, 500 pe Dostoievski ; cei trei se situează detaşat în fruntea listei.

Ancheta a fost efectuată în 1901—1902. începea noul secol. Primul preferat era Tolstoi. Cartea lui pe atunci cea mai iubită — mai precizează ancheta

— era învierea, apărută reoent.

Spre sfîrşitul vieţii, Tolstoi căuta din ce în ce mai monomaniac înţelepciunea supremă şi mîntui- toare. O căuta în sine, în mujici, în gîndurile oamenilor înţelepţi. Frecventa vechea filosofie chineză, indiană, ebraică, creştină. Ii chema în ajutor pe Buddha. Lao-Tzî. Isaia. Iisus. Şi dintre cei moderni sau contemporani, îi prefera pe Pascal, Kant, Gandhi, intim înfrăţiţi cu temeiurile şi cu întemeietorii. Ii displăceau autorii „la modă“, ,,şic[tt], un Schopenhauer, un Nietzsche, sau ruşii care pu- teau fi suspectaţi de decadenţă. Citind Dama de pică, exclamă (însemnarea lui Goldenweiser din 5 iulie 1908) : „Ce ciudat, au fost Puşkin, Lermon- tov, Dostoievski... Iar acuma sînt cine ? Mai e Cehov, plăcut dar fără de conţinut, deşi un adevărat artist. După care urmează tot acest fleac decadent îngîmfat. Mai ales îngîmfat!“

Cehov îi era prieten, dar nu-1 ierta nici în Jurnal pentru ceea ce i se părea a fi la el lipsă de conţinut, de gravitate, de esenţialitate. Tolstoi îmbătrî- nea, bătrînii îi plăceau tot mai mult. Bătrîni prin trecerea mileniilor, sau măcar a cîtorva decenii. Pentru el, Dostoievski era un pas înapoi — faţă de arta lui Puşkin, faţă de filosofia lui Pascal. In schimb, superior lui Cehov, nuvelist şi dramaturg minor în maniera sa miniatural-picturală. Simpli-

tatea sculpturală a gândurilor — iată ce căuta, către ce tindea Tolstoi. El însuşi era sculptural ca fiinţă şi ca fiinţare, monolitic, monocord — de aici şi îndreptăţirea cuvîntului pomenit : monomanîac.

Vroia să gîndească şi să dureze tot mai simplu, pentru oamenii cei mai simpli. Să dureze o punte esenţială de trecere şi de legătură de la înţelepciunea originilor la înţelepciunea conştiinţei contemporane a originilor. Ca Sadoveanu la noi. Dar fără blîndeţe, cu o tenacitate barbară. Vrînd cu sila să-şi oblige semenii la iubire. Terorizîndu-i prin bunătate.

Doctrinar neiertător al iertărilor, Tolstoi a alcătuit, cum ştim, o serie de „cărţi de înţelepciune[14], în care a inclus gînduri fie consonante cu ale lui, fie utile simplificării şi esenţializării vieţii într-un plan mai cuprinzător. Dostoievski nu juca un rol comparabil cu al înţelepţilor dintre care am numit cîţiva mai înainte. Bulgakov, căruia îi ceruse să selecteze un şir de

cugetări, relatează această discuţie din aprilie 1910 :

„Lev Nikolaevici mi-a spus din nou :

— Vreau să fie Dostoievski [în cărţile de înţelepciune ale lui L.N.].

L.N. s-a uitat prin cugetările lui Dostoievski şi nu i-au prea plăcut.

— Nu sînt viguroase, se lăbărţează, — a spus el.

— Şi apoi, acest soi de raportare mistică... Hristos, Hristos !...

Ulterior L.N. a mai spus :

— Nu sînt frumoase învinuirile lui Dostoievski la adresa revoluţionarilor : cumva îi judecă superficial, fără a pătrunde în starea lor de spirit.

180

Cu toate acestea, din 64 de cugetări ale lui Dostoievski selectate de mine, a reţinut 34 pentru includerea în cărţile sale.“

Ulterior a redus acest număr la numai 2, incluse în capitolul XXI al antologiei Drumul vieţii. Ele sînt :

„Omul e nefericit pentru că nu ştie că e fericit." ; „Trăieşite-ţi propria viaţă — şi vei avea mulţi adversari, dar şi adversarii tăi te vor iubi. Viaţa îţi va aduce multe nefericiri, dar prin ele vei fi fericit şi vei binecuvînta viaţa, şi îi vei face şi pe i alţii s-o binecuvînteze.“

Tipice fragmente, pentru Dostoievski şi pentru Tolstoi. Transfigurarea suferinţei în fericire este o idee de bază a primului, iar al doilea caută şi el din răsputeri să extragă fericirea din nefericire, în- cercînd — fără să reuşească pe deplin — să-şi trăiască astfel propria viaţă. Infernul sînt ceilalţi : sentinţa existenţialistă Tolstoi a experimentat-o într-alt mod, în propria-i existenţă, cu toţi cei care nu-1 lăsau să-şi trăiască viaţa aşa cum ar fi dorit el. Şi a avut mulţi adversari, sperînd continuu că aceştia îl vor iubi. Mereu dornic să-i iubească. Fără să profereze la adresa lor învinuiri ca ale lui Dostoievski, şi ferindu-se de raportările mistice. Reuşind şi nereuşind în ambele planuri.

Pentru Gîndurile oamenilor înţelepţi pentru fiecare zi, cu ani în urmă, Tolstoi alesese din Dostoievski, între altele : „Suferinţa anume este viaţa. Fără suferinţă ce plăcere ar mai fi în ea ?“. In obsesii era consecvent, mai puţin în acţiuni. Dostoievski fusese deci încadrat în antologia din 1903, în rînd cu Augustin, Aristotel, Spencer, Turghe-

niev, Schiller şi mulţi alţii. După cum a fost prezent cu două fragmente din Jurnalul unui scriitor şi în culegerea Pentru fiecare zi (1906—1910). Cîteva gînduri nobile şi purificatoare „pentru fiecare zi“ a anului.

Pentru 24 noiembrie, acesta : „In actuala stare a lumii se preconizează libertatea deafrîului, cînd de fapt adevărata libertate constă în a te înfrîna pe tine şi voinţa ta astfel încît pînă la urmă să dobîndeşti o stare morală în care totdeauna, în fiecare moment, să fii propriul tău stăpîn adevărat. Iar desfrîul dorinţelor duce numai la robie.“

Iar pentru 25 noiembrie : „Oamenii limitaţi, stupizi comit mult mai puţine prostii decît oamenii deştepţi — oare de ce ?“

Două fragmente, două porniri. Linearitatea mult dorită a conduitei morale se ciocneşte de complicaţiile vieţii efective. Cine să n-o ştie mai bine decît Tolstoi ? Iată şi motivul pentru care se înverşunează în „îndreptarea[11] teoretică a liniilor sinuoase, din propria sa viaţă şi din viaţa celorlalţi. Le simte prea complicate, ar vrea să le simplifice. Şi cheamă în ajutor autorităţi. De pildă pe Dosto- ievski, cel dornic să se limpezească. Să ascultăm două scrisori din epoci diferite :

Către Socrat Bîrdin, la 18 februarie 1897 : „îmi amintesc totdeauna de Dostoievski care vorbea despre cît e de ridicolă priveliştea unui om dornic să întoarcă întreaga lume pe dos, şi incapabil să renunţe la o ţigară, gata de orice numai să i se dea să fumeze. Nu vorbesc de fumat, ci despre faptul că lucrul cel mai important nu e lupta, ci ca mijloacele luptei, adică oamenii, să fie puternici în

credinţă, curaţi ca porumbeii şi înţelepţi ca şerpii. Şi dacă oamenii vor fi aşa, vor izbîndi şi fără luptă.“

Aceasta e cvadratura cercului dorită de Tolstoi : izbînda fără luptă, prin puritate şi prin înţelepciune. Pînă la mărunţişurile, precum fumarea unei ţigări sau consumarea unui pahar de bere, care i se par decisive. Şi în toate celelalte, mai importante. Complicat este că el ar vrea să întoarcă lumea pe dos fără s-o întoarcă. Să fie puternic în slăbiciune. Şi să înveţe renunţarea la luptă de la Dostoievski care este „integral luptă". „Dostoievski a căutat credinţa şi, cînd a descris pe cei profund necredincioşi, a descris propria sa necredinţă". Pătrunzător spus de Tolstoi în

legătură cu Kirillov din Demonii (într-o discuţie din 1902, consemnată tot de Gol- denweiser). Pătrunzător spus îndeosebi în raport cu sine. El însuşi vroia să se reducă la minimum din cauza preaplinului care îl exaspera. Şi de carnivor înnăscut ce era, propovăduia consumul chifteluţe- lor de orez. Cît priveşte credinţa, a căutat-o şi el, a conjurat-o, a implorat-o să i se insufle statornic
— recunoscînd imediat că nu se poate pătrunde de ea. Era într-o continuă trîntă cu Dumnezeul de el inventat, acest cvasi-Dumnezeu asemănător cu cel din Vechiul Testament, viguros şi violent, orgolios şi păcătos, parte a lumii clocotitoare din care s-a născut şi pe care a născut-o.

Şi scrisoarea din 9 octombrie 1910 către V.I. Şpi- ganovici, una dintre ultimele : „Numai dacă-şi va privi astfel situaţia, ea îi va apare nu ca o nenorocire, nu ca o piedică din cauza vieţii, ci ca o încercare, ca material pentru munca asupra lui însuşi întru cauza sporirii dragostei. Şi chiar de se întîm-

plă sau de nu se întîmplă ceea ce prezice Dosto- ievski, din iubirea activă astfel orientată în vechile condiţii nu poate să apară nimic altceva decît binele pentru sine şi pentru toţi cei dimprejur.[44]

Peste puţine zile Tolstoi avea să ia calea exilului ultim, părăsind Iasnaia Poliana, familia sa, lumea cea mică — pentru lumea mare şi fundamentală. Era convins că e spre binele lui şi al lor, şi că acest lucru derivă din „iubirea activă[44] şi din nimic altceva. Era însă altceva, şi mai mult. Nici o definitivă izbîndă şi nici abandonarea luptei. Era, dimpotrivă, integral luptă. Purtată chiar de cel care nu putea, nici măcar în predicile sale cele mai moralizatoare, să se recunoască pînă la urmă a fi altceva decît un mijloc şi un mijlocitor al luptei. Nu un porumbel sau un şarpe mitic, ci unul care i-a imaginat şi pe ei. Vorba lui Gorki : „Omul acesta seamănă cu Dumnezeu !“

Şi, ca orice Atotputernic, era şi slab. Se înduioşa, plîngea, dădea şi cerea pomană. Se învelea în vorbe cît mai blînde, îşi punea nădejdea în ascunzătoarea iubirii absolute. In timp ce, Atotputernic, înmuia tunetul şi trăsnetul, îi săgeta alteori fără îndurare pe cei fără de vină. Patimilor multe le găsea un numitor comun, ceea ce putea să pară şi indiferenţă. Asta pentru că avea un mare orgoliu şi se ştia mai presus de toţi. Dar se mai

simţea şi demiurg implicat în toate. In toate în cîte fusese implicat şi Dostoievski. Ambii au fost predicatori şi profeţi. Şi ca la toţi marii profeţi, prezicerile lor se îndeplineau, dar mai rămîneau şi neîmplinite. Aşa era bine. Fără profeţi omenirea nu poate trăi. Dar nici dacă s-ar fi întîmplat întocmai ceea ce preziceau ei.

Estetica ne învaţă că nu poţi distinge drastic conţinutul şi forma. Şi nici să-ţi acorzi preferinţa doar uneia dintre laturi. Lui Tolstoi nu-i păsa însă de estetica oficială, academică, avea el propria lui estetică, în care-şi permitea gesturi mai decisive. Aşa că, în loc să taie din mărul discordiei felii-felii, să-l descojească cu subtilitate ,,structuralistă“, l-a tăiat pur şi simplu în două.

Mărul discordiei era Dostoievski. Iar Tolstoi, interesat precumpănitor şi uneori exclusiv de ideile dostoievskiene, considerate de el demne de tot interesul, în ciuda faptului că polemiza cu ele, s-a păstrat reticent în raport cu forma lor de exprimare. Aici există însă totuşi o nuanţă : el nu desconsidera forma în genere, o desconsidera pe a lui Dostoievski. Vreau să spun că oricît ar fi fost de doctrinar, cu privirea aţintită asupra conţinuturilor şi esenţelor, Tolstoi nu-1 putea înfrîna pe cizelatorul de forme din el. Expresiile substanţei continuau să-l fascineze. In cazul lui Dostoievski aceste expresii i se păreau deficitare, şi atît.

Am mai relevat împotrivirea lui Tolstoi la „ar- tisticitatea“ propriu-zisă a exteriorizărilor. Alte cîteva probe, în timp tot mai apropiate de „ultimul" Tolstoi, o vor întregi. Mărturiile rămîn indirecte, ele îşi atestă însă autenticitatea şi prin similitudinea dintre ele şi prin similitudinea lor cu părerile direct exprimate.

Intr-o discuţie din 1883, consemnată de Rusanov, Tolstoi spunea, după ce relevase valoarea Casei morţilor în comparaţie cu alte cărţi ale aceluiaşi autor : „Mi se arată diverse pasaje. Intr-adevăr, separat, unele pasaje sînt splendide, dar în ansamblu, în ansamblu este îngrozitor ! Un soi de stil

confecţionat, o goană continuă după descoperirea unor noi caractere, care rămîn doar schiţate.[1]' Şi, în continuare, despre Fraţii Karamazov, roman pe care, zice el, „nu l-am putut citi pînă la capăt", între altele din cauza uniformităţii limbajului folosit de diferite personaje : „ — Nu numai că toţi vorbesc limba autorului

; ei mai vorbesc şi un fel de limbă forţată, fabricată, exprimînd gîndurile autorului însuşi". Iar la observaţia interlocutorului în legătură cu stilul oricum original al lui Dosto- ievski, Tolstoi obiectează : „— Nu, nu — stilul lui Şcedrin este minunat, curat popular, precis, iar al lui Dostoievski e oarecum făcut, forţat."

Acelaşi reproş, deci. In parte îndreptăţit, Dostoievski fiind în plan stilistic un notoriu „neglijent", nepreocupat de migăloasa înveşmîntare a personajelor sale, sau — cum se jeluia deseori — neavînd răgazul necesar pentru a se preocupa de acest lucru. In parte însă este vorba de mai mult, şi anume de refuzul tipologiei stilistice căreia Dostoievski îi dădea şi i-ar fi dat oricum cîştig de cauză. Termenul „forţat", din convorbirea lui Tolstoi, ar putea fi tradus şi prin „încordat". Or, această anume încordare, pînă la isterie, „muzicalitatea" vocii supratensionate a celor surprinşi în destăinuiri nemăsurate, este ceea ce îi displace lui Tolstoi. Clasic în năzuinţe şi idealuri, el nu gusta acest specific romantism al împătimiţilor, inclusiv stilistice. Sculptural prin structură, el era atras de muzică şi se temea de ea, şi era, corespunzător, suspicios faţă de excesele muzicalităţii şi muzicalizării literare. Or, tocmai acea uniformitate de stil despre care vorbea, şi eventualul unison cu felul de a gîndi şi de a se exprima al autorului însuşi, erau atri

butele felului a-plastic şi muzical pe care căuta să-l evidenţieze Dostoievski. Un autor — în acest plan — într-adevăr, neteluric, ci spiritual. Prelu- crînd nu atît „fapte", cît „voci“. Iar vocea se recepta nu segmentat şi diferenţiat, ci în ansamblul intonaţiilor, în „linearitatea" liniei sale şerpuitoare. Văzul cerea concreteţe, deci diferenţiere, inclusiv stilistică ; auzul se putea mulţumi cu dialectica globală şi, într-un fel, abstractă a sufletului, a spiritului, a ideilor.

Nu foarte încrezător în „inovaţiile de ultimă oră", din cauza felului său de a fi şi a vîrstei sale din ce în ce mai înaintate, Tolstoi spunea la 5 iulie 1900 în prezenţa lui Goldenweiser : „ — Încerc să-i iubesc şi să-i apreciez pe scriitorii contemporani, dar îmi e greu... Pe cît de prost a scris deseori Dostoievski, pe cît de slabă şi de nefinisată e latura tehnică, pe atît de multe a avut întotdeauna de spus ! Taine afirma că pentru o singură pagină din Dostoievski i-ar da pe toţi beletriştii francezi."

Lui Tolstoi îi plăcea să-l compare pe Dostoievski cu alţi

scriitori ruşi, deseori în defavoarea lui. Aşa a procedat şi cu Şcedrin. Iar lui Cehov i-a spus în 1901, de faţă cu Gorki, că G.I. Uspenski este un scriitor „mai simplu, mai deschis" decît Dostoievski, care „umbla cu politicale şi cochetării". E drept că fraza premergătoare era : „ — Ce scriitor ! E de o sinceritate care ţi-aminteşte de Dostoievski numai că...“. Iată aceeaşi echilibristică dintre lauda imediat urmată de un „numai că...“.

Amintirile lui Gorki au excepţionale intuiţii de ansamblu şi de detaliu. De pildă, această citare a spuselor lui Tolstoi, în nici un fel comentată : „Dostoievski scria undeva despre unul din eroii săi smin
187
tiţi, că respectivul trăieşte pentru a se răzbuna pe el însuşi şi pe ceilalţi care serviseră o cauză în care nu credeau. S-a referit probabil şi la sine, adică ar fi putut spune acelaşi lucru despre sine.“ Lovitură aproape imparabilă, prin care se reia tema identităţii autorului cu personajele sale. Această identitate este deci nu numai de natură stilistică, ci şi de fond, este stilistică pentru că este de fond — spectaculoasă revenire la preceptele esteticii. Lui Stra- hov, Tolstoi îi imputase neagrearea „autobiografis- melor“, de care s-ar fi lăsat copleşit Dostoievski, Tolstoi însuşi simţindu-se lezat de observaţie. Aici însă diferenţa specifică e clară. Pe Tolstoi într- adevăr nu l-a caracterizat obsesia ,,răzbunării“ pentru foste şi trădate idealuri. Nici furia în raport cu slujirea de odinioară, acum recunoscută ca inutilă, sau în raport cu această recunoaştere. Nici furia pentru furia însăşi. Dostoievski arăta aşa, cu acea faţetă tăinuită a existenţei sale, pe care o singură propoziţiune o putea lumina...

Dar, îşi aminteşte Gorki, „cel mai des aducea vorba despre limbajul lui Dostoievski :

— Scria neglijent şi cred c-o făcea dinadins : sînt convins c-o făcea intenţionat, din cochetărie. Poza ! In Idiotul, de pildă, scrie undeva : «In ostentaţia cu care se ţinea după ea şi afişajul cunoştinţei lor». Cred că a denaturat anume cuvîntul a afişa pentru că e străin, importat din Occident. Dar în cărţile lui găseşti şi scăpări inadmisibile : Idiotul spune de pildă : «Măgarul e un om bun şi folositor», dar nimeni nu rîde, cu toate că aceste cuvinte trebuiau fără doar şi poate să stîrnească rîsul sau să prilejuiască vreo remarcă, cu atît mai mult cu cît Idiotul le rosteşte în faţa celor trei surori

cărora le plăcea să rîdă de el. Mai cu seamă Aglaiei.“

Oare îi plăcea şi lui Tolstoi ? Nicidecum. El îl lua pe deplin în serios pe Dostoievski, ca un păgîn zeu antic îi dădea mereu tîrcoale, îl pipăia, îl mirosea. Numai că nu prin miros putea fi Dostoievski cel mai bine identificat. Această eroare, a identificării „pe alături“, se resimte exact în detaliile de mai sus, prin cîte o frază şi cîte un cuvînt. Dostoievski ar fi dat din umeri, n-ar fi avut ce discuta cu cineva care îi aplica măsuri de pe altă lume. Sigur alta ? Dacă tot zăbovim la amintirile lu; Gorki, pentru ultima oară, să mai citām două remarci. Una urmînd imediat după pasajul citat, a lui Suler, care, ascultînd o variantă crudă a căderii părintelui Serghi în păcat, spune : „— E prea atroce, parcă ar fi din Dostoievski. Figura asta putredă pînă-n măduva oaselor, sînii ca nişte clătite şi toate celelalte.[11] Iar a doua, esenţială în chiar caracterul ei tainic : „Despre Dostoievski nu-i prea plăcea să vorbească ; o făcea cam în silă, ocolind sau omiţînd unele lucruri.“

N^aş dori deloc, pe cît posibil, să ocolesc sau să omit aceste „lucruri[11] pentru care Tolstoi ba tace, ba vorbeşte prea mult, cam în silă şi una şi alta. Fiindcă chirurgia lui, decisivă în vorbe, nu îl satisface în fapt. Degeaba repetă că ideile ar fi bune dacă expresiile n-ar fi proaste — în curînd revine din nou la acest continuu obiect al meditaţiilor sale. In formulări identice sau cvasiidentice. Ca în fraza notată de Goldenweiser la 16 noiembrie 1902, cînd între altele spusese despre Dostoievski : „— Unele figuri ale lui sînt, dacă vreţi, decadente, dar cît de important este totul !“. Figuri, adică figuri de stil ?

*

Da, în cazul în care vom înţelege stilistica în accepţiunea ei cuprinzătoare, cea pe care i-a conferit-o părintele Tihon şi Stavroghin în teribila lor înfruntare. Atunci însă „stilul e omul“, omul întreg înfăţişat şi omul întreg în stare să-l înfăţişeze. „Decadent[44] prin lucruri „prea atroce[44] — care se vede treaba că-1 atrag şi pe Tolstoi. „Important[u] însă prin „totul“, e de presupus că şi prin atrocităţi. Dar mai ales prin tentativa de a pune sub semnul întrebării tot ceea ce s-a statornicit şi se cuvine reorînduit — tentativă familiară lui Tolstoi în cel mai înalt grad.

Familiari şi familiali, ei sînt „de familie[14], aparţin aceleiaşi

„familii[44]. De aceea se tot atrag şi resping. Pentru ce s-ar fi luptat Tolstoi numai cu propriu- zisa sa familie mică ? Şi nu cu un frate al său mai important şi mai de preţ, nu de sînge, dar pentru care uneori merita să verşi sînge sau să-ţi verşi din sînge ? !

Importante nu sînt forma şi conţinutul, stilul şi estetica. Importantă e bătălia armatelor ; dispuse să şi fraternizeze.

Intîi despre fraternizare. In 1885 G. P. Dani- levski a vizitat Iasnaia Poliana. Tolstoi i-a vorbit cu simpatie despre artă şi cei mai buni reprezentanţi ai ei, a deplîns moartea lui Turgheniev, Mel- nikov-Peşcerski, Dostoievski. „Contele s-a referit cu cea mai mare simpatie la Dostoievski, recunos- cînd în el ca scriitor-artist pe inimitabilul psiholog cunoscător al sufletului, şi pe scriitorul întru totul independent, cu convingeri proprii, pe care vreme îndelungată unele cercuri literare nu l-au iertat, aşa precum neamţul care, potrivit cuvintelor lui

Carlyle, nu-i putea ierta soarelui faptul că nu-şi putea aprinde în orice moment ţigara de la el.[44]

Această neobişnuit de generoasă comparaţie e în consens cu reliefarea însemnătăţii ieşite din comun a lui Dostoievski. Cît priveşte convingerile proprii şi cu totul independente, Tolstoi rămîne tot în cadrul celor recunoscute de el, doar că-i nuanţează vina de a fi fost prea conformist în ataşamentele sale religioase şi în atacurile sale antirevoluţionare. Nuanţele sînt corecte, fiindcă în religie Dostoievski era şi conformist şi nonconformist în raport cu preceptele pravoslavnice, iar polemica împotriva revoluţionarilor compensa alte foste fraternizări. Dependenţele şi independenţele se amestecau, aşadar.

După mulţi ani, la întrebarea lui V. F. Bulgakov privind atitudinea lui Tolstoi faţă de Dostoievski, „scriitorul meu preferat[44], cel solicitat să se destăi- nuie — căci se pare că în ciuda vorbelor sale, prie- nii i-au intuit neclaritatea atitudinii — a spus : „— La el totul e atît de încurcat — şi religia, şi politica... Dar, desigur, e un scriitor adevărat, cu autentice căutări religioase, nu ca mai ştiu eu ce Gonciarov.[44]

Fericită epoca literară în care îl poţi trata de sus ba pe Cehov, ba pe Gonciarov. Lauda unuia e prilej de subapreciere a altuia. Iar lauda aceluiaşi — prilej pentru subaprecierea unei alte laturi a creaţiei sale. Tolstoi nu agreează deloc „politica[44] lui

Dostoievski (să-i spunem pe nume : reacţionară), îi displac şi încîlcelile autenticelor lui „căutări religioase[44]. El face observaţii de fond, nu mai discută inabilităţile de exprimare. Acum, Tolstoi se străduieşte să-l detroneze pe Dostoievski din rangul pe care tot mai mulţi i-1 atribuie.
191
între aprecierile extreme în timp şi ca spirit se situează altele care le leagă în proporţii variate. N. N. Ivanov îşi aminteşte o vizită făcută lui Tol- stoi în 1886, de astă dată la Moscova : „La auzul numelui lui Dostoievski, Lev Nikolaevici s-a înviorat şi, înseninat de un fel de lumină interioară, şi-a ridicat chiar sprinceana şi a mîrîit ceva, dar a spus puţin — a afirmat doar că au trecut toate cele ce-1 animaseră pe Dostoievski, că din timpul acela s-au schimbat multe...“

Ne putem mira din nou de similitudinea reproşurilor : Dostoievski spusese despre Tolstoi că aparţine unui timp revolut, Tolstoi avea să spună acelaşi lucru despre Dostoievski — la numai cîţiva ani după moartea lui, accentuînd şi grăbind parcă modificările. Putem fi recunoscători diverşilor lui vizitatori pentru exactitatea şi fineţea însemnărilor pe care le-au făcut. într-adevăr, toate datele ştiute se reconfirmă : s-a şi însufleţit, s-a şi înseninat, dar a mîrîit şi de vorbit a vorbit puţin şi în silă — cum că a trecut vremea lui...

Greşeşte cine crede că a trecut, iată în schimb concluzia unei enumerări din 1901, relatată de Goldenweiser : „ — Dacă aş fi întrebat [a spus Tolstoi] pe care dintre scriitorii ruşi îi consider cei mai însemnaţi, i-aş numi pe Puşkin, Lermontov, Gogol, Herzen, pe care liberalii noştri i-au uitat, pe Dostoievski, pe care în genere ei nu-1 iau în seamă. Iar apoi pe Griboedov, Ostrovski, Tiutcev.“ Primii sînt înaintea lui „apoi“, cei mai de seamă adică. Nu e bine nici să-i uiţi şi nici să-i ignori. De ce-1 ignoră tocmai liberalii, e de înţeles datorită ostilităţii din timpul vieţii scriitorului. Cum va remarca Tolstoi un an mai tîrziu : „Lui Dostoievski,
192
care a suferit el însuşi de pe urma guvernului, i-a displăcut trivialitatea liberalismului[11]. Simţămînt cu violenţă mărturisit în Demonii, prin figura bătri- nului Verhovenski, dar şi a scriitorului Karmazi- nov — caricaturizare a lui Turgheniev, dezaprobată de Tolstoi...

Şiragul se compune din cîte o observaţie favorabilă şi alta defavorabilă, una o cheamă pe cealalta şi numai împreună alcătuiesc un ansamblu coerent. Dostoievski nu mai e actual, dar nu e actual mai ales acela care afirmă acest lucru. Ce poate fi mai contradictoriu ? Ar fi chiar de neînţeles, dacă între aceste păreri disparate Lev Nikolaevici nu s-ar înviora şi însufleţi la auzul numelui lui Dostoievski.

Celui mai de seamă şi din ce în ce mai extremist adept al său, Vladimir Grigorievici Certkov, Tolstoi îi scria în 1887 : „Vă trimit scrisoarea lui Tişcenko. Este un om foarte fin, sensibil şi talentat. Factura lui psihică îmi aminteşte de Dostoievski ; are şi el epilepsie.[14]

O mărturie directă e totdeauna mai de preţ. Mai cu seamă atunci cînd dovedeşte continuitatea meditaţiilor despre prea-fina, sensibila şi talentata „factură psihică[44] dostoievskiană. Finalul este spus pe un ton neutru, de fapt corelat atributelor amintite ale talentului. Aici Tolstoi nu mai ia în nume de rău boala şi, se înţelege, nici extrapolarea ei asupra personajelor, faptul că Mîşkin este epileptic.

Deşi „în silă[44], Tolstoi vorbeşte aşadar tot timpul despre Dostoievski. Feodor Mihailovici fusese efectiv mai tăcut, mai interiorizat. E drept că a trăit mult mai puţin şi n-a fost prea cunoscut în timpul vieţii. Nu primea atîtea vizite, nu avea atîţia adoratori. In ultimii săi ani aceştia începuseră totuşi să se înmulţească, dar „mondenităţile[44] îi displăceau ; în plus era un interlocutor tăios, uneori neplăcut, mulţi se fereau de el, şi nici el nu ţinea să fie prea des în societate. In orice caz, dispunem de puţine mărturii indirecte privind părerile sale despre Tolstoi. Spre deosebire de Tolstoi, care detesta „viaţa de societate^, dar o trăia din plin. Măcar în cercul intimilor de la Iasnaila Poliana şi la reşedinţa sa moscovită. Aici el obişnuia să se retragă în camera lui de la etaj, atunci cînd salonul de la parter răsuna de vocile invitaţilor Sofiei Andreevna. Cu aceşti „aleşi“ detesta să se întreţină. Dar îşi avea preferaţii săi — pictori, muzicieni, tineri talentaţi, tolstoişti dintre învăţători sau mujici, adepţi ai diferitelor secte prigonite. Cu aceştia stătea deseori de vorbă. Iar despre scriitori vorbea familiei, medicului casei, confraţilor într-ale artelor. Cîte unul îşi însuşise tehnica de a nota în carneţelul ascuns în buzunar cele auzite. Altul se întorcea acasă şi reproducea cît mai exact, după

memorie, tot ce auzise. Iar despre Dostoievski auzise şi unul şi altul, cînd una, cînd alta.

Dostoievski ducea o viaţă ascetică, se grăbea să spună cît mai mult din ce avea de spus. Tolstoi visa asceza, dar trăia din plin. Lucra incredibil de mult, ediţia academică a operelor sale complete numără 90 de volume enorme. Dar se şi putea dis- persa în multe. Prietenii şi adepţii erau găzduiţi la Iasnaia Poliana cu săptămînile. Şi după ce se înfruptau din mesele copioase care îi pricinuiau lui Lev Nikolaevici atîtea mustrări de conştiinţă, se încingeau discuţii, fie în lungile plimbări pe aleile parcului sau cărările moşiei, eventual după ce călăreau împreună, fie în orele de tihnă după cîte o vînătoare — şi lumea toată era numai urechi...

Tolstoi se gîndea mult la Dostoievski — dar îl citea puţin. E încă o faţetă a tainei sale. Ceva îl reţinea să ia în mînă cărţile celui despre care ştia că îi e egal. Uneori aceste cărţi îl plictiseau sau îl enervau. îl şi plictiseau, îl şi fascinau. E paradoxal, pentru că enervarea se combină firesc cu fascinaţia ; dar plictisul ?

De citit temeinic, ştim, Tolstoi citise cele două scrieri de după revenirea lui Dostoievski din exil, Umiliţi şi obidiţi şi Amintiri din Casa morţilor. De ele nu s-a dezis niciodată, îi erau pe plac. Lupta propriu-zisă a început-o cu marile romane, citin- du-le, recitindu-le şi necitindu-le. Nu am putut stabili cu siguranţă şi în detalii, cît şi ce anume a citit din Crimă şi pedeapsă, Idiotul, Demonii, Adolescentul — ci numai ceea ce a extras din ele pen- tru sine, sau ceea ce, pe baza unei sumare, lacunare, eventual neduse pînă la capăt lecturi, a intuit a fi important pentru sine.

Dispunem de cîteva mărturii privind Jurnalul unui scriitor. în primul rînd, nu este clar dacă Tolstoi a citit ceea ce scrisese acolo Dostoievski despre Anna Karenina; în orice caz nu există nici un indiciu în legătură cu sentimentele oare l-ar fi animat citind respectivele fragmente, şi care i-ar fi rămas după lectura lor. în această privinţă, „totul e tăcere“. Dar în rest ?

Un moment de limpezire intervine în 1891. Primind cartea lui L. P. Nikiforov, care cuprindea şi unele fragmente din Jurnalul unui scriitor, la 9 mai el îi scria lui V. V. Rahmanov : „Spuneţi-i lui Lev Pavlovici că îi mulţumesc pentru cărţi, încă n-am reuşit să le citesc, dar m-am uitat prin ele, şi prin

Dostoievski. Cum mă şi aşteptam, îmi place, deşi-i păcat că sînt numai din Jurnalul unui scriitor“. Respectivele extrase, evident. A citit sau n-a citit, fapt e că Tolstoi nu intră în aprecieri de amănunt. Se fereşte din nou. „Păca't“ că textele reproduse din Dostoievski „sînt numai din Jurnalul unui scri- itor“, e o măsură de precauţie, şi nici nu e clar ce anume „îi place“, după cum s-a aşteptat — Dostoievski sau Nikiforov.

Lucrurile mai mult se încurcă decî’t se clarifică. Dovadă şi un al doilea moment, care va interveni în 1909. La 25 noiembrie Tolstoi notează în propriul său jurnal : „Am citit puţin Dostoievski şi L’im- mole“. E un roman al lui Emile Baumann. Dar Dostoievski — din ce a citit „puţin" ? Cu două zile înainte citise în „Novoe vremia“ corespondenţa lui I. S. Axakov în legătură cu Jurnalul unui scriitor. Atunci Tolstoi spusese : „Nu l-am citit de mult pe Dostoievski. Iată pe cine ar trebui să-l recitesc de-a binelea.“ Se va vedea că intenţia nu fusese expri- mată în van. Deocamdată însă, cînd a doua zi Ma- koviţki îi adusese în cabinet cele trei volume din Jurnalul unui scriitor, el nu citise din ele decît ,.puţin“ şi în aceeaşi seară (!) îi înapoiase medicului cartea spunîndu-i că n-o va citi : „E greu“.

Formidabilă, această grabă de a descoperi „greu- tatea“ justificatoare a „puţinătăţii" lecturii. Am putea bănui, dar e numai o bănuială, că Tolstoi a revăzut polemicile cu Anna Karenina, ceea ce l-a indispus. In general se indispunea uşor, şi uneori ocolea prilejurile de enervare. Presupunerea nu e, repet, prin nimic confirmată, dar e aproape imposibil ca răsfoind volumele să nu fi dat — sau să nu fi vrut să dea — peste articolele privitoare la

romanul său. A înapoia cartea după cîteva numai ore echivala, în orice caz, cu un refuz conştient. Iar scuza, „e greu", era a unui copil răsfăţat, care nu vrea să-şi bată capul cu ceea ce nu pricepe. Or, ştim, Tolstoi se chinuia cu texte dintre cele mai complicate de filosofic, economie, sociologie, ştiinţe umane şi ale naturii, învăţase mai multe limbi ,,moarte" pe lîngă cele „vii", pentru a pricepe textele incifra'te de înţelepciune. După lecţiile de ebraică luate cu un rabin moscovit — nu erau să-l supună la mai grele eforturi reportajele, articolele publicistice sau meditaţiile lui Dostoievski !

E adevărat că îi displăcea o anume contorsionare, motiv

pentru care filosofi dificili, dar cu expresia limpede — Pascal, Montaigne, Spinoza, Kant — îl încîntau în opoziţie cu ceea ce, în plan speculativ sau artistic, i se părea obscur. In anul aceleiaşi prime confruntări citate, la 13 iunie 1891, Tolstoi făcea în jurnal următoarea însemnare : „Şi ne-am dus, şi am ajuns voios pînă la Bulîghin. Citea Visul unui om ridicol de Dostoievski. Bine gîndit, prost executat."

Observaţia standard ; dar de unde ştia Tolstoi cum e gîndită şi executată povestirea publicată în Jurnalul unui scriitor din aprilie 1877 ? Că trebuia s-o fi citit sau recitit se vede şi dintr-o notă paralelă din Carnetul de însemnări No. 2: „Visul unui om ridicol de Dostoievski". Nimic în plus.

Dacă am admite chiar că i se va fi părut „grea" lectura furnizată de către Makoviţki la propria sa rugăminte, grea sau plictisitoare în temele extrali- terare tratate, să nu uităm că Jurnalul unui scriitor mai cuprindea şi povestirile Bobok, Mujicul Mar ei, Smerita, Visul unui om ridicol. Să admitem

197

chiar că ultima şi cea mai complexă dintre aceste povestiri, neîndoielnic citită de Tolstoi, i s-a părut, şi potrivit cu teama sa de obscuritate putea să i se fi părut, ,,prost executată", deşi e vorba de o capodoperă : mult lăudata artă psihologică a lui Dosto- ievski, de cunoscător al abisurilor sufletului uman, atinge aici un adevărat apogeu al „dialecticii aplicate". Dar Mujicul Mar ei ? Se poate să nu-i fi atras atenţia lui Tolstoi, printr-o evidentă coincidenţă a viziunii pe care urmărise el însuşi s-o exprime în Stăpîn şi slugă sau în ultimele sale „povestiri populare" ? Doar era vorba de duioşia şi blîndeţea mujicului rus, altminteri puternic, pătruns însă de chemarea evanghelică a ocrotirii celor mici şi neputincioşi. Parabolica înfruntare dintre „mujicul nostru Marei" şi „lupul" simbolic al halucinaţiilor de copil, s-a întipărit pentru toată viaţa în mintea lui Dostoievski, ca vestind nevoia eliberării de tentaţia nihilistă şi a nihiliştilor. E drept că şi de a condamnatului politic polonez din „Casa morţilor", care, văzîndu-i pe mujicii întemniţaţi alături de el, scrîşnete cu ură : „Je ha'is ses brigands !“ Aproape de sfîrşitul vieţii, Tolstoi avea să descrie şi el condamnaţi politici polonezi, unii neînţelegători faţă de mujici, alţii însă pe deplin înţeleşi... de el, de Tolstoi. Oricum, coincidenţele s-ar putea demonstra pe „felii" de subiect şi întîmplări. Să fie posibil ca Tolstoi să nu fi citit nuvela care

făcea o atît de clară joncţiune cu Amintiri din Casa morţilor ? Sau să i se fi părut mai tezistă decît cartea iniţială ? Cu trecerea timpului devenise doar şi el mai tezist...

Fapt este că Jurnalul unui scriitor nu l-a atras nici atunci şi nici mai tîrziu, nici în ansamblu şi nici în amănunt. Am mai putea avea o vagă bănu

ială doar în legătură cu o altă însemnare de jurnal, din anul 1910 : „De la Gusev — o scrisoare despre Dostoievski : exact ceea ce simt şi eu". Or, Gusev îi scrisese despre Jurnalul unui scriitor. Vag totuşi, neştiind deloc ce a simţit cînd o citise. Rămînem cu puţinul de dinainte : „bine gîndit, prost executat", „greu", şi înapoierea cărţii >r după ce citise din ele „puţin".

Adine erau marcaţi de patimă . şi unul şi celălalt. Dostoievski citise cu atenţie Anna Karenina, dar nu se oprise nici el decît la „puţin", căci restul era

— după părerea lui — bine executat, prost gîndit. Şi pînă la urmă şi acest „puţin" meritoriu — tot prost gîndit. Tolstoi citise cu atenţie cărţile mareînd cel de al doilea debut dostoievskian. Apoi atenţia îi slăbise. A urmărit să-i slăbească. Cel dispărut îşi afirma din ce în ce mai autoritar cuvîntul, iar el continua să-i dea tîrcoale. Uneori vorbea de parcă ar fi tăcut : „exact ceea ce simt şi eu". „Exact" ceea ce nu ştim şi nu ne spune. Dădea deci tîrcoale şi repeta : „De mult nu l-am citit pe Dostoievski. Iată pe cine ar trebui să-l recitesc de-a binelea." Ar fi fost timpul.

Istoria ultimei lecturi trebuie începută însă de mai departe. De la preistoria ei. Căci despre modul în care Tolstoi se raportase la Fraţii Karama- zov, ultimul şi cel mai semnificativ roman dostoievskian, nu ştim pînă acum decît că o dată l-a abandonat. Dacă lucrurile s-ar reduce la atît, ar fi şi simplu şi neinteresant. Din fericire, ele se complică.

1881 este anul „renaşterii" lui Tolstoi şi al naşterii „tolstoismului". La începutul acestui an Tolstoi

citeşte Umiliţi şi obidiţi. Probabil pentru a se exersa suplimentar în dorita de el umilire de sine. în 1883 are loc discuţia pe oare o cunoaştem (din relatarea lui G. A. Rusanov) : „Aţi citit Fraţii Karamazov ?

— Nu i-am putut citi pînă la capăt[44]. Franc şi neconvingător. La sfîrşitul anului Certkov îi scrie învăţătorului său :

„Vă trimit cartea pe care aţi dorit s-o vedeţi, cu adnotările mele... Am notat aproape toate poeziile apărute în ziare despre Dostoievski. Moartea lui a fost pentru mine o mare pierdere — mă pregăteam tocmai să-i fac cunoştinţa. Am impresia că n-am auzit niciodată o interpretare mai nobilă şi mai bună a învăţăturii lui Hristos, cu aplicarea la viaţă, decît acea pe care o dă Idiotul şi, mai ales, Alexei Karamazov. Vă transmit caietul meu de extrase şi impresii despre DostoieVski, special ca să mă înţelegeţi mai bine şi drept urmare relaţiile dintre noi să-mi fie cît mai folositoare.[41] Un scurt răspuns al lui Tolstoi de peste cîteva zile se rezumă doar la „Cartea dumneavoastră n-am primit-o încă[44].

Sîcîitoare nedumerire : dar după ce a primit-o ? Şi după ce a citit părerile lui Certkov sau părerile mijlocite de Certkov ? Nu a împărtăşit, evident, lineara raportare entuziastă a ucenicului său faţă de filosofia religiei afirmată de Dostoievski prin Mîş- kin şi Aleoşa Karamazov. Dar oare a parcurs cu atenţie pasajele în care se autoexpune mezinul Ka- ramazovilor, cel înfrăţit cu Idiotul şi prin blîndeţe şi bunătate, dar şi prin trădarea lor pe parcurs şi generarea unor vinovate prăbuşiri ?

Tot Certkov îi scrie în octombrie 1886 din Moscova : „Apropo — o veste îmbucurătoare — Dosto- ievskaia a consimţit să edităm din Fraţii Karama-

200

zov fragmentul despre Zosima dorit de noi. Nu mă aşteptam şi sînt bucuros din mai multe puncte de vedere, dar bucuros mai ales că un lucru atît de minunat va ajunge la cititorii noştri.“

Pluralul de două ori folosit, în original mai ho- tărît chiar, dovedeşte probabila participare directă a lui Tolstoi la proiectul valorificării unor texte din Fraţii Karamazov în seria tipăriturilor editurii „Posrednik", editură iniţiată de Tolstoi şi condusă de Certkov, iar apoi de Biriukov. Retipărirea acceptată de văduva lui Dostoievski a fost însă zădărnicită de cenzură. In decembrie 1886 Certkov îi comunica lui Tolstoi : „A fost de asemenea interzis Părintele Zosima [din Fraţii Karamazov de Dostoievski]". Iar un an mai tîrziu Tolstoi îi scria lui I. B. Fainerman : „Opresc totul. [. . .] Chiar şi pe părintele Zosima l-au interzis."

Acest capitol de roman, uşor prelucrat, n-a apărut aşadar în „Posrednik". Ideea n-a fost însă abandonată, dovadă că în 1888 Tolstoi o reia într-o scrisoare către Certkov, în care propune ca

într-o serie pentru străinătate a aceleiaşi edituri să se publice în trei-patru limbi extrase de filosofie, istorie, poezie, artă — tot ceea ce fusese respins de către cenzura ţaristă ; printre cele enumerate figurează şi „Dostoievski", şi fără îndoială că este avut în vedere acelaşi fragment din învăţăturile lui Zosima.

Tolstoi trebuia să fi simpatizat, cu măsură, aceste învăţături. Ele se interferau cu propriile lui căutări, dar nu li se suprapuneau. Şi totuşi e ciudat că, pentru a nu ştiu cîta oară, în afara dorinţei exprese de a propaga prin retipărire filosofia lui Zosima, nu întîlnim deocamdată în însemnările lui

Tolstoi nici o apreciere concretă şi detaliată despre ele. Confruntarea atentă continuă însă. O dovadă este şi scrisoarea pe care în chiar timpul amintitelor proiecte, în 1885, o scrie pictorului I. E. Repin. ,,A fost pe la noi o smintită bătrînă parazită [. . .] şi mai există şi tatăl Karamazov — iar Ioann al dumneavoastră reprezintă pentru mine unirea acestei parazite cu Karamazov, el este cel mai prăpădit şi jalnic ucigaş, jalnic aşa cum se şi cuvine să fie ei...“. Este vorba de tabloul lui Repin, Ivan cel Groaznic şi jiul său Ivan la 16 noiembrie 1582, zi în care, într-un acces de furie, tatăl îşi ucisese fiul. Este remarcabilă asocierea lui Ivan-Ioann cu „tatăl Karamazov“. Ca şi dintre întîmplătorul vizitator la Iasnaia Poliana şi Feodor Pavlovici Karamazov, vinovat într-un mod mai modern, deci mai sofisticat, de omucidere. Indirect, şi a fiului său, a fiilor săi. Prin fiul şi fiii săi. Un ucigaş prăpădit şi jalnic, cum se şi cuvine să fie ei, ucigaşii...

însemnări de genul acesteia deconspiră atenţia şi precizia cu care Tolstoi pătrunde în rom'anele lui Dostoievski — pe care doar mimează că nu le citeşte, că nu le citeşte pînă la capăt, că îl plictisesc. Reţinem şi jocul şi substratul lui, ca deopotrivă de relevante. Şi mai reţinem amestecul programatic al artei cu viaţa, al imaginilor (picturale sau literare) cu cei cu care Tolstoi se întîlneşte. Dostoievski favorizase acelaşi amestec : în timp ce scria despre Raskolnikov aflase că un tînăr ucigaş îi „copiase" aievea închipuirea ; iar numeroasele procese la care asistase se amestecaseră cu procesele pe care le imaginase ; după cum confruntase continuu lecturile din Tolstoi ba cu scrisoarea unui sinucigaş real, ba cu episoadele unui război real. Nici la el şi nici

la Tolstoi nu putea fi vorba de o linie demarcatoare netă între văzut şi gîndit, între observat şi imaginat, între descris şi inventat.

Faptul îl reconfirmă prefaţa la cartea lui A. I. Erşov Amintirile din Sevastopol ale unui ofiţer de artilerie. Un tînăr dintr-o şcoală de iunkeri — relatează Tolstoi — „mi-a spus că îl chinuie îndoielile religioase, că a citit Marele inchizitor de Dosto- ievski şi îl chinuie îndoiala : de ce a propovăduit Ilristos o învăţătură atît de greu de împlinit. Din- tr-ale mele n-a citit nimic. Am vorbit prudent cu el despre faptul că trebuie citită Evanghelia şi găsite în ea răspunsurile la întrebările vieţii.[14]

„A citit Marele inchizitor„de-ale mele n-a citit nimic[44] : alăturarea sugerează că dacă ar fi citit ar fi găsit un răspuns mai clar — pe oare în orice caz îl va găsi cel mai bine în Evanghelie. In această triadă ascendentă Tolstoi nu are cutezanţa să se compare direct cu Sfînta Scriptură, pentru că o recunoaşte infinit superioară, un model de neatins în, de pildă, „Predica de pe munte[44] ; dar orgoliul îi interzice şi să-şi afirme deschis superioritatea comparativ cu Dostoievski, cu nuvela acestuia prea contorsionată şi numai indirect, prin multe şi im- parabile negări, favorabilă credinţei.

Interesul tolstoian se axează indiscutabil, în raport cu Fraţii Karamazov, pe filosofia religiei, pe legătura şi opoziţia dintre nihilism şi morala creştină. El urmăreşte mai ales măsura afirmărilor etic- evanghelice, prin Aleoşa şi Zosima, partea nici pe departe perfectă a romanului, în care moralizările cu ascuţişurile tocite seamănă însă cu ale lui Tolstoi.

In 1891 îi scrie lui L. P. Nikiforov : „Cum de nu ml-aţi vorbit despre cartea consacrată lui Dosto- ievski ? — mă interesează foarte mult ; şi sînt convins, cartea va fi minunată. O asigură fie şi această maximă : orice faptă bună, asemenea valului, face să fremete întreaga mare şi se simte pînă pe celălalt mal.“ Este una dintre ,,vorbele“ pe care în diverse împrejurări le rostea părintele Zosima. Iar cartea lui Nikiforov se numea F. M. Dostoievski, Sarcinile poporului rus, şi a apărut în acelaşi an.

„...mă interesează foarte mult“ prevesteşte cele de peste un an. In martie 1892 Certkov îi scria : „îmi aduc aminte, Lev Nikolaevici, că în urmă cu cîţiva ani mi-aţi spus că nu aţi citit încă Fraţii Ka- ramazov. Nu ştiu dacă de atunci aţi citit această carte ; în orice caz aş dori să vă împărtăşesc conţinutul unui

volum pe care din această carte l-am alcătuit pentru «Posrednik». Cenzura nu ne-a aprobat atunci volumul pe considerentul că «este pătruns de spirit socialist-mistic, indezirabil pentru a fi răspîndit în popor», de aceea zace în arhiva noastră printre alte lucrări minunate.“

Reactualizînd episodul acelei culegeri ratate, Certkov citează motivul interzicerii ei, tipic pentru cenzura ţaristă nu numai în planul nuanţelor pe care ea nu le-a înţeles, ci şi în al acelora pe care le-a intuit. Acestea din urmă dau situaţiei o turnură defavorabilă, din punctul ei de vedere. Anume dovedesc religiozitatea antinomică, nonconformistă, eretică a lui Dostoievski. în discuţia citată dintre Ivan şi Aleoşa, despre tinerii oare se învîrt „numai şi numai în jurul unor probleme de importanţă uni- versală“, aceste probleme se şi enunţă imediat astfel : „«Ce părere aveţi despre existenţa lui Dum

nezeu ? Dar despre nemurire ?». Iar cei ce nu cred în Dumnezeu vor discuta, la rîndul lor, despre socialism şi despre anarhism, despre transformarea lumii după un alt calapod, ceea ce, în definitiv, e cam acelaşi lucru, problemele sînt aceleaşi în fond, numai că sînt privite dintr-un alt punct de vedere.[44] Adică, potrivit formulării brutale a cenzorilor : „spirit socialist-mistic[44]. Spirit pe oare nimeni nu putea să-l înţeleagă cu acuitatea lui Tolstoi, el însuşi din ce în ce mai angajat în rotirea „punctelor de vedere“, de la cel socialist-anarhic la cel religios, convins că pînă la urmă problema nemuririi şi a transformării lumii sînt „cam acelaşi lucru[44].

Pe de o parte. Pe de alta, scrisoarea sugerează neparticiparea iniţială a lui Tolstoi la alcătuirea respectivei culegeri pentru „Posrednik[44]. Certkov însă pur şi simplu nu-şi aminteşte bine detaliile, şi este firesc avînd în vedere laconismul extrem cu care Tolstoi îi răspunsese şi atunci. Ca şi acum : „Karamazovii i-am citit — precizează el la 21 martie —, şi în special tot ce-1 priveşte pe Zosima, dar voi citi încă o dată şi mulţumesc pentru volum“. în fine clar. Se confirmă presupunerea că „în special[44] Zosima trebuia să-l fi interesat. Cît priveşte promisiunea recitirii romanului, Tolstoi se ţine de ea. La 2 noiembrie îi scrie Sofiei Andreevna : „Citim cu glas tare Karamazovii şi îmi place foarte mult“. Iar la 5 noiembrie : „îl citim pe Dostoievski[14].

Cert este astfel că Tolstoi a recitit în 1892 Fraţii Karamazov. In ordinea preistoriei „ultimului[44] Tolstoi mai ştim că la 8 aprilie 1905 Tolstoi citise cu glas tare povestea părintelui Zosima despre duelul premergător demisiei din armată şi plecării la mă-năstire. Cine vrea poate să revadă aceste cîteva
pagini (VI, 2, c) : va găsi prevestite în ele multe din stările de fapt, de spirit şi de suflet din Părintele Serghi şi din însemnările postume ale stareţului Feodor Kuzmici!

Iată şi sfîrşitul acestei vieţi uimitoare. Şi uimitorul acord dintre finalul vieţii lui Tolstoi şi finalul creaţiei lui Dostoievski.

Citim în Jurnalul ultimului an, 1910 :

11 februarie : „L-am recitit pe Dostoievski — nu e ce-mi trebuie". Nu era ce-i trebuia în vederea alcătuirii culegerii intitulate Pentru fiecare zi, şi în care dorea să includă o selecţie de cugetări din operele dostoievskiene.

12 octombrie : „După prînz l-am citit pe Dostoievski. Descrierile sînt bune, deşi unele glume, lo- goreice şi puţin amuzante, deranjează. Discuţiile, în schimb, sînt imposibile, cu desăvîrşire artifi- ciale." Era vorba de primul volum din Fraţii Ka-ramazov, la oare Tolstoi se întoarce pentru ultima oară în aceste zile dramatice, pentru el, de toamnă tîrzie.

18 octombrie : „L-am citit pe Dostoievski şi m-au uimit neglijenţa, artificialitatea, scornelile lui..."

19 octombrie : „Am terminat de citit, am parcurs primul volum din Karamazovi. Multe bune, dar atît de incoerent ! Marele inchizitor şi despărţirea lui Zosima. Mă culc. 12." Concretizările din urmă (cartea a V-a, capitolul 5, şi cartea a VI-a, capitolul 2) sînt desigur cele care l-au interesat cel mai mult, care i se întipăriseră în minte şi de care dorea să-şi amintească. Viaţa şi învăţăturile lui Zosima, mai ales.

206

Faptele se interferează relatărilor din Jurnalele Sofiei Andreevna Tolstaia.

La 14 octombrie ea nota : „La prînz a venit Gor- bunov ; Lev Nikolaevici s-a sculat mai vioi, citeşte Karamazovii lui Dostoievski şi spune că e foarte prost : descrierile sînt bune, dar discuţiile — foarte proaste, pretutindeni doar vorbeşte Dostoievski şi nu diferitele personaje ale povestirii. Vorba lor nu e caracteristică. "

Şi la 19 octombrie : „Seara Lev Nikolaevici s-a antrenat cu

lectura Fraţilor Karamazov de Dostoievski şi a spus : «Am înţeles azi pentru ce e iubit Dostoievski ; are gînduri minunate». Apoi a început să-l critice, spunînd din nou că toate personajele vorbesc limba lui Dostoievski şi că reflecţiile lor sînt prea lungi.“

Să nu întrerup firul mărturiilor directe şi mediate.

In cartea sa de amintiri Lev Tolstoi în ultimul an al vieţii, V. F. Bulgakov reproduce cuvintele spuse lui de Tolstoi tot în octombrie : „Am citit Fraţii Karamazov, care se montează la Teatrul de Artă. E foarte neartistic ! Personajele care acţionează fac exact ceea ce n-ar trebui să facă. Aşa că totul devine aproape banal : citeşti şi ştii dinainte că n-or să facă ceea ce trebuie, ci lucrul la care te aştepţi. Teribil de neartistic ! Şi toţi vorbesc o singură limbă... Iar asta e tot ce poate fi mai puţin dramatic, mai puţin potrivit pentru o punere în scenă. Unele părţi sînt bune. Ca de exemplu învăţăturile acestui părinte, Zosima... Foarte adinei. Dar nu e firesc ca cineva să povestească despre asta. Şi, evident, Marele inchizitor.[14]

207

Iar D. P. Makoviţki, cel care, peste puţine zile, îl va fi însoţit în evadarea sa, aminteşte în însemnările din Iasnaia Poliana : „Lev Nikoliaevici a vorbit despre învăţăturile părintelui Zosima a lui Dos- toievski şi despre Marele inchizitor. «Sînt mult? lucruri bune aici, numai că totul este exagerat, ii lipseşte simţul măsurii... — Marele inchizitor — e aşa şi aşa. Dar învăţăturile lui Zosima, mai cu seamă ultimele, cele notate de Aleoşa, sînt gînduri foarte bune... La Dostoievski îmi repugnă manierele lui ciudate, limba lui ciudată ; personajele lui acţionează tot timpul în mod original, dar la urma urmelor te obişnuieşti, şi originalitatea devine banalitate... Risipeşte la bot pasul problemele cele mai serioase, amestecîndu-le cu altele romantice. După părerea mea, vremea romanelor a trecut.»“

După acest surprinzător ultim acord, prevestind păreri similare mult mai tîrzii, să ne întoarcem la ceea ce a mai reuşit să spună chiar Tolstoi.

La 23 octombrie, într-o scrisoare către Anna Kon- stantinovna Certkova, soţia lui Vladimir Grigorie- vici : „...eu — care le-am uitat pe toate —, am vrut să mi-1 reamintesc şi pe uitatul Dostoievski, şi am luat să citesc Fraţii Karamazov (mi s-a spus că este foarte bun). Am început să-i citesc, dar nu pot să-mi înfrîng neplăcerea faţă de neartisticitate, frivolitate,

schimonoseală şi atitudini neavenite în raport cu lucruri importante. Nikolai Nikolaevici îmi scrie însă că îmi va explica el totul.“ (Nikolai Nikolaevici Gusev — secretarul său de pînă nu demult, arestat la Iasnaia Poliana şi exilat pentru doi ani.)

La 26 octombrie este notat în jurnal ceea ce am mai citat cu alt prilej : „Am avut un vis. Gru-

şenka, romanul, parcă era al lui Nik. Nik. Strahov. Un subiect minunat.“

La 28 octombrie Tolstoi pleacă împreună cu Ma- kovitki. Iar Bulgakov notează : „Pe masa rotundă se află un volum deschis din Fraţii Karamazov ai lui F. M. Dostoievski. Lev Nikolaevici a citit acest '•oman chiar înaintea plecării sale din lasnaia Po-liana.“

Dar lucrurile nu se termină aici.

In aceeaşi zi de 28 octombrie, seara la orele 7,30 Tolstoi îi scrie fiicei sale Alexandra Lvovna la Ias- naia Poliana — din localitatea Kozelsk, ultima oprire înaintea mănăstirii Optina : „Trimite-mi sau adu cu tine afacerea aia de încărcat stiloul (cer neală am luat) şi cărţile începute de mine, Mon- taigne, Nikolaev, volumul al doilea din Dostoievski, Une vie“. Era vorba de eseurile lui Montaigne, cartea filosofului Piotr Petrovici Nikolaev, apărută la Geneva, Noţiunea despre Dumnezeu ca temei de- săvîrşit al vieţii, romanul lui Maupassant, O viaţă. Şi de volumul al doilea din Fraţii Karamazov. Mai scrupulos identificat : volumul al XIV-lea din Opere complete de Dostoievski, apărute în tipografia fraţilor Panteleev, la Sankt-Petersburg, în 1882. Cartea se găseşte şi astăzi în cabinetul lui Tolstoi din lasnaia Poliana, la locul unde a fost citită pentru ultima oară.

Octombrie 1910 este ultima şi cea mai tragică lună din existenţa lui Tolstoi. Discuţiile în jurul testamentului, scandalurile cu Sofia Andreevna ating apogeul. Intr-o stare de extremă nervozitate, Tolstoi elaborează totuşi un articol, împotriva condamnării la moarte, ulterior intitulat Un mijloc efi-cient. Adaugă ceva articolului neterminat Despre

socialism. Citeşte din sau discută despre Maupas- sant, Gogol, Rozanov, Berdiaev, Soloviov, Arţîba- şev, Tiutcev, Nikolaev,

Schopenhauer, Montaigne, Dostoievski. In ultima sa cerere nu reţine decît puţine titluri. Ale lui Montaigne, Maupassant, Dostoievski...

Să meditām puţin pe marginea acestei ultime lecturi. Om al paradoxurilor, Tolstoi nu se dezminte: nici de această dată. De nici un roman al lui Dos- toievski nu s-a ocupat el atît de mult ca de Fraţii Karamazov. Şi de nici unul nu s-a arătat atît de nemulţumit. Mai mult : în nici o altă perioadă a vieţii nu i-a consacrat lui Dostoievski atîta timp şi atîtea gînduri ca în această ultimă lună a ultimului an ; şi, totodată, nicicînd gîndurile nu i-au fost atît de aspre. Imposibil, artificial, neglijent, lo- goreic, incoerent, banal, frivol, schimonosit, scornit. O aglomerare de epitete difamante, care converg toate spre părerea că e vorba de un roman „teribil de neartistic“. Tolstoi nu face în fond decît să hi- pertrofieze cele dintotdeauna gîndite şi afirmate. In scrisul dostoievskian îl speria şi îi repugna cu precădere diformitatea. Tot ea justifica însă şi aprecierile sale laudative, puţine dar consecvente : „are gînduri minunate", „foarte bune“, „foarte adînci“. Tolstoi simte o tainică legătură între diform şi adînc, şi o simte anume ca provenind din lipsa de măsură. Iată termenul-cheie al discuţiei. Lev Nikolaevici iubea măsura şi năzuia s-o dobîndească. Tînjea după ea. Căci lipsa măsurii îl caracteriza pe el însuşi. Şi-l atrăgea în toate, şi în Dostoievski. Nu este vorba de un dezgust obişnuit în aceste scrisori, ci de fascinaţia faţă de obiectul care îl dez

gustă. Dacă ar fi fost altfel, nu s-ar explica nici reluarea încăpăţînată a lecturilor la Iasnaia Poliana, nici dorinţa de a le continua după evadarea către meleaguri presupus liniştitoare. Şi această dorinţă deconspira îndoiala fugarului că ele ar putea fi liniştitoare. Asemenea eroului lermontovian, Lev Nikolaevici căuta fără încetare furtuna — „de parcă liniştea-n furtună ar afla-o“.

Aprecierile amestecă un dram de adevăr cu vădite exagerări. Vădite pentru noi, să nu ignorăm această modificare în timp a psihologiei şi sociologiei receptării. Dostoievski păruse multora dintre iluştrii săi contemporani diform ; trebuia să treacă vreme pînă ce publicul să-i poată „rerotunji“ asperităţile. Tolstoi era un fiu al epocii sale, un fiu genial, cu previziuni colosale, dar implicat esteticilor prezente. Il puteau exaspera rupturile prea

neglijente ca formă şi prea temerare ca fond. Cu toate că ştia să şi aprecieze temeritatea.

Să evităm gesticulaţiile de orice fel. Să nu fim necondiţionat convinşi nici de o distribuire în alb- negru inversă celei preconizate de Tolstoi, din care ar rezulta un Dostoievski angelic. Adevărul este că în violenţele verbale tolstoiene se ascunde un grăunte pe care îl poate accepta şi acel timp şi timpul nostru. Nedreptăţile sale sînt întrucîtva drepte si pentru contextul dat şi pentru ceea ce avea să urmeze. Nici un reproş nu pare să concureze în enormitate pe acela privind dialogurile din Fraţii Kara- mazov. „Discuţiile[14], zice Tolstoi, sînt imposibile, foarte proaste, cu desăvârşire artificiale — pentru că toţi vorbesc aceeaşi limbă, a autorului, drept care orice dramatizare, orice punere în scenă este

211

sortită eşecului. Pe Dostoievski noi îl considerăm cel mai mare romancier-dramaturg, romancier-tra- gedian al tuturor timpurilor, maestru neîntrecut al dialogurilor încinse, duse pînă la explozie. Şi pe bună dreptate : nimic nu se compară cu substanţa conflictuală din fiecare roman al său, îndeosebi din Demonii şi Fraţii Karamazov. Ceea ce, în mod cu totul straniu, nu desfiinţează întemeierea observaţiilor lui Tolstoi. Căci aceste romane-dramă pot fi într-adevăr foarte greu şi numai cu hotărîtoare renunţări transpuse scenic. Ele nu mai încap în „cla- sicitatea" dramei, pierzîndu-se anume lipsa lor de măsură. Şi apare acea reală monotonie de limbă care în varianta romanescă se împleteşte excelent cu „polifonia" substanţei. Că Tolstoi a presimţit cu acuitate o întorsătură deplorabilă a lucrurilor, se vede şi din avertismentul indirect, adresat Teatru- lui de Artă. Or, dramatizarea romanului Demoni' la Teatrul de Artă din Moscova avea să provoace în 1913 reacţia violentă şi îndreptăţită a întregii „stingi" politice şi intelectuale ruse. Precis exprimată de Gorki în articolele Despre „karamazovism“ şi Tot despre „karamazovism". Gorki îi reproşa lui Dostoievski -că vroia să transforme „sadismul în mazochism, karamazovismul — în karataevism". Apropo, nu e de mirare că Feodor Dostoievski a inventat numele de Feodor Karamazov — identic nu numai prenumelui său, dar şi apropiat de numele celui pe care Lev Nikolaevici îl inventase Pla- ton Karataev ? !

Tolstoi nu greşea itotal atunci cînd „se apăra" de Dostoievski.

Nu greşea, cred, nici într-o perspectivă îndepărtată, de vreme ce formele deformate ale confratelui său aveau să fie receptate ca profetic adec
212
vate unor disonanţe pe care numai secolul al 20-lea le scosese pînă la capăt la iveală prin aspectele sale barbare, terorizante, efectiv nihiliste — şi era de presupus că omenirea trebuia apoi să ajungă la noi limanuri, cărora să le convină mai degrabă ma- nierele artistice mai aşezate şi mai echilibrate. Am mai spus : Tolstoi nu era atît de echilibrat pe cît vroia să fie. Nici în viaţă şi nici în scrieri el n-a reuşit niciodată acest lucru. Avea însă un uimitor dar al compensărilor şi decantărilor în şi prin literatură, drept care romanele şi povestirile sale, în ciuda grozăviilor pe care le cuprind, comparabile cu cele din scrierile lui Dostoievski, reuşesc un miraculos salt final în echilibru. Sufleteşte Tolstoi era şi el un „romantic", dacă privim termenul în cel mai larg sens tipologic cu putinţă ; în scris el se „reclasiciza“. In acest punct aveau dreptate comentatorii care încercau să reactualizeze în raportul Tolstoi-Dostoievski distincţia dintre „naiv" şi „sen- timental" sau „apolinic" şi „dionisiac". Dintre Goethe şi Schiller. Dintre corelarea goetheană a „clasicului" de sănătate şi a „romanticului" de boală ! Aveau dreptate în privinţa punctelor de plecare şi sosire. Nu şi în privinţa implicaţiilor de pe parcurs, în care s-a întîmplat nu o dată ca tocmai Dostoievski să se comporte mai reţinut decît Tolstoi. Acesta recucereşte însă în cele din urmă măsura nemăsurării înseşi. Transfer miraculos de care avem şi astăzi nevoie şi pentru care vom continua să căutăm sprijinul acestui conte „inactual".

Să nu credem că Tolstoi a fost chiar atît de naiv, de astă dată la modul propriu, în ultimele sale judecăţi la adresa lui Dostoievski ! N-a fost pe atît pe cît pare : urmărea o fundamentală alternativi:,
213
ţinea să ne oblige la o alegere conformă cu cele trebuincioase, la urma urmei, omului... în plus, tunetele lui acopereau vocea atracţiei irezistibile. El ocăra ca să se apere. Ceea ce eoncedea că-1 fascinează în Fraţii Karamazov erau părţile centrale ale demonstraţiei urmărite de romancier : Marele inchizitor şi destăinuirile părintelui ieromonah Zo- sima ucenicilor şi urmaşilor săi. Nu era o receptare mai „unilaterală" decît fusese

a lui Dostoievski în raport cu Anna Karenina. Analiza centrată pe Levin e urmată de alta centrată pe Zosima ; poate că pentru exegeţii obiectivi este prea puţin, nouă ne indică preaplinul amîndurora. Un creator de univers nu poate fi decît „subiectiv”. El făureşte după chipul şi asemănarea lui. Dostoievski şi Tolstoi fuseseră inconfundabili. Fiecare a încercat să-l „tragă" pe celălalt spre sine. Să-l remodeleze după „chipul şi asemănarea" lui. Pe parcursul încleştărilor, ei au început, fără voie, să şi „semene".

Dostoievski fusese mai bătrîn, dar apoi „timpul nu a mai fost" şi el a rămas veşnic la cei 60 de ani ai săi neîmpliniţi. Lui Tolstoi, iniţial mai tînăr, i-au fost dăruite cîteva decenii în plus, echivalente în perspectiva veşniciei cu minutele dinaintea dispariţiei. Tolstoi a depăşit pragul celor 80 de ani, vîrstă de la înălţimea căreia revedea şi regîndea toate cîte le parcursese. Reportajul pe care l-am depănat a fost obligat să devină o poveste despre Tolstoi, despre cum a continuat Tolstoi să se raporteze la Dostoievski. Ar fi fost de dorit ca simetria să se fi păstrat pînă la capăt intactă. Nu s-a întîmplat aşa, Tolstoi a rămas singur şi a purtat mai departe bătălia de unul singur. A dialogat, monologînd. A tot

bombănit că nu mai vrea să dialogheze, că s-a săturat, că a obosit. Cum obosise de toate. Dar relua totul cu înnoita convingere că ceea ce-i fusese măsurat va trebui dus pînă la capăt. L-a obosit şi Dostoievski, dar n-avea încotro. Umbra îl veghea fără încetare. Altfel nu se explică mazochismul ultimelor zile. Fiindcă şi Tolstoi era meşter în a transforma sadismul în mazochism, karamazovismul în karataevism. Aşa a procedat cu Dostoievski în ultimele sale săptămîni. Se răzvrătea şi se umilea cu el, prin el...

Ţinem minte : ,,Mihailovici“ înseamnează „cine este ' ca El ?“. Să reformulăm : „cine este ca EI ?“. Straniu, acest plural pentru o gîndire monoteistă, în care „EL" nu poate fi decît Unul. S^a întîmplat însă ca în secolul trecut Atotputernicul şi Atotfăcătorul să se împartă în două. Probabil intuia legea contrariilor ; în calitate de Unul ar fi fost insuficient şi plictisitor. Nu s-ar mai fi putut dezvolta. Vechile Cărţi de înţelepciune, spre a ocoli fundătura, au inventat Răul alături de Bine, şi le-au personificat în Diavol şi Dumnezeu. Era o gîndire clară şi cam simplistă. Intre

timp lucrurile se complicaseră, omul începuse să înţeleagă incertitudinea liniilor demarcatoare. „Sufletul omului e larg, mult prea larg, n-ar strioa să fie puţin îngustat", citea Tolstoi înainte de plecarea sa definitivă, în cartea a treia din Fraţii Karamazov. Nu mai putea fi îngustat.

„Lev" înseamnează „leu". îmi amintesc cum, mic copil, mă tot străduiam înainte de a adormi să-mi imaginez doi lei care se devorează în acelaşi timp ! Imaginea mă urmăreşte...

Lector : GEORGETA NAIDIN Tehnoredactor : CONSTANŢA VULCĂNESCU

Apărut 1977. Bun de tipar 26.02.977. Tiraj 6470 exemplare. Format 16/54X84. Coli editură 9,20. Coli tipar 13,5. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 8 R—4.

Tiparul executat sub cd. 508 la I. P. „Filaret“, str. Fabrica de chibrituri nr. 9—11, Bucureşti. Republica Socialistă România

Lei 5,50